

Ələsgər Mirzəzadə

MUĞAN

Maddi mədəniyyət abidələri

Cəlilabad bölgəsi

Ələsgər Mirzəzadə

MUĞAN

AzF 302432

MADDİ-MƏDƏNİYYƏT
ABİDƏLƏRİ

Elmi araştırma

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

BAKİ-2016

Elmi redaktoru: *Tufan Axundov*
tarix elmlər doktoru,
professor, arxeoloq.

Ələsgər Ağahəsən oğlu Mirzəzadə “MUĞAN. Maddi mədəniyyət abidələri” Bakı, “Nərgiz” nəşriyyatı, 2015, 160 s. (16-səh. rəngli və ağ qara şəkillər)

Oxuculara təqdim olunan bu kitab Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsinin (Cəlilabad rayonu) qədim və ilk orta əsrlər dövründən bəhs edir. Muğan tarixinə dair silsilə məqalə və illüstrasiyalardan ibarət “Cəlilabad: Tarixi abidələr” məlumat kitabından sonra müəllifin 2-ci kitabı sayılan bu əsər çox böyük zəhmətin mahsuludur.

Kitab elmi, praktiki cəhətdən dəyərli bir əsərdir. Burada tarixin Neolit, Eneolit, Tunc və Dəmir dövrü izlənilmiş, bu dövrlərə aid maddi – mədəniyyət nümunələri, faktiki olaraq, kitabda öz əksini tapmışdır.

Əsər tarixçi alımlar tərəfindən oxunmuş və müsbət qarşılınmışdır.

Kitab Vətənimizin tarixi, onun ulu keçmiş ilö maraqlanan geniş oxucu kütləsinə maraqlı olmaqla, Doğma Yurdun “qaranlıq səhifələrini” üzə çıxarmaqda tədqiqatçı alim və mütexəssislər üçün də “bələdçi” rolunu oynaya bilər.

M 742000000
079 879 – 2016

© «Nərgiz», 2016

“Muğan. Maddi-mədəniyyət abidələri” kitabı haqqında düşüncələrim

Azərbaycanın tarixi və mədəni inkişafında müstəsna rolü olan regionlardan biri Muğandır. Ölkəmizin tam mərkəzində yerləşən, onun həm Şimalı, həm Cənubunu təmsil edən bu diyar bir növ Azərbaycan birliliyinin simvoludur. Tarix boyu burada cərəyan edən siyasi, iqtisadi və mədəni mühit Cənub-Şərqi Avropa - Qafqaz - Ön Asiya əlaqələrinin vəhdəti təsirində formalasmışsa da, hər zaman Muğan bu təsirləri özünəməxsus formada biruzə vermişdir. Minilliklərlə deyilənlərin icraçısı və şahidi olan Muğan əhalisinin ruhu onların keçdiyi məşəqqətli, lakin şanlı yolda yaratdığı yüksək mədəniyyətin göstəriciləri günümüzə qədər gəlib çatmış minlərlə abidələrdə yaşayır. Bu abidələrin hər biri əcdadlarımızdan bizi miras qalmış həyat və mübarizə şahidi olmaqla, biz varislərin qeyrətinə sı ənənə salnamədir. Qarşınızda olan bu kitab layiqli varis qeyrətindən ərsəyə gəlmişdir.

Kitabın müəllifi Ələsgər Ağahəsən oğlu Mirzəzadə Azərbaycanın tanınmış tarixçi müəllimidir. Onunla ilk tanışlığımız Muğanın Cəlilabad bölgəsinin abidələrini gəzərkən olmuşdur. O zaman Ələsgər müəllimin hər qarşımıza çıxan abidə haqqında geniş məlumatı olması ilə yanaşı onlara böyük hörmət və məhəbbətlə yanaşması məni müəyyən qədər həm təəccüblandırdı, həm fərəh-ləndirdi. Təəssüflə deməliyəm ki, uzun müddət Azərbaycanın müxtəlif regionlarında tədqiqat apararkən abidələrə belə münasibət bəsləyən yerli tarixçi müəllimlərə nadir hallarda rast gəlmışəm. Sonralar Ələsgər müəllimin məktəbdə yaratdığı, tarix kabinetində topladığı zəngin arxeoloji kolleksiyanı görəndə, onun dəfələrlə

nəinki özü, həm də şagirdləri ilə birgə arxeoloji qazıntılarımıza gələrək, məktəblilərə həvəslə Vətən tarixini əyani surətdə tanıtmaşını görəndə, ilk təəssüratımda yanılmadığımı anladım.

Güman edirəm ki, bu kitabın ərsəyə gəlməsinin əsas səbəbləri Ələsgər müəllimin yaşadığı regionun tarixi keçmişinə olan məhəbbəti, pedaqoq fəaliyyəti, gənc nəslin təlim-tərbiyəsinə verdiyi önəmdir. Kitabda müəllif ilk növbədə uzun illər həvəslə, sevə-sevə gəzib öyrəndiyi abidələri və onlara münasibətini, özünün və şagirdlərinin Cəlilabad rayonunun müxtəlif ərazilərində topladığı zəngin maddi-mədəniyyət nümunələrini geniş oxucu kütləsinə çatdırmaqla, onlarda, xüsusilə gənc nəsildə torpağa, yurda, Vətənə sevgi yaradır.

Bunlarla yanaşı kitabın sərf elmi praktiki dəyəri danılmazdır. Burada təqdim edilən maddi-mədəniyyət nümunələrinin əksəriyyəti hələ də tarix və mədəniyyətimizi öyrənən mütəxəssis alımlərə məlum deyil. Ələskər müəllimin kitabda bir növ kataloq şəklində elmi dövriyyəyə daxil etdiyi maddi-mədəniyyət nümunələri alımlar üçün Azərbaycanın tarix və mədəniyyətinin daha dərindən öyrənilməsindən otrü dəyərli mənbədir.

Sözlərimi yekunlaşdıraraq Ələsgər müəllimə tutduğu yolda yeni uğurlar arzulayıram. İnşallah gələcəkdə onun yeni-yeni kitablarını görə biləcəyik.

*Dr. Tufan İshaq oğlu Axundov.
Professor, arxeoloq*

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu*

Kitab və onun müəllifi haqqında

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra, onun ictimai, iqtisadi-siyasi və mədəni sahələrində böyük uğurlar qazanılmışdır. Bu, eyni zamanda, vətənpərvərlik hissinin yüksəlməsinə güclü təkan vermişdir. Qloballaşma dövründə başqa elmlərlə yanaşı, tarix sahəsində də nailiyyətlər əldə olunmuş, Azərbaycanın bütün dövrlərinə dair dərin məzmunlu elmi əsərlər meydana gəlmişdir. Bu proses Azərbaycan tarixinin elmi əsaslar üzərində qurulmasına müsbət təsir göstərmişdir. Belə bir şəraitdə bölgələrdə də tarixi abidələrin öyrənilməsinə maraq gülənmiş, yerli tədqiqatçılar nəslü yetişmişdir.

Tarixçi-müəllim Ə.Mirzəzadənin imzası mətbuatda gedən dərin məzmunlu tarixi yazıları və araşdırması ilə nəinki yaşadığı rayonda, həmçinin Azərbaycanın cənubşərq rayonlarında, AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya institutunda və digər elm ocaqlarında tanınır.

Ələsgər Mirzəzadənin yaşadığı bölgənin ulu keçmişini ilə bağlı ərsəyə gətirdiyi bu kitab diqqətəlayiq və öyrəniləsi bir əsərdir. Müəllif ilk dəfə olaraq, axtarışlar nəticəsində əldə etdiyi tarixi eksponatları, qala, kurqan və təpələri ümumiləşdirilmiş formada Muğan abidələri kimi göstərməyə təşəbbüs etmişdir.

Əsəri oxuduqca və tarixi kolleksiyaların şəkillərini nəzərdən keçirdikcə məni maraq götürür. Nəzərimdə güclü Vətən sevgisi, Vətən tarixinə məhəbbəti olan bir insanın obrazı canlanır.

Əsərin sanballığını, elmiliyini sübut edən əsas amil müəllifin görkəmli mütəxəssislərlə əlaqədə olması, maddi və yazılı nümunələrin araşdırılmasında onların köməyindən istifadə etməsidir. Göründüyü kimi Ə. Mirzəzadə

MUĞAN MƏDƏNİYYƏTİ

(Ələsgər Mirzəzadənin araşdırmasında)

Arxeoloqların da yaxın silahdaşı olmuş, dəfələrlə həm kəşfiyyat xarakterli qazıntılarda, həm Üçtəpə kənd ərazisində aparılan arxeoloji qazıntı işində iştirak etmiş, həm də müstəqil fəaliyyəti nəticəsində bilgilər toplayaraq belə bir kitab ərsəyə gətirmişdir.

Diqqətlə onun tərtib etdiyi "Cəlilabad rayonunun qədim və orta əsr abidələri xəritəsi"nə baxıram. Burada çox adama məlum olmayan tarixi yerlər, abidələr yerləşdiyi məkanda səliqə il ə qe yd edilmişdir. Belə bir xəritə Cəlilabad rayonu üçün ilk dəfədir ki, Ə. Mirzəzadə tərəfindən hazırlanır. Müəllif tədqiqatçıvə mütəxəssislər üçün bir növ "yol xəritəsi" hazırlanmışdır. Əlbəttə, bu böyük zəhmətlər bahasına başa gəlmişdir.

Ə. Mirzəzadənin yazdığı "Muğan: tarixin izi ilə" əsərinin çap edilməsi həm yaşadığımız dövrün tələbi, həm də tarixi abidələrin öyrənilməsi üçün bir çağırışdır.

Əsərdə tarixi materiallar müəllif tərəfindən tədqiq olunmuş və şərh edilmişdir. Amma onların elmi təhlili mütəxəssislərin üzərinə düşür.

Əsər tarixçi alımlar tərəfindən diqqətlə nəzərdən keçirilsə, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində bu kitabın nə qədər əhəmiyyəti olduğunu hiss edərlər. İstər tarix sahəsində, istərsə də arxeologiya sahəsində çalışan elmi mütəxəssisləri üçün bu əsər əvəzedilməz bir materialdır.

Əminəm ki, Ə. Mirzəzadə izinə düşdüyü bu tarixi yolu davam etdirəcək, yeni-yeni elmi əsərlərin müəllifi olacaq!

Məmmədhəsən Cahangir oğlu Əliyev,

*Azərbaycan DPU Cəlilabad filialının
"Ümumelmi fənlər" kafedrasının müdürü,
tarix elmi üzrə fəlsəfə doktoru*

Azərbaycan tarixinin elə zəngin səhifələri vardır ki, hələ yetərinə öyrənilməmişdir. Bütün baş verənlər tarix deyil, tarix yazıları, araşdırılanlar və xatırlananlardır. Muğan tarixi ilə bağlı faktlar layiqincə araşdırılmalıdır. Bu istiqamətdə görüləsi işlər çoxdur. Yaranmış boşluğu doldurmaq üçün bölgənin tarixçi müəllimləri, sözün həqiqi mənasında, qollarını çırmayıb şərəflə bir işə girişmişlər. Vaxtilə öz narahatçılığını ciddi şəkildə ifadə edən Rəşid Əsgərov meliorasiya işləri zamanı dağıdılan Muğan abidələrindən ötrü SOS siqnalı çalırdı. Sonralar bu ənənəni Elşad Əmənov, Ələsgər Mirzəzadə, Sabir Nəsimiroğlu, Tofiq Əzizov, Rza Rzayev, Əli İsgəndərov, Mehdi Həsənov və başqaları davam etdirildilər. Bölgə mütəxəssisləri bu fikirdəirlər ki, Azərbaycan tarixi Muğan mədəniyyətindən başlayır. Muğan mədəni irsi Azərbaycan mədəniyyət tarixinin ən qədim mərhələsini təşkil edir. İndiyədək tam öyrənilməmiş Muğan mədəniyyətinin əsasında arxeoloji və epiqrafik abidələr və bu abidələrlə bağlı folklor qaynaqlarıdayanır.

Muğan Azərbaycanın geniş bir ərazisini əhatə edir. Muğan düzü Araz çayının və Talış dağları silsiləsinin şimal hissəsində Savalan dağının ətrafindan Xəzər dənizinə kimi uzanır. Kür-Araz ovalığında yerləşir. Şimal-qərbdə Araz çayı vasitəsilə Mil düzündən, Kür çayı vasitəsilə Shirvan düzündən ayrılır. Cənubda və cənubşərqdə Lənkəran ovalığına və Salyan düzünə qovuşur. Mənbələrdə Azərbaycan ərazisində Muğan və Muğanniyyə adlı iki coğrafi obyektdən bəhs olunur. Orta yüzilliklərdə Qəbələ ilə həmsərhəd bölgə, Girdiman və Göyçay

çaylarının aşağı axarı boyu ərazi Muğaniyyə adlanırdı. Muğallının böyük bir hissəsi Cənubi Azərbaycan ərazisindədir. Germi, Biləsuvar, Parsabad, Aslandüz istiqamətində İncilli və Xoruzlu mahalları, Eskinli, Cəfərabad, Şəhrəki-Qərb, Oltan, Oltanqala, Balabərzənd, Qalabərzənd, Sakakənd kəndləri Muğan ərazisində yerləşir. Muğanın Araz, Kür, Balhari (Bolqar), Quruçay, Mişarçay, İncəçay kimi axar çayları burada əkinçiliyin və maldarlığın inkişafına şərait yaratmışdır. Araz çayı Muğan düzündən axaraq bilavasitə Xəzər dənizinə töküür. Azərbaycanda Muğan adlı xeyli yaşayış məntəqəsi var və bunların çoxu indiki Muğan iqtisadi rayonunun sərhədlərindən kənardır yerləşir. Təkcə bu faktın özü təsdiq edir ki, Muğan mədəniyyəti Azərbaycan tarixi üçün nədərəcədər yərliidir.

Muğan mədəniyyətini Həməşəra, Şəhriyar, Bəcirəvan, Qazan köşkü, Əliköməktəpə (Üçtəpə), Uzuntəpə, Göytəpə, Avaraq, Sulutəpə, Bəlhab, Mişarçay, Alar mədəni-tarixi abidələri təşkil edir. Oltan mağarası (Parsabad), Nərgiz təpəsi (Biləsuvar), Qız qalası, Xudafərin körpüsü, Xərmən və Nadir təpələri, Aslandüz qədim məzarlığı bölgənin tarixini araşdırmaq üçün əvəzsiz mənbələrdir.

Muğan şəhərinin yerləşdiyi məkan da tarixçilərin mübahisə mənbəyidir. R.Əsgərov, Ə.Mirzəzadə, E.Əmənov və digər tarixçilər belə qərara gəlmişlər ki, Muğan Azərbaycanda orta yüzilliklərə məxsus tarixi bir şəhər olub və indiki Cəlilabad rayonunun ərazisində yerləşib. Buna görə də tarixçi müəllim Ələsgər Mirzəzadə əsasən Cəlilabad rayonunun ərazisində mövcud olan tarixi eksponatları, qala, kurqan və təpələri araşdırmış, onların siyahısını və xəritəsini tərtib etmiş, Muğan tarixinə və

mədəhiyyətinə aid kolleksiyaların təyinatını müəyyənləşdirmiştir. Bölğənin arxeoloji abidələrinin tədqiqində şəxslən iştirak edən, burada tədqiqat aparan mütəxəssislərə bələdçiçilik edən, tarixi əhəmiyyətli yerləri gəzib-dolaşan, maddi mədəniyyət abidələrini, eksponatları toplayıb sərgisini yaradan Ələsgər müəllimin bu fəaliyyəti AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Ə.Mirzəzadənin Muğan tarixi abidələri ilə bağlı elmi qənaəti belədir: Muğan düzündə, Cəlilabad rayonunun Üçtəpə kəndində (Polutəpə və Alxantəpə) aparılan arxeoloji tədqiqatlar Neolit dövründə əkinçilik və maldarlığın inkişafı ilə yanaşı, qəbilə icmasının da təkamül prosesini üzə çıxardı. Bu dövrdə Muğan düzündə cəmiyyətin ictimai inkişafında xüsusi irəliləyiş baş vermiş, əkinçilik və maldarlıq inkişaf etmiş, tayfalararası əlaqələr genişlənmiş, oturaq həyat mədəniyyəti formalasılmışdır. Uzuntəpədə, Əliköməktəpədə, Mişarçay və Həməşərətəpədə, o cümlədən Üçtəpədə eradan çox-çox əvvəl insanların həyat tərzi sivilizasiyalı olmuş, artıq e.e.V minillikdə ev heyvanları, o cümlədən at əhliləşdirilmiş, dairəvi və dördkünc evlər inşa edilmiş, müxtalif çeşidli məişət əşyaları-boyalı qablar (dulusçuluq) icad edilmiş, din və yeni dəfn adətləri meydana gəlmüşdür. Mədəniyyətin əsas səciyyəvi xüsusiyyətləri Uzuntəpə ərazisində aşkar edilmiş silah nümunələrində - tunc və dəmirdən düzəldilmiş müxtalif ölçülü qılınc və xəncərlərdə, tunc nizələrdə əks olunmuşdur. Küp qəbir tiplərinə Uzuntəpə, Kövüzbulaq, Şatırlı, Abışabad, Şorbaçı (Cəlilabad) yaşayış ərazilərində daha çox rast gəlinir. Küp qəbirlərdə dəfnetmə adəti tarixən olduqca qədimdir. Muğan düzənliyində torpaq qəbirlərlə yanaşı, kurqan və süni

təpələr də üstünlük təşkil edir. İndiyə qədər əhəmiyyətli şəkildə tədqiq edilməmiş Muğan kurqanları Azərbaycan tarixinin sırlı səhifələrini özündə qoruyub saxlayır.

Ələsgər Mirzəzadənin tarixi araşdırılmalarına olan bu kiçik ekskursiya onun nə qədər möhtəşəm bir işlə məşğul olduğunu göstərir. Bölənin tarixi, mədəniyyət abidələri haqqında olan kitabda Ələsgər Mirzəzadə bir institutun görə biləcəyi nəhəng bir işə imza atmışdır. Ə.Mirzəzadənin bu təmənnasız zəhməti gələcəkdə Muğanla bağlı aparılacaq çoxsaylı tədqiqat işlərinin özülündə dayanacaq qədər dəyərlidir.

Bilal ALARLI (Hüseynov),
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Yazuçılar Birliyinin üzvü,
“Qızıl Qələm” mükafati laurea

*Kitab qardaşım M.A.Mirzəyevin
maaliyə dəstəyi hesabına çap olunur.*

GİRİŞ

*Kim bilir neçədir dünyanın yaşı,
Tarixin nə qədər yazılı vardır?!
Hər saxsı parçası, hər məzar daşı,
Nəsildən-nəsilə bir yadigardır!*

S.Vurğun.

İnsan öz varlığı, öz davranışları ilə həyatda daim izi qalan ulu bir TARİX yaradır. Bəşər övladı harada doğulub, harada boy-a-başa çatırsa, harada gəzib, harada ömrünü başa vurursa, orada onun bir tarixi, mədəniyyəti, bir kitabəsi yaşayır.

Qədim yaşayış məskənlərinin qalıqları, xalqımızın keçmişini əks etdirən maddi-mədəniyyət nümunələri özü bir tarixdir.

Azərbaycanımızın bir parçası olan cənub-şərq bölgəsi də yaddaşlarda iz buraxmış tarixlərin şahididir. Cənub bölgəsinə daxil olan ərazilərdə tədqiqat zamanı insanların - yerli qəbilə və tayfaların, yaşayış məskənlərinin, qala və bürclərin izləri görünür.

Tarixi mənbələrə əsasən deyə bilərik ki, min illər bundan qabaq Kür-Araz çayları vadisinin cənub hissəsində - Muğanda yaşayan əkinçi-maldar tayfalar öz mədəniyyətlərini yaratmış və onlara məxsus kurqanlar, qəbir abidələri, müxtəlif məişət əşyaları, soyuq silahlar, sikkə və qiymətli bəzək əşyaları zəmanəmizə qədər gəlib çatmışdır.

Son yüz ildə aparılan uğurlu arxeoloji qazıntılar bunu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanın cənub-şərq

əraziləri tarixin **Daş, Tunc, həm də Dəmir** dövrünü özündə əks etdirən bir bölgəsidir. Daş dövrünə aid abidələr Azərbaycan Respublikasının Cənub bölgəsində hələlik Lerik rayonunun Buzeyir kənd ərazisində mağarada aşkar edilmişdir.

Buzeyir mağarası Lerik-Buzeyir yolunun 10-cu kilometrliyində, Zuvand çayının sol sahilində Buzeyir kəndinin şərqində yerləşir.

Burada arxeoloqlar Məmmədəli Hüseynov və Əsədulla Cəfərov tərəfindən arxeoloji tədqiqatlar aparılmış, mağaranın (kahانının) Paleolit düşərgəsinə aid olması aşkar edilmişdir. Qazıntı zamanı əldə edilmiş daş məmələtlər buranın Daş dövrünün orta (mustye) mərhələsini üzə çıxarmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Cənub bölgəsində Paleolitdən sonrakı Mezolit dövrü mərhələsinə aid hələlik əhəmiyyətli bir tapıntı aşkarlanmamışdır. Bu da ərazidə arxeoloji tədqiqatların ziif getməsinə dəlalət edir. Mətiqə görə, ərazidə əgər daş dövrünün izləri görünürsə, deməli Mezolit dövrünü aid “həyat” da aşkarlana bilər.

Daş dövrünün inkişaf etmiş mərhələlərindən biri **neolit dövrü** (Yeni daş) bölgəmizdə artıq geniş şəkildə öyrənilir. E.ə.VI minilliyyin II yarısında davam edən bu dövr əkinçilik, maldarlıq, sənətkarlıq kimi əmək sahələrinin meydana gəldiyi bir dövrdür.

Azərbaycanın cənub-şərqi bölgəsində - Cəlilabadda, Astarada bu dövrə aid tapılan daş baltalar, daş çəkicilər, toppuzlar, cürbəcür gil qablar o dövrün mədəniyyətini üzə çıxarmağa imkan verdi.

Tarixdən məlum olduğu kimi e.ə.VII-V minilliliklərdə insanlar daşları müxtəlif üsullarla deşmiş və cilala mağı öyrənmişlər. Cox güman ki, ilk deşikli alətlər olan daş gürz və daş toppuz da bu dövrdə kəşf edilmişdir. Kim bilir, bəlkə də cilalanmış bu silah və alətlərin kəşfi elə bu bölgədə öz tarixini yazıb?

Mütəxəssislərin fikrincə, daş baltalarda olduğu kimi, gürz və toppuzlarda da deşik açmaq üçün insanlar heyvanın lülə sümüklərindən məharətlə istifadə edirmişlər. Sındırılan lülə sümük tiyəli şəkildə daşın üzərinə qoyularaq fırladılır, bəzən alınan çökəkliyə qum tökürlər və yenə də fırladılırmış. Daş deşildikdən sonra ağac dəstəklərdən istifadə olunurmuş.

Cəlilabadda aparılan tədqiqat xarakterli arxeoloji qazıntılar nəticəsində üzə çıxarılan tarixi nümunələr son dövrlərdə regionda alımların fikirlərində yeniliklər yaratmağa imkan verdi. Arxeoloq alim T.Axundovun səyi nəticəsində Muğan düzündə (Cəlilabad, Üctəpə) tarixin neolit mərhələsini əks etdirən yeni dövr aşkar edildi. Polutəpə və Alxantəpədə (Cəlilabad, Üctəpə) aparılan arxeoloji tədqiqatlar Neolit dövründə əkinçilik və maldarlığın inkişafi ilə yanaşı, qəbilə icmasının da təkamül prosesini aydın göstərir.

Üctəpədə qədim yaşayış məskənlərində qabilələrin bir-birinə yaxınlığı, birgəyaşayış tərzi, kollektiv, yaxud

evlərin arasında dəfnetmə adətləri, gil qablar, primitiv və cızıqlarla naxışlanmış saxsı qablar, parça və dən qalıqları onu deməyə əsas verir ki, burada da “neolit inqilabı” baş vermiş, istehsal təsərrüfatına keçid olmuş və insanlar irəliyə doğru bir tərəqqi dövrü keşirmişlər.

Tarixi araşdırımlar göstərir ki, “neolit inqilabı” qəbilələrdə və regionlarda eyni vaxtda və eyni formada baş verməmişdir. Arxeoloqların fikirlərinə görə, bu dövrü əks etdirən mədəni təbəqələr ayrı-ayrı ərazilərdə 2, 8 m-dən 4, 5 m-ə qədər dəyişir. Məhz burada da aşkar olunan mədəni təbəqə 4,4m-dir.

Bu dövrlə bağlı Uzuntəpə ərazisindən tapılan, ağ və qara çalarları olan **mərmər qab** ərazinin tarixi keçimini 2 - 2,5 min il qabağa atdı. (Cəlilabad muzeyinin ən qədim eksponatlarından sayılan tarixi nümunə 2011-ci ildə kənd sakini Gülağa adlı bir kişinin Yasti təpə deyilən əkin sahəsindən tapılmışdır). Bu qaba xüsusi rəy arxeoloqlar T.Axundov və Moskvalı mütəxxəs S.N.Koronevski tərəfindən verilmişdir. Onların rəyinə görə qab neolit “inqilabının” (e.ə.VII minillik) məhsuludur. Cəmiyyətin inkişafında misli görünməmiş dəyişikliklər doğuran **eneolit və erkən tunc dövrü** bölgəmizdə (Cəlilabad) XX əsrin 40-ci illərində arxeoloq İ.Cəfərzadə tərəfindən kəşf edilmişdir. Sonradan bu işin davamçıları olan İdeal Nərimanov, Fərman Mahmudov, Tufan Axundov və b. yeni-yeni tarixi abidələrin üzə çıxarılmasında və öyrənilməsində geniş addım atıldılar. Onlar sübut etdilər ki, eneolit və erkən tunc dövründə Azərbaycanın cənub-şərqində-Muğan düzündə cəmiyyətin ictimai inkişafında xüsusi irəliləyiş baş vermiş, əkinçilik və maldarlıq inkişaf etmiş, tayfalararası əlaqələr

genişlənmiş, oturaq həyat mədəniyyəti formalışmışdır. Uzuntəpədə, Əliköməktəpədə, Mişarçay və Həməşərətəpədə, o cümlədən Üçtəpədə aparılan tədqiqat işləri göstərdi ki, eradan çox-çox əvvəl bu bölgələrdə insanların həyat tərzisi sivilizasiyalı olmuş, artıq e.ə.V minillikdə ev heyvanları, o cümlədən at əhliləşdirilmiş, dairəvi və dördkünc evlər inşa edilmiş, müxtəlif çeşidli məişət əşyaları-boyalı qablar (dulusçuluq) icad edilmiş, din və yeni dəfn adətləri meydana gəlmüşdir.

Tarixin sonrakı mərhələləri - Tunc və Dəmir dövrü də öz izlərini bizim bölgəmizdən xali etməmişdir. Bu dövrdə gil qab istehsalı özinkişafının daha yüksək pilləsinə qalxır. Uzuntəpədə (Cəlilabad) tapılmış dulus çarxi mütəxəssislərin fikrincə, öz forma və quruluşuna görə, istehsal alətlərdən biridir. Daş alət yuxarı və aşağı hissədən ibarətdir. Qısa ox üzərində qurulmuş bu çarx aramlı hərəkətə gətiriləmiş. Çarx fırlanandan dayanana qədər dulusçu iki əllə qabı formaya salmağa çalışarmış.

Azərbaycanın cənub-şərqində tunc dövrünə məxsus əl və ayaqla hərəkətə gətirilən dulus çarxlardan geniş istifadə olunub. Getdikcə qabların forma və gözəlliyi misilsiz dərəcədə artır. Yeni-yeni formada sərniclər, qulplu və qulpsuz qablar, nehrələr istehsal olunur.

Ərazidən tapılan saxsı qabların üzərində cızma və çərtmə bəzəklərlə yanaşı, rəmzi məna daşıyan işarələr,

həndəsi fiqurlar da öz əksini tapıb. Adı qablarla yanaşı müxtəlif rənglərdə və müxtəlif çeşidlərdə boyalı qabların da sayı çoxdur. Boyalı qablar mədəniyyəti son tunc və ilk dəmir dövrləri üçün daha səciyyəvidir.

Mütəxəssislərin fikrincə, bu cür mədəniyyətin inkişafının ilkin şəhər mədəniyyətinin təşəkkülü ilə bağlı olduğu şübhəsizdir. Cəlilabad ərazisində - Uzuntəpənin qərbində külli miqdarda tapılan müxtəlif çeşidli boyalı - rəngli saxsı qablar, tunc qılıncalar, nizələr, yüksək mənsəbli şəxslərin basdırıldığı kurqan və küp qəbirlər bu ərazinin ilkin şəhər mədəniyyətindən xəbər verir.

Mərhum arxeoloq İ.M.Cəfərzadə 1941-ci ildə Muğanın cənub-sərqində, Uzuntəpə yaşayış ərazisində geniş arxeoloji iş aparmış, müsbət nailiyyətlər əldə etmiş və bu dövrü eneolit, tunc və dəmir dövrünüə aid etmişdir. Bu elmi tədqiqatlardan sonra "Muğan mədəniyyəti" adlı yeni bir məfhüm arxeoloji ədəbiyyatda öz yerini tapmışdır. İ.M.Cəfərzadə Muğan mədəniyyətini e.ə. I minilliyyin VIII – VII əsrlərinə aid etmişdir.

Mədəniyyətin əsas səciyyəvi xüsusiyyətləri Uzuntəpə ərazisində aşkar edilmiş silah nümunələrinə - tunc və dəmirdən düzəldilmiş müxtəlif ölçülü qılınc və xəncərlərdə, tunc nizələrdə əks olunmuşdur. Qılıncalar uzun tiyeli, və yastıdır. Dəstəyi yanlara əyilmiş dairəvi, yaxud yəhərvəri naxışlarla tamamlanır.

Azərbaycan SSR
Arxeoloqların rə-
jioniñin Uzuntəpə
Külliyində tapılmış
tunc dəvərlik so-
şularda əks tunc
tapşırımları.

Xəncərlər həndəsi naxışlarla bəzədilmişdir. Dəstəyi yuxarıdan konusvari, aşağıdan hər iki tərəfdən iti bucaq formasında tiyənin üzərinə minmişdir.

Ərazidən aşkar olunan tunc nizə başlıqları və ox ucluqları da son tunc və ilk dəmir dövrünün məhsuludur.

Buradan əldə olunan tunc bilərzik, üzük, müxtəlif minerallardan hazırlanmış muncuqlar, qara və qırmızı rənglərdən ibarət saxsı qablar, o cümlədən yuxarıda sadaladığımız bütün tarixi nümunələr ərazidə yüksək mədəniyyətin, oturaq həyat tərzinin olduğunu sübut edir.

Buradan əldə olunan maddi-mədəniyyət nümunələri hal-hazırda Bakıda - Respublika Ölkəşünaslıq Muzeyində (Tarix muzeyi) saxlanılır.

Azfl.302.432

Ölkənin cənub-şərq bölgəsi qəbir abidələri ilə də zəngindir. Burada qəbir tipləri torpaq, küp, qutu, çıy kərpic və s. ibarətdir. Cənub bölgəsində torpaq və küp qəbirlər daha çox üstünlük təşkil edir.

Küp qəbir tiplərinə Uzuntəpə, Kövüzbulaq, Şatırlı, Abışabad, Şorbaçı (Cəlilabad) yaşayış ərazilərində daha çox rast gəlinir. Küp qəbirlərdə dəfn etmə adəti tarixən olduqca qədimdir.

Tarixçi və arxeoloqları bu günə qədər düşündürən bir sual olub: görəsən ölüleri dar boğazlı küpün içərisinə necə yerləşdiriblər? Axi tarixdən məlumdur ki, bir küpün içərisindən bir yox, hətta iki şəxsin skeleti də aşkar olunub. Belə cüt basdırılmış ölülərə Ağdaş, Ucar, Oğuz rayonlarında rast gəlinib. Bizim yaşadığımız və məşğıl olduğumuz bölgədə (Cənub bölgəsi) belə küpler varsa da, hələlik aşkarlanmayıb.

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Abışabad və Kövüzbulaq kənd ərazilərində aparılan kaşifiyyat xarakterli qazıntı zamanı aşkar olunan saxsı küpün içərisində ölü dizdən bükülü, əllər sinayə doğru qaldırılmış halda və böyru üstə qoyulmuşdu. Küpün ətrafında çoxlu sayıda məişət əşyaları - saxsından hazırlanmış dolçalar, bardaqlar, qazan tipli qab və bəzək əşyaları qoyulmuşdur. Şəkildən göründüyü kimi saxsı qablar qulpludur.

Alımların fikrincə, ölüünün qolları və qılıçları bükülü vəziyyətdə dəfn olunması, onu ana bətnindəki vəziyyətə qaytarmaq arzusundan irəli gəlmişdir.

Küp qəbir dəfni adəti Azərbaycanda nəinki b.e. II-İ əsrinə qədər davam etmiş, hətta bu əranın VIII əsrinə qədər özünü göstərmişdir.

Ən qədim dəfn adətlərindən biri də Cəlilabad rayonunun Əliköməktəpə yaşayış yurd yerindən aşkarlanmış, 5-6 min il əvvəllərə aid ölüünün qırmızı boyalı boyanmış halda torpaq qəbirdə basdırılmışdır. Qırmızı oxraya bənzər boyalı, qədim təsəvvürlərə görə qan və günəş rəmziidir. Bu ayını icra etməklə, qədim insanlar ölüyü cana gətirmək, işıqlı dünyaya qaytarmaq arzusunda olmuşlar.

Həmin dövrdə meyidlər evin döşəməsi altında, tikililər arasında, torpaq divarlarda dəfn edilmişdir.

Muğan düzənlilikdə torpaq qəbirlərlə yanaşı, kurqan və sünü təpələr də üstünlük təşkil edir. Bu yaxılarda Qoşatəpə (Uzuntəpə) abidəsinin bir hissəsinin dağıılması nəticəsində oradan Azərbaycan tarixi üçün vacib olan çox dəyərli tarixi nümunələr - insan sümükləri, məişət əşyaları, Eldənizlər dövründə aid kəsik dirhəmlər və s. əşyalar aşkar edildi. Belə kurqan və təpələr, adətən, türk soyulu, yüksək mənsablı şəxslərə aid qəbir abidələridir. Mütəxəssislərin fikrincə, sınıfı təbəqələşmənin (insanların varlı və yoxsullara ayrılması) yarandığı vaxt tayfa başçıları, varlı əyanlar üçün nəhəng kurqanlar, iri təpələr ucaldılmışdır. Açılmış qəbirdən aşkar olunan skeletlər, bəzək əşyaları, saxsı qab nümunələri, nümunəmatik metallar və bizə məlum olmayan əşyalar belə kurqan və təpələrin imkanlı adamlara məxsusluğunu göstərir. Ərazimizdə öyrənilməmiş və qeydə alınmamış belə kurqan və təpələr hələ ki, çoxdur.

Bələdiyə, deyə bilərik ki, yurdumuzun cənub-şərq bölgəsi, o cümlədən Cəlilabad ərazisi coğrafi şəraitinə görə qədim insanların yaşayış obyektiñə çevrilmiş, insanlar burada tarixin bütün dövrlərində yaşamış, öz adət və ənənələri, dili etibarı ilə burada formalaşmışlar.

Cəlilabad ərazisində yerləşən bəzi tarixi abidələr

- Tahirli kəndi ilə Çinar kəndi arasında əhali tərəfindən "ocaq" kimi tanınan tarixi yer;
- Adnali kəndində "hamar" adlanan yer;
- Komanlı kəndi ərazisində: küp qəbirleri mədəniyyətinə aid tarixi abidə, eyni zamanda həmin kənddə "Atmatəpə" adlı tarixi abidə;
- Musalı kəndi yaxınlığında – Buravar silsiləsinin aşağı ətəklərində "Qazan köşkü";

- **Ləkin kəndi ərazisində** xalq tərəfindən adlanan “Meşə ocağı”, “Bəy ziyarəti” tarixi abidə yerləri;

- **Alar kənd ərazisi:** Şükür təpəsində dulusçuluq ocaqları, “Öltəpə” yaşayış yeri;

- **Məlikqasımlı kəndi:** Təsərrüfat əhəmiyyətli nazik “xış”, “küp qəbirləri”, “sütun allığı”, çoxluca saxsı qablar, ox ucluqları, xəncər və qılıncalar;

- **Mollalı kəndi ərazisində :** iki çayın qovuşduğu yerdə “Balabəytəpəsi”;

- **Xanəgah kənd ərazisində:** “Xudu təpəsi” - tapıntıları:- keramikadan hazırlanmış tütkə , gümüş pulsikkə (ehtimalla Parfiya hökmdarı I Arkaştı sülaləsindən olan IV Artabana məxsus pul), taxıl üzütmək üçün dənəzan daş, saxsı küp qablar, şamdanlar... **Pirxəncər xanəgahı:**ilk orta əsrlərə aid daş qəbirüstü abidələr, böyük həcmli daş kitabələr və s.

- **Kövüzbulaq kənd ərazisi:** Yəhya hamarı-yurd yeri, Şüs təpə qəbir abidələri, Bolqarçay sahilində aşkarlanmış Küp qəbirlər, orta əsrlərə aid qəbiristanlıq və s.

- **Hamarqışlaq kənd ərazisində :** “Nərgiz təpəsi -müxtəlif formalı saxsı qablar ;

- **Dələli kənd ərazisi:** əhalı tərəfindən “Ziyarətgah” (pir) adlanan bu abidə həm də “üç qəbir” adı ilə də tanınır. 1959-cu ildə açılıb. Qəbirdə 3 qadının basdırıldığı müəyyən edilib (6 metr dərinliyində).

Ərazidə eyni zamanda “Peotəpəsi” deyilən abidə var. Bir az aralıda “Xan dərəsi” adlı tarixi yer;

- **Təklə kənd ərazisində:** Dairəvi möhtəşəm bir təpə. Qazıntı zamanı təsərrüfat əhəmiyyətli “küplər” aşkar edilmiş, içərisindən sırga və bəzək əşyaları tapılmışdır;

- **Xəlli kəndində - Ziyarətgah (ocaq);**

- **Qarazəncir kənd ərazisi – Tarixi trakim təpə** (rus); burada içərisində bükülü vəziyyətdə oturmuş insan skeletindən ibarət küp qəbir aşkar olunmuşdur;

- **Bəcirəvan kənd ərazisində - Poşdu təpə;**

- **Cəfərxanlı kənd ərazisi – Paşatəpə;**

- **Üçtəpə kənd ərazisi – Əliköməktəpə, Polutəpə, Alxantəpə, Fəhtəpə** (kənddən 3 km şimalda);

- **Şiləvəngə kəndinin şimal tərəfində** Camal xantəpəsi;

- **Maşlıq kənd ərazisi –** Qurudərə (Sarıqaya abidələri):

- insan sümükləri;

- boyunbağı;

- pullar, saxsı qablar;

- **Uzuntəpə kənd ərazisi** (Novoqolovka) – Cəngitəpə, Qoşatəpə, Mişar çayıçı abidələri, Kazaçıy kurqan, Ostrenskiy kurqan , Razlatı kurqan və s.

- **Şorbaçı kənd ərazisi:** Küp qəbir və məişət əşyaları.

- **Abışabad kənd ərazisi:** Küp qəbir və saxsı məmulatları.

- **Təklə kənd ərazisi:** Kurqan-təpələr, yurd yeri, məişət əşyaları.

- **Eşara kənd ərazisi:** qədim yurd yeri, qədim qəbristanlıq, qoç fiqurlu qəbirüstü daşlar, sənduqə və məişət əşyaları.

Cəlilabad rayonu haqqında qısa məlumat

- Cəlilabad rayonunun qədim ərazi tarixi təxminən e.e. VII-V minilliyyə gedib çıxır.

- Rayon 1930-cu ildə təşkil edilib.

- 1967-ci ildək Astraxanbazar rayonu adlanıb. Hal-hazırda mərkəzi şəhəri Cəlilabaddir. Şəhər 1952-ci ildə təşkil edilib.

- Cəlilabad şəhəri Muğan düzündə, Mişarçayın sahilində, Bakı şəhərindən 210 km ara məsafədə, Uzuntəpə (Novoqolovka) dəmiryol stansiyasından 12 km qərbdə yerləşir.

- Rayonun ərazisi 1441,43 kv/km-dir.

- Əhalisi 202.9 min nəfərdir.

- Şəhər - 2 (Cəlilabad, Göytəpə), qəsəbə - 1;

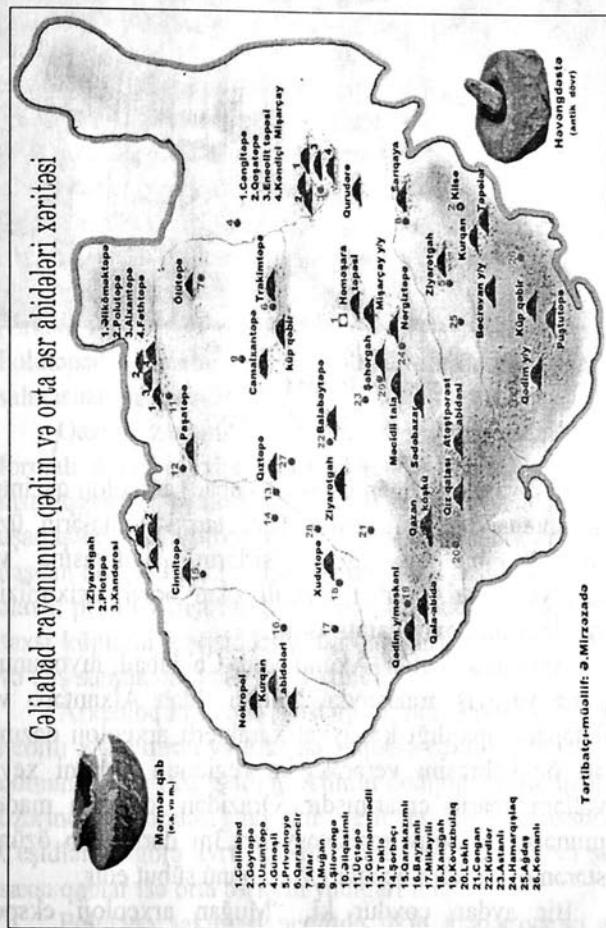
- Kənd - 118, bələdiyyə - 35

- Rayonun ərazisindən Bakı-Astara dəmiryolu keçir;

- Rayon şimaldan Biləsuvar, şərqdən Neftçala, cənubdan Masallı, cənubi-qərbdən Yardımlı rayonu ilə, qərbdən İran İR ilə həmsərhəddir.

- Cəlilabad rayonu iqtisadi-coğrafi rayonlaşmaya uyğun olaraq Lənkəran iqtisadi-coğrafi rayonunda yerləşir.

Cəlilabad rayonunun adlı - sanlı abidələri

Polutəpə “Heolit mədəniyyəti”

Son vaxtlar bölgəmizdə (Cəlilabad) arxeoloji qazıntıların intensivləşməsi yeni - yeni tarixi abidələrin üzə çıxmasına, bir çox gizli “sirlərin” açılmasına və Azərbaycan tarixi üçün önəmli olan ərazi tariximizin öyrənilməsinə şərait yaratmışdır.

Arxeoloq Tufan Axundovun Cəlilabad rayonunun Üçtəpə yaşayış ərazisində 2006-ci ildən Alxantəpə və Polutəpədə apardığı kəşfiyyat xarakterli arxeoloji qazıntı işləri öz bəhrəsini verərək, bu regionun tarixini xeyli əvvəllərə aparıb çıxarmışdır. Ərazidən toplanan maddi nümunələr, primitiv məişətəşyaları, 3m dərinlikdə özünü göstərən dulus kürə ocaqları və s. bunu sübut edir.

Bir aydan çoxdur ki, “Muğan arxeoloji ekspedisiyası”nın rəhbəri yenə iş başındadır. O, Polutəpədə qazıntı işlərini davam etdirir. Polutəpənin yerləşdiyi ərazi

Üçtəpə kəndinin şərq hissəsində yerləşir. Sahəsi 6 hektardan çoxdur. Ümumi mədəni təbəqə 4m 40sm təşkil edir.

Qazıntı zamanı burada iki təbəqə (qat) aşkar olunub (qədim və orta əsr). Tapılan tarixi nümunələrin yaranma texnologiyalarına görə birinci üst təbəqə bizim eranın IX-XI əsrlərini, alt təbəqə isə son neolit dövrünü göstərir.

Arxeoloq - alim apardığı araştırma və tədqiqatlara söykənərək, hər iki düşərgədə qəbilələrin eyni vaxta yaşadığını və bir - birinə qonşu olduğunu söylədi. O, ağarmış uzun saqqalına tumar verə-verə maddi nümunələrə baxaraq, göstərdi ki, buradakı Kür - Araz (Erkən Tunc) və Orta Tunc mədəniyyətinə aid tapıntılar Polutəpədə insanların xırda qəbilə formasında məskən salmasına bir işarədir.

Qazıntı zamanı burada neolit dövrünə aid müxtəlif formalı dulus kürələri, kərpicdən və möhrdən tikililər, insan qəbirləri, o cümlədən evlərin arasında basdırılmış iki uşaq qəbri, mütəlif bəzək və məişət nümunələri, sümük və daşdan düzəldilmiş istehsal alətləri kəşf edildi. Bunlardan əlavə, primitiv bişirilmiş və miladdan öncəyə gedib çıxan saxsı küplərin içərisində bitki qalıqları, çoxsaylı heyvan və quş sümük qalıqları aşkar edildi.

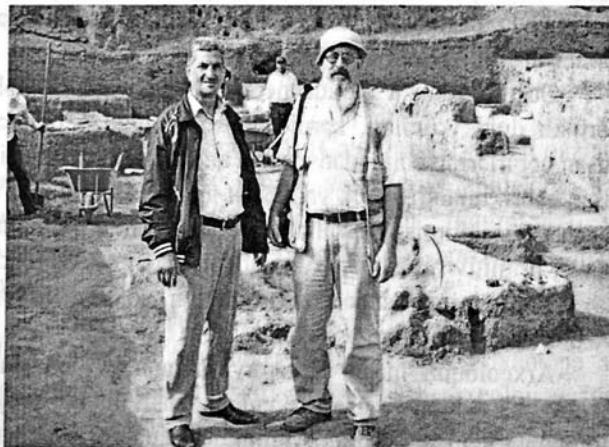
Arxeoloqun mənə göstərdiyi nümunələr içərisində neoliti əks etdirən və üzərinə anqobla çəkilmiş boyalı qab nümunələrinə rast gəldim. Alimin dediyinə görə, qabların üzərindəki həndəsi naxışlar yerli tayfala məxsusdur. Çeşidlərinə görə ayrılaraq bir tərəfə yiğilan şirli və şırsız saxsı qablar isə orta əsrlərin yadigarı idi.

Polutəpə sakinləri neolitdə ilkin mədəniyyətə artıq yiyələnmişdilər. Onlar asudə vaxtlarında rəqs edir, sapannda daş qoyub hədəfi vurur, “aşıq-aşıq” oynayırdılar. Bütün

bunları mədəni təbəqənin dərinliklərindən çıxan tarixi nümunələr sübut edir: gildən eyni ölçüdə hazırlanmış və bisirilmiş sapand daşları, saxsı kuzənin içərisindən tapılmış yeddi ədəd naməlum heyvanın istifadə olunmuş aşıqları və s.

Mən bir tarixçi olaraq, iş sona çatmasa da, müəyyən məlumatları qisaca olaraq oxuculara çatdırıldım. Amma bu ərazinin tarixi baxımdan ən əhəmiyyətli və lazımlı tərəfi buradan tapılan tarixi nümunələrin elmi tədqiqindən sonra müəyyən olunacaq.

28 sentyabr 2014.

Eneolit düşərgəsinə səyahət

Səyahətimiz (ekskursiyamız) məktəb usaqları ilə birlikdə gözəl bir payız gündündə -12 oktyabr 2012-ci ildə bas tutdu.

Yolumuz çoxdan arzusunda olduğumuz, ərazisi çox qədim bir dövrə gedib çıxan, qoynunda Əliköməktəpə, Polutəpə, Alxantəpə və Fəhttəpə kimi qədim yaşayış məskənlərini yaşıdan Üçtəpə kəndinin ərazisinə idi.

...Alxantəpədə qızgın arxeoloji iş gedirdi. Uzuntəpə kənd orta məktəbindən bir az gec çıxmışdıq. Gün günortanı keçirdi. Alxantəpə düşərgəsinə tələsirdik. Tələsirdik ona görə ki, çoxdan görmədiyimiz və 144 kv.m ərazidə aparılan arxeoloji qazıntıının biza məlum olmayan "sirlər" i ilə tanış olaq, tələsirdik ona görə ki, 2004-ci ildən "Muğan arxeoloji ekspedisiyası"nın rəhbəri kimi bölgəmizdə işləyən AMEA Arxeologiya və etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşı, arxeoloq – alim Tufan Axundovla görüşək, onun bölgəmizlə bağlı yeni fikirlərini öyrənək.

Arxeoloq-alim Tufan Axundov, qeyd etdiyimiz kimi, 2004-ci ildən Azərbaycanın Cənub bölgəsində tədqiqat işi aparmaq üçün ekspedisiyanın rəhbəri kimi fəaliyyətə başlayıb və onun əsas qazıntı obyekti Cəlilabad rayonu Üçtəpə kəndində İncəçayın cənub sahilində yerləşən Polutəpə yaşayış yeri olmuşdur. T.Axundov və onun əməkdaşları tərəfindən aparılan kəşfiyyat işləri orada neolit – eneolit (e.ə VII-VI, V-IV m.) dövrünə aid mədəni qatların mövcudluğunu aşkara çıxartdı. Kəşfiyyat nəticəsində nəinki həmin təpədə, hətta qonşu təpələrdə də eyni dövr abidələr aşkar edildi.

2006-ci ildə Polutəpədə T.Axundovun rəhbərliyi altında 368 kv.m sahədə qazıntı işlərinə başlandı. Tədqiqat nəticəsində Polutəpədə iki təbəqə (dövr) aşkar edildi. Birinci üst təbəqə eramızın IX-XI əsrlərinə aid, orta əsr təbəqəsi, ikinci alt təbəqə isə neolit – eneolit dövr təbəqəsi kimi kəşf edildi.

Qazıntı zamanı təbəqələrə aid çoxlu saxsı qab, ocaq izləri, daş əmək alətlərinin qalıqları, təsərrüfat quyuları və s. maddi – mədəniyyət nümunələri aşkar edildi.

2006-ci ildə ərazidə aparılan kəşfiyyat işləri Polutəpə və Fəht-təpə arasında yeni qədim yaşayış məskənini üzə çıxartdı. Alxantəpə adı ilə adlanan bu abidədə aparılan qazıntı işləri artıq sona yetməkdədir.

... Biz artıq ora yetişəndə hörmətli alim bizi çox səmimi qarşılıdı. (Məlumat üçün qeyd edim ki, mənim Tufan müəllimlə tanışlığım 2006-ci ildən başlayıb. Onun işlədiyi ərazidə olmayımla yanaşı, mən hörmətli arxeoloqu bir neçə dəfə öz yaşadığımız əraziyə kəşfiyyat işləri ilə bağlı dəvət etmişəm. O mənim dəvətimi çox səmimi qəbul edərək, Uzuntəpə ərazisində yoxlama kəşfiyyat işi aparmışdı). Tufan müəllim uşaqları görüb

çox sevindi, bir az onlarla zarafatlaşdı. Biz əvvəlcə qazılmış obyektin üst qırraq tərəfində durub e.ə IV miniliyə aid olan “mini-şəhərə” tamaşa etməyə başladıq. Bir an, bir tarixçi kimi, gözümüzün önündə bir oturaq qəbilənin həyat tərzi canlandı. Saxsı qablar, metal əşyalar, filizi əritmək üçün sobalar, dulus çarxları, təsərrüfat quyuları və bir çox obyekt və nümunələr bizi sanki, “sehrlə bir aləmə” aparmışdı.

Biz heyranlıqla arxeoloqun verdiyi məlumatlara qulaq asır və regionumuzun dərin qatlarından əzabəzəyiyyət bahasına üzə çıxan tarixi faktları çox diqqətlə izləyirdik.

T.Axundovun dediyindən məlum oldu ki, abidə - yaşayış sahəsi 4-5 ha ərazini əhatə edir. Alxantəpə, mədəniyyət nöqtəyi - nəzərincə, Qarabağda ilkin tapıntı olan Leylatəpə mədəniyyəti ilə yaxındır. Çünkü, hər ikisində çıxan maddi nümunələr, bəzi istisnalar olmaq şərtilə, eynilik təşkil edir və hər ikisi e.ə IV minilliyyin 2-ci yarısına aiddir. Alimin tədqiqat işinə görə, Alxantəpədə yaşayan qəbilə və tayfaların mənşəyi Mesopotomiyanın Uruk tayfaları ilə bağlıdır. Bu da Qafqazın “Leylatəpə mədəniyyəti” ilə üst-üstə düşür. Çünkü hər ikisində Uruk ənənəsi özünü göstərir.

Biz sual verəndə ki, “aparılan arxeoloji qazıntı nəyi sübut edir?”-arxeoloqun bizə cavabı belə oldu:

“Qafqazda metallurgiya (yəni, filizdən metal alma) prosesi Alxantəpədə geniş istifadə olunub. Bunu təsdiq edən və Qafqazın digər yerlərinə məlum olmayan, buradakı, metaləritmə kürəkləridir.

Buradan bütün metallurgiya prosesin təsdiq edən “daş gürz” (filizi əzmək üçün), filiz və metaləritmə sobaları, ərinti qalıqları, metali külçə şəklində salmaq

üçün qəliblər, metal əşyalar və onların qırıqları tapılmışdır".

Burada qazıntı zamanı əkinçilikdə istifadə olunan və əkinçilik məhsulların emal edən daş alətlərlə yanaşı iki növ buğda və bir növ arpa dənəsi qalıqları da aşkar edildi.

Tufan Axundovun tapıntılarına görə, Alxantəpə sakinləri ev heyvanları ilə yanaşı, vəhşi heyvan və balıqlarla da qidalanıblar. Burada ev heyvanlarının sümükləri ilə yanaşı dağ keçisi, qaban, maral, naqqa balığı, qızıl qaz və başqa vəhşi heyvanların sümükləri də aşkar edilmişdir.

Yaşayış yeri sahəsinin 4-5 ha olmasına baxmayaraq, qazıntı işi yalnız 144 kv.m ölçüdə aparılıb. Mədəni təbəqənin qalınlığının (dərinlik) 3 m-ə yaxın olması və geniş əraziyə malik olması buranın vaxtilə böyük mərkəzi yaşayış sahəsi olmasından xəbər verir.

Gözəl görüb, əlimizi toxundurdugumuz maddi-mədəniyyət nümunələri bir daha sübut etdi ki, burada müxtəlif parçalar toxunub, irili-xirdalı həsir məhsulları hazırlanmışdır. Külli miqdarda müxtəlif formalı saxsı qablar hazırlanmış, eyni zamanda çaxmaqdaşı və dəvəgözündən də istifadə olunmuşdur.

Alt təbəqədə xüsusi taxçalara rast gəldik. Taxçalar saxsı qabların sınıqları ilə dairəvi şəkildə bərkidilmişdi. Divarlar sarı çiy kərpicdən və xam gildən hazırlanmış palçıq möhrələrdən hörülmüşdü. Hörülmüş dairəvi divarlar və dulus kürələrinin qalıqları tam aydınlığı ilə seçilirdi.

Biz bir neçə saatdan sonra öz işimizi yekunlaşdırıb, regionda apardığı axtarış - kəşfiyyat və arxeoloji qazıntı işinə görə, eyni zamanda, həm əyani, həm qiyabi bizə

dəyərli bilgilər verdiyinə görə, tarix elmlər doktoru T.Axundova öz dərin minnədarlığımızı bildirdik. Tanrı belə gözəl insanlara həmişə can sağlığı, maddi və mənəvi qüvvət versin ki, tarixi kökümüzün, mədəniyyətimizin üzə çıxmasında belə insanlara həmişə ehtiyacımız var!

Haşıya: Bəzən mən özüm-özümə suallar yağdırıram: "İlahi, görəsən, elə bir zaman gələcək ki, ağır zəhmətlər bahasına yaşıyan ziyanlarımızın, alımlarımızın qədr - qiyməti bilinsin? Onların elma, mədəniyyətə verdiyi töhfələr "yuxarı" məmurlar tərəfindən qiymətləndirilsin?

Neçə-neçə qiymətli tarixi abidələrimiz şəxsi maraqlar üzündən dağıdırılır. Bu gün tariximizə biganəlik, bir xalq olaraq, gələcəyimizə bir zülmətdir. Bax, bunu, yaddan çıxarm ayaq

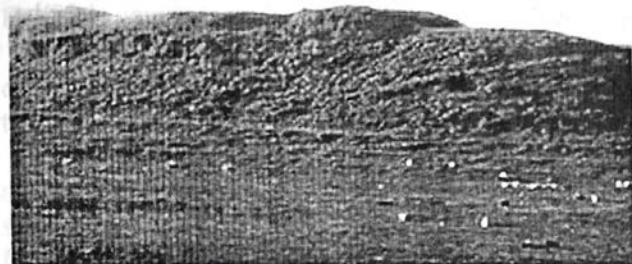
Üçtəpə-Alxantəpə, Oktyabr, 2012-ci il

Alxantəpə (Üçtəpə).

*2010-cu il qazıntıları zamanı əldə olunan tarixi eksponatların ümumi sayı haqqında məlumat.
Arxeoloji qazıntıının rəhbəri T.Axundov.*

Keramikanın ümumi sayı:	14790 ədəd
Formasız	13278 ədəd
Ağız	1457 ədəd
Oturacaq dabanlı)	54 ədəd (1-i
Qulp	5 ədəd
Kasa	408 ədəd
Küp	445 ədəd
Çölmək	493 ədəd
Bardaq	43 ədəd (1-i lüləli)
Tava	68 ədəd
İkiağızlı	7 ədəd
Boyalı	6 ədəd
Armudu formalı	5 ədəd
Qara cilalı	11 ədəd
Bikonik	2 ədəd
Çərtmə naxışlı	1 ədəd
Toxuma	3 ədəd
Məməcik naxışlı	1 ədəd
Xaç işarəli	1 ədəd
Samanlı	6027 ədəd
Qum və digər qeyri orqanik qatışılı	8085 ədəd
Təmiz	588 ədəd
Dulus çarxı (ağızlara görə)	1358 ədəd
Anqoblanib	7844 ədəd

Tariximizə işq salan Əliköməktəpə

Eneolit (mis-daş) dövrünə aid oturaq əkinçi tayfalarına məxsus 70-ə yaxın yaşayış məskəni aşkar edilmişdir. Muğan abidələrinə (Cəlilabad rayonu) məxsus Əliköməktəpəsi, Sulutəpə, Üctəpə, Mişarçay, Qurudərə və hələ də sırrı açılmayan bir çox qədim abidələr belə yaşayış məskənləri ilə zəngindir.

XX əsrin 70-ci illərində Cəlilabad rayonu ərazisində yerləşən Əliköməktəpədə tədqiqatçı, BDU-nin dosenti mərhum Fərman Mahmudov tərəfindən aparılmış qazıntı işləri eneolit yaşayış evlərini üzə çıxarmaqla, eyni zamanda onların məişət həyat tərzini, dəfn adətlərini, dini dünyagörüşlərini öyrənməyə imkan yaratdı.

Cəlilabad rayonunun ərazisində eneolit dövrü yaşayış yerlərinin sayı 40-dan artıqdır. Əliköməktəpə yaşayış yeri arxeoloji cəhətdən müəyyən qədər öyrənilmiş və öyrənilməkdədir.

Bu təpə Üçtəpə kəndinin şimal-şərqi kənarında, ərazidən keçən İncəçayın sağ sahilində yerləşir. Tarixi təpə oval formalı olmaqla sahəsi təxminən 1,2 ha, hündürlüyü isə 4 metrdən çoxdur. 1966-ci ildə Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi arxeoloji və etnoqrafiya "laboratoriyası" tərəfindən öyrənilmək üçün qeydə alınmışdır.

1971-ci ildə təpənin şimal hissəsində eni 10 m olmaqla qazıntı sahəsi salınmışdı. Sonralar həmin sahə şərqi və cənuba doğru 600 kvadrat metrə qədər genişləndirilmiş, qazıntı işləri 3,5 m dərinliyindək davam etdirilmişdir.

1980-ci ildə tədqiqat işləri dayansa da, 90-ci illərdə F.Mahmudovun rəhbərliyi altında abidənin tədqiqi davam etdirilmişdir.

F.Mahmudovun tədqiqatından sətirlər:

Əliköməktəpəsindəki eneolit təbəqəsi üst inşaat qatlarının bəzi qalıqları, həm də orta tunc dövründə aid üç qəbir vasitəsilə kəsilmişdir. Xüsusiələ, zəngin avadanlıqlı iki qəbir təpənin üstündən 2,6-3 metr dərinliyindək davam etmişdir. Qərb tərəfində eneolit dövrünün tikinti qalıqları aşkar edilmişdir.

F.Mahmudovun tədqiqatına görə I-V inşaat qatlarında ciy kərpicə hörülülmüş dördkünc və dairəvi formalı yaşayış və təsərrüfat binaları, taxil ehtiyatı saxlanılan küplər, dulus kürəklər, evlərin döşəməsi altında və divarların dibində açılan torpaq qəbirler, saxsı qablar, zəngin təsərrüfat və möişət əşyaları aşkar edilmişdir.

Qazıntı zamanı əldə olunmuş çaxmaqdası və obisidian alətlər, sümük məmulatlar, sadə və boyalı saxsı qablar, bəzək əşyaları vahid oturaq əkinçilik və maldarlıq mədəniyyətindən xəbər verir.

Aparılan araşdırmlar Əliköməktəpəsindən tapılmış alətlər içerisinde öküzin kürək sümüyündən hazırlanmış biçin aləti xüsusi maraq doğurur.

Ərazidə eneolit dövrü keramikasının 2-ci böyük qrupunu 400-dən artıq naxışlarla bəzənmiş boyalı qablar təşkil edir.

Əliköməktəpəsi yaşayış yerinin erkən metal dövrünə aid olması buradan tapılan müxtəlif metal məmulatlarla da sübut olunub: bəzək əşyasi olan bilərzik, muncuqlar, dörd fiqurlu biz və s. nümunələr bunu bir daha sübut edir.

Bütün bu deyilənlərdən aydın olur ki, eneolit dövründə Muğan ərazisində, o cümlədən Əliköməktəpəsi yaşayış yerində vahid əkinçilik və maldarlıq mədəniyyəti olmuş və bu mədəniyyət zəminində vahid adət-ənənə, ideologiya da formalşmışdır. Həmin dövrün ideologiyası, birinci növbədə özünü dəfn adətinə münasibətdə və dini dünyagörüşlərdə özünü göstərir.

O dövrü əks etdirən Əliköməktəpə və Cəfərxanlı yaşayış məskənlərində qəbir abidələrinin açılması ölülərin harada və necə dəfn edildiyi, hansı dini dünyagörüşə malik olması maddi sübutlarla əks olunur.

Tədqiqat sübut edir ki, dəfn zamanı qəbirlər evlərin arasında, döşəmənin altında, yaxud da həyətdə yerləşdirilmişdir.

Otağın divarları gillə suvanmış, üstündən isə ağ gillə şirələnmişdir. Hamar divarda həndəsi xarakterli naxışlar çəkilmişdir. Bu bina çox güman ki, ovsun (magig) mərasimlərinin keçirilməsi üçün istifadə edilmişdir. Buradan çıxan skeletlər tək və bükülü vəziyyətdə basdırılmışdır. Burada ən maraqlı cəhətlərdən biri ölülər basdırıllarkən onların üzərinə oxraya bənzər rəngin səpilməsidir. Təxminən 5-6 min il əvvəllərə aid eneolit

təbəqələrində ölülərin boyanmış vəziyyətdə dəfnin qədim dəfn adətinin və ayın icrasının nümunəsidir.

Qədim təsəvvürlərə görə qırmızı boyanın və günəş rəmziidir. Bu ayının icrası da, çox güman ki, ölümü cana gətirmək, işıqlı dünyaya qaytarmaq arzusundan doğmuşdur.

Müqayisə üçün deyək ki, dini dünyagörüşlə bağlı bu gün də islam adətinə uyğun ölü yuyular kən onun bədəninə iki maddə - sidr və kafur səpilir və kəfəndə üzü qibləyə (Kəbəyə) basdırılır.

Arxeoloqlar bizdən uzaqda olan Naxçıvanın Kültəpə yaşayış məskənlərindəki qəbirlərində də skletin üzərində rəngli "oxra"nın olduğunu müşahidə etmişlər.

Əliköməktəpə qədim yaşayış dövrünün sakinləri müxtəlif peşə məşğulliyətləri ilə yanaşı, atçılıqdan da istifadə etmişlər. Qaramal və davarlarla yanaşı atın əhliləşdirilməsi və ondan istifadə bu yaşayış yerində e.ə. V minilliyyin axırlarına təsadüf edilir. Arxeoloji qazıntı zamanı yerin dərinliklərdən tapılan əhliləşdirilmiş at sümükləri MDB ölkələri içərisində ən qədim tarixi hadisədir.

Bu tapıntıya qədər arxeoloqlar belə hesab edirdilər ki, at ilk dəfə e.ə. IV minilliyyin sonlarında cənubi Rusiya düzənliklərində, indiki Ukrayna ərazisində əhliləşdirilmişdir. Lakin istər ovda, istərsə də hərbədə atdan nə vaxt istifadə olunduğu hələ dəqiq müəyyənləşməmişdir. Elmə məlum olduğuna görə, şumerlər eramızdan 2000 il əvvəl, Misirlilər 1400 il əvvəl, babillilər isə 1200 il əvvəl minik atından istifadə etmişlər. Qobustan qaya təsvirləri içərisində təxminən həmin dövrlə səsləşən atlı təsvirlərinə təsadüf olunmuşdur.

Görünür bu atlar çilpaq minilmiş və onların idarə olunması üçün yalnız, burunraq və çatıdan istifadə olunmuşdur. Elmi ədəbiyyatda mövcud olan məlumatə görə, qantarğanın yaşı 5000, mahmızın yaşı 2000, üzənginin və nalın yaşı isə 1500 ildən çox deyildir. Avropada nal IX əsrən istifadə olunmağa başlanmış, XII əsrən isə hər yerdə geniş yayılmışdır.

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Əliköməktəpə yaşayış məskənidə tapılmış əhliləşdirilmiş at sümükləri arxeoloqlarımızın əvvəlki fikirlərini dəyişərək, atçılığın tarixini 2000 il qədimpləşdirməyə imkan vermişdir.

Tarixi tədqiqatlar göstərir ki, insanın qab-qacaq hazırlamağa nə vaxtdan başlaması elmə hələ tam dəqiq məlum deyil. Lakin gildən qab hazırlayıb bişirmək bəşəriyyətin ən mühüm kəşflərdən biri olmuşdur. Arxeoloji qazıntıların sübutuna görə ölkəmiz gil qabın kəşf olunduğu qədim ölkələrdən biridir.

E.ə V-IV minilliliklərdə (eneolit dövrü) ilk dəfə saxsı qabı bişirmək üçün ikiyüzlü oval formalı kürələr icad olunmuşdur. Belə kürələrdən bir neçəsi Əliköməktəpədə aşkar edilmişdir. Qazıntı zamanı ikimərtəbəli (altı odluq üçün, üstü qabı yiğib bişirmək üçün) oval kürələr aşkar olunmuşdur. Kürə ətrafından tapılmış bir çox saxsı qablar burada dulusçuluğun mənbəyini sübut edir.

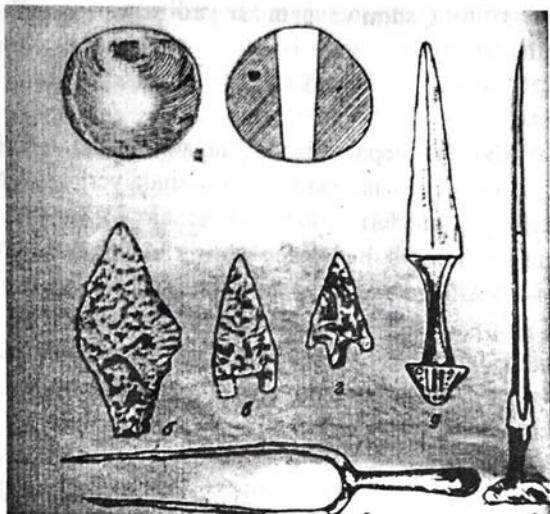
Dulusçuluq e.ə. III minillikdə - Tunc dövrünün əvvəllərində özünün inkişaf mərhələsinə yüksəlir. Hətta güman edilir ki, bu dövrün sonlarında dulus çarxından da istifadə olunmuşdur. Bu ərafədə qulplu saxsı qablar, ilk nehrələr kəşf olunur. F.Mahmudovun fikrinə görə, bunların ən qədim nümunəsi Əliköməktəpədən tapılmışdır. Eyni zamanda qazılmış ərazidən üzeri çizma və çərtmə bəzəkli qablar da üzə çıxmışdır. Bu qablar çox

güman ki, heyvan sağmaq üçün istifadə olunmuşdur. Tapılmış saxsı qab nümunələrinə baxanda hiss edirsen ki, bəzi qablar yaxşı həll olunmuş və mükəmməl yoğrulmuş gildən hazırlanıb. Kəşf olunmuş qabların, xüsusi ilə onların hazırlanma xüsusiyyətlərində, divarların qalın və nazikliyində də fərqlər nəzərə çarpır. Bəzi qabların səthi (nazik qablar) metal parlaqlığı ilə seçilir. Hətta bəzi saxsı qablara nisbətən bu qablar kobud yox, incə səs çıxarır. Artıq insanlar formalaşdırıqca, qablar da formalaşdırıb milli maddi-mədəniyyət nümunələrinə çevrildi.

Azərbaycanın qədim yaşayış məskənlərindən sayılan, Muğan mədəniyyəti abidələrinə daxil olan Əliköməktəpə yaşayış məskənində aparılmış arxeoloji qazıntı onun tam "sirlərini" aça bilməmişdir. Mərhum arxeoloq F.Mahmudovdan sonra orada elə bir kompleks tədqiqat işi aparılmamışdır. Amma son vaxtlar, bu qədim yaşayış sahəsinin ətrafında kəşfiyyat işləri Elmlər akademiyasının Tarix və Etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən davam etdirilir.

Amma buna baxmayaraq, qədimliyi ilə seçilən Polutəpənin, Fəthtəpənin, Mişarçayın, Qurudərənin, Cəngitəpənin, Uzuntəpənin və neçə-neçə "sirli" kurqan və abidələrin öyrənilməsi ləng gedir. Bu gün bu maddi-mədəniyyət abidələri "fateh" axtarışındadır. Azərbaycan tarixinə yeni töhfələr verən "fateh", hər şeydən əvvəl, Muğan mədəniyyətinin simvoluna çevriləcək.

Uzuntəpə, oktyabr, 2005-ci il.

Qəzəbədən
Sənədli qazıntılar
Kəşfiyyat işləri

Qədim və orta əsr yadigarı

QOSA TƏPƏ

Tarixi Qoşatəpə abidəsi Muğan düzündə - Cəlilabad rayonunun Uzuntəpə kənd ərazisində yerləşir. Kənd-lə Qoşatəpə abidələri arasındaki məsafə 2 km olmaqla kəndin şimal - qərb hissəsində yerləşir. Abidə iki təpədən ibarət idi. Onlardan biri və ən əhəmiyyətliyi iki il öncə, münbüt torpaq kimi götürülərək yoxa çıxdı. 2009-cı ildə Uzuntəpə abidələrinə baxış keçirmək üçün bura dəvət olunmuş AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya institutunun əməkdaşları T.Axundov və A.Ələkbərov da buranın çox əhəmiyyətli tarixi təpə və kurqan olduğunu söyləmiş və yaxın gələcəkdə burada geniş arxeoloji tədqiqatların aparılmasının mümkün olduğunu qeyd etmişdilər. Lakin, çox təəssüf! Çox təəssüf ki, vacib kurqanlardan ən əhəmiyyətliinin varidatı ilə birlikdə müəmmalı şəkildə yoxa çıxdı.

“Kurqan” nədir?

Kurqanlar yüksək mənsəbli ölülərin qəbirləri ("axırət evləri") üzərində ucaldılmış konusvari təpələrdən ibarət abidələrdir. Onların hündürlüyü və əhatə dairəsi müxtəlif də ola bilər. Kurqan, adətən türk məzarlarına verilən addır.

Tarixi sahə 2.5 – 3 ha ərazini əhatə edir. Bizi orada müşahidə apararkən, buranın təkcə kurqan – yox, həm də yaşayış sahəsi olduğunu müəyyənləşdirdik. Ətrafa səpələnmiş mədəni məişət əşyalarının qırıqları, təndir yerləri, ciy kərpiclər insanların burada yaşamاسını, həyat sürməsini sübut edirdi.

Yaşayış yerinin dağıdılmış hissəsində qırmızı rəngli yanmış təndir və ya ocaq izləri adamı özünə cəlb edirdi. Bir tərəfdə təsərrüfat quyularının izləri, digər tərəfdə heyvan və insan sümüklərinin səpələnmiş hissələri buranın qədim və orta əsr yaşayış sahəsi olmasından da xəbər verirdi.

2010-2011-ci illərdə abidənin biri (Qoşatəpənin biri) dağıdıllarkən əhali arasında yayılan söz - söhbətə əsasən, təpənin alt hissəsində mənşəyi məlum olmayan sikkələr aşkar edilmişdi. Hətta həmin torpaqlar Bakı kəndlərində həyətlərə tökülərkəniçərisindən tapılan nümizmatik məməlumatlar yayılan şaiyələrin həqiqət olduğunu üzə çıxardı.

AMEA əməkdaşlarının dediyinə görə, həyətlərə tökülen torpağın içərisindən təpişən mis pullar bir ziyanlı şəxs tərəfindən öyrənilmək üçün Arxeologiya və Etnoqrafiya institutuna təqdim edilmişdi. AMEA əməkdaşlarının dediyinə görə, Qoşatəpə abidəsinə məxsus olan və instituta təqdim olunan sikkələr bir neçə hissəyə bölünmiş kəsik mis pullardır. (Orta əsrlərdə kəsik dirhəmlərdən istifadə olunurmus).

Sikkələrdən ikisi professor Ə.Rəcəbli tərəfindən öyrənilmişdir. İstifadəsi Atabəylər dövrünə aid edilən bu dirhəmlər İraq Səlcuq sultanlarının adından kəsilmişdir.

Yaşadığımız Uzuntəpə kəndində biz bu sikkələrdən əldə edə bilməsək də (dövlət əhəmiyyətli olduğu üçün bu pulları üzə çıxarmağa ehtiyat edirdilər), digər maddi nümunələrdən tapdıq. Biz oradan şirli və şırsız saxsı qab məməlatlarını və onların siniqlarını, dən çəkən daşın siniqlarını, heyvan və insan sümüklərini əldə edə bildik.

Orta əsrləri əks etdirən **şırsız saxsı məmulatlardan** qara çiraqlar, qazana oxşar qablar (sınıq şəkildə), səhəng qulpları, dolça qırıqları, küpler, qazan qapaqları və çoxluca sınıq məmulatlardan aşkarladıq.

Şırlı və boyalı saxsı məmulatlardan isə boşqablar (sınıq şəkildə), kasa tipli qab (altı hündür, sınıq şəkildə), vazaya oxşar qab (sınıq şəkildə) və bir çox şırlı - rəngli sınıq saxsı parçaları əldə etdik.

Tuf və çöl daşından **dən çəkən daşın** bir neçə yerə bölünmüş hissələrini də saxsı qablarla birlidə tarix kabinetinə gətirdik.

Tapılan boyalı saxsı qablar mədəniyyəti tarixdə Son Tunc və İlk Dəmir dövrləri üçün daha səciyyəvidir. Mədəniyyətin bu tipinə aid nümunələr XIX əsrin sonlarında aşkar edilsə də, onun elmi tədqiqi XX əsrə - Sovet hakimiyyəti illərində olmuşdur.

O.Həbibullayev və İ.Əliyevin fikirlərinə görə e.e. V-III minilliklərdə meydana çıxan gil qablar, o cümlədən boyalı qablar mədəniyyəti Aralıq dənizindən başlamış Çinədək bir ərazini əhatə etmiş və yaxın Şərqi ölkələri ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrin nəticəsində Azərbaycanda da formalşmışdır.

Amma bu fikirlə razılaşmayıb (Vəli Əliyev) boyalı qablar mədəniyyətinin Vətəninin Azərbaycan olmasını, məhz buradan Zaqqafqaziyyə, Şimali Qafqaza və Ön Asiyaya daxil olmasını iddia edənlər də var.

Azərbaycan sənətkarları Son Tunc və İlk Dəmir dövründən başlayaraq, ilk orta əsrlər dövrü daxil olmaqla şırlı - boyalı qabların orijinal tipini - Azərbaycan boyalı qablar "ailəsini" yaratmışlar.

Qoşatəpə yaşayış məskənində tapılan boyalı saxsı qablar "ailəsi" də, çox güman ki, Azərbaycan keramika məktəbinin bir hissəsidir.

Cünki, bu tipli şırlı qablar Naxçıvan və Qarabağ keramika sənətkarlığına uyğun gəlir.

Çox güman ki, Qoşatəpədən tapılan bu boyalı qabların mənşəyi Azərbaycanla yanaşı Kiçik və Orta Asiya da ola bilər. Xalqımızın Yaxın və Orta Şərqlə iqtisadi - mədəni və siyasi əlaqələr qurması buna imkan verir.

Eyni zamanda, Türk və Monqol yürüsləri nəticəsində bu ərazilərin yaylaq və qışlaq yaşayış sahəsi seçilməsi və sonralar döyüşlər nəticəsində dağılmış ehtimalı da var.

Ərazidən tapdığımız rəngbərəng saxsı qabların bəziləri rənglərinə və naxış ornamentinə görə eyni olsa da, çoxları müxtəlif rənglərdən və naxışlardan ibarətdir. Onlar şəffaf, mavi, açıq qonur, ağ və qəhvəyi, tünd qəhvəyi, tünd yaşıl, sarı rənglərlə şirələnmiş və bəzədilmişdir. Naxışlar nəbatı, həndəsi və bir çox ornamentlərdən ibarətdir. Qədim və orta əsrlərdə rənglər təbibkilərlə yanaşı, torpağın tərkibində metalların oksidləşməsi nəticəsində yaranan rəngli gil torpaqlardan da alınır. Misal üçün, marqanes oksiddən "şabalıdı" rəng, mis oksiddən "yaşıl" rəng, dəmir oksiddən "sarı" rəng, kobalt oksiddən "mavi" rəng və digər metalların da oksidləşməsindən müxtəlif rənglər alınır. Bu rənglər o dövrün sənətkarları tərəfindən müxtəlif şırlı saxsı qabların üzərinə köçürülrən və cürbəcür naxışlarla bəzədilirdi.

Ortası götürülmüş təpənin divarlarında həyatın əlamətlərini əks etdirən mədəni nümunələrdən biri də,

dairəvi təndirin olması idi. Tam şəkildə öz formasını saxlamasa da bişmiş “piyə”lərin və içindəki küllərin varlığı onun ya çörək bişirmək, ya da saxsı qab bişirmək üçün olduğunu göstərirdi. Hələ Eneolit dövründə mövcud olan təndirlər xalqımızın həyatında və məişətində çox böyük rol oynayaraq, getdikcə nəsildən – nəslə keçmişdir.

Bütün bu tarixi “qaranlıqlar”, Uzuntəpə ərazisində yerləşən Qoşatəpə, Cəngitəpə, kəndiçi Mişarçay və bir neçə tarixi abidələrin irimiqyaslı arxeoloji tədqiqatından sonra aydın ola bilər. Burada Azərbaycanın elə vacib və gərkli tarixi yatır ki, öyrənilərsə, bir çox qara kabusların üzərimizdə olan kölgəsini dəf edəcəkdir.

Aprel, 2011

44

HƏMƏŞƏRƏ yurd yeri

Qədim Həməşara yaşayış yeri dünya əhəmiyyətli abidələr sırasına daxildir. Şəhər tipli mahal mərkəzi olub. “Mişarçay mədəniyyəti”nə aiddir. Oradan çıxan qiymətli arxeoloji və memarlıq abidələri, xüsusən, küp mədəniyyət nümunələri, əmək alətləri, gildən düzəldilmiş saysız-hesabsız qablar, ocaq qurğuları, təndirlər, tunc əşyalar, mis məməlatları və s. tapıntılar qədim yurd yerinin II – III minilliyyə aid olduğunu sübut etmişdir. Ərazidən tapılan çaxmaq və dəvəgözü daşından düzəldilmiş kiçik ölçülü iti alətlər isə deməyə əsas verir ki, Həməşəranın yaşı qədimdir.

Həməşaranın keçmişini əks etdirən Mişarçay abidələrində yaşayış üçün primitiv şəkildə tikilmiş mədəni divar qalıqları aşkar edilmişdir. Divarlar möhrə və ciy kərpiclərdən hörülmüşdür. Ciy kərpiclə ev tikmək bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Şərqiñ görkəmli alimi coğrafiyaşunas Həmdullah Qəzvini vaxtilə Həməşara şəhərində olmuş və bu yaşayış yeri haqqında maraqlı məlumatlar vermişdir. O qeyd edir ki, “...şəhər dəniz kənarında yerləşir. Dənizə qədər olan məsafə 2 fərsəxdir (1 fərsəx 6-7 km-dir -

45

Ə.M.). Ərazi 5-ci iqlimə daxildir. Həməşara şəhəri Biləsuvarla Talış mahalının arasında yerləşməkdədir”.

Deyilən fikirlər, o cümlədən ara məsaflər həqiqətə uyğun gəlir. Əgər nəzərə alsaq ki, müəyyən dövrlərdə dənizin sahili indiki Uzuntəpə kəndinin “karyer” deyilən ərazisinə qədər gəlib çatıb, deyilən məsafə həqiqətə çox uyğundur. “Karyer” də bu zonada qum götürülən yerə deyilir. Deməli, həmin ərazi dəniz sahili olub. Bu gün də biz inşaat işlərində həmin qumdan istifadə edirik.

Həməşəra haqqında maraqlı məlumatlardan biri Səid Əli Kazimbəyoğlunun yazdığı “Cəvahirnameyi – Lənkəran” adlı əsərində (Bakı, “Örnək” nəşriyyatı – 2000, səh. 38) öz əksini tapmışdır: “Həməşəra qalası Muğan çölündədir. Tarix kitablarında onun Xəzər dənizinin kənar sahilində yerləşməsi haqqında məlumat vardır və buradan aydın olur ki, dəniz əvvəlki vaxtlarda bu yerə yaxın olmuşdur və hal-hazırda 3 fərsənglik (1 fərsəng – 6-7 km) məsafləyə geri çəkilmişdir. Tarixi əsərlərdən olan “Zinətül – məclis” kitabının müəllifi cənab Mədəddin bu haqda belə buyurur ki, Həməşəroni Əbrəşəhrə ibn Güdərz tikdirmişdir”.

Əbülfəsəim Firdovsi “Şahnamə” əsərində Əbrəşəhr haqqında maraqlı məlumatlar verir.

Həməşəra təpəsi tarixi tədqiqatlara görə Zərdüştiliklə bağlı təpədir. Burada yaşayan əhali, vaxtilə bu dinə inanmış, xeyirxah Hörmüzdü özlərinin idealı, Həməşəra məbədini isə inam yeri seçmişlər. Dünyanın ən qədim dinlərindən biri olan Zərdüştilik xalqımızın miladdan əvvəl və miladdan sonrakı ilk orta əsr həyat və məsiyətindən, təsərrüfat və mədəniyyətindən bəhs edən ən dolğun bir mənbə olmuşdur. Buna görə də Zərdüştilik

bir çox qabaqcıl tədqiqatçı və müteffəkirlərin diqqətini cəlb etmiş, o cümlədən yerli tədqiqatçıların da maraqla dairəsində olmuşdur.

Orta əsr müəlliflərindən Bəlazuri, Yəqubi, Təbəri, ibn Xordadbeh, Yaqt Həməvi və başqaları Azərbaycanı zərdüştiliyyin vətəni hesab etmişlər. Tədqiqatlara görə, zərdüştilərin dini kitablarında da bu fikir öz təsdiqini tapır.

XX əsr Azərbaycan alimləri ilə yanaşı, bu sahə ilə ən çox maraqlanan yerli tədqiqatçılardan R. Əsgərov “Cəlilabad: dünən və bu gün” adlı kitabında yazar: “Həməşəra şəhərində muğların (muğanlıların) baş məbədi yerləşmişdir. Onlar burada “haoma” şirəsi çəkərmışlər. Haoma – şirə nar və bu gün “Həməşəra” adı ilə tanıdığımız üzüm sortundan hazırlanarmış. “Həməşəra” adı da “haoma-şirə” adının təhrif olunmuş formasıdır.

Həməşəra təpəsi Biləsuvarla Talış mahalı arasında Zərdüştilərin ibadət mərkəzlərindən biri olub. Burada atəşpərəstliyə aid tapılan maddi – mədəniyyət nümunələri, “Həməşəra” üzüm sortunun və qədim nar ağaclarının qalıqları, o cümlədən möhtəşəm görünən qala-təpə bir daha bunu sübut edir.

25 avqust 2013 – cü il

Haoma-şirə qabları

Uzuntəpə abidələri

Uzuntəpə:

— Cəlilabad şəhərinin şərqində yerləşir. Bura şəhərə bitişik qəsəbə tipli bir kənd olmaqla, həm əhalinin sayına, həm də ərazisinə görə böyük yaşayış məskənlərindən biridir.

— 1844-cü ildə Novoqolka, sonra isə Novoqolovka adlanıb. 1992-ci ildən isə öz tarixi adı bərpa edilərək Uzuntəpə adlandı.

— XX əsrin 90-cı illərinə qədər kəndin 70-80%-ni rus əsilli molokanlar təşkil edib. Onların az bir qismi ərazidə bu gün də yaşamaqdadır. (Sovet rejiminin dağıılması ilə bağlı ailələrin çoxu Rusiyaya köç etdirilər).

— Hal-hazırda əhalinin sayı 10000 min nəfərdən çox, ərazisi isə 4880 ha-dır.

— Ərazidə eyni zamanda azsaylı xalqlar (talyşlar, orandlar) da yaşamaqdadır.

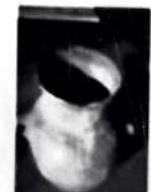
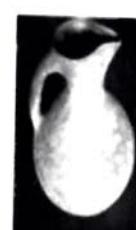
— Kənddə Qarabağ müharibəsi nəticəsində Şuşa şəhərindən köç etmiş əhali də yerləşdirilib.

— Ərazidə 4 məktəb, 1 xəstəxana, bələdiyyə və icra nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir. Kəndin şərqi hissəsinən Bakı – Astara dəmir yolu keçir.

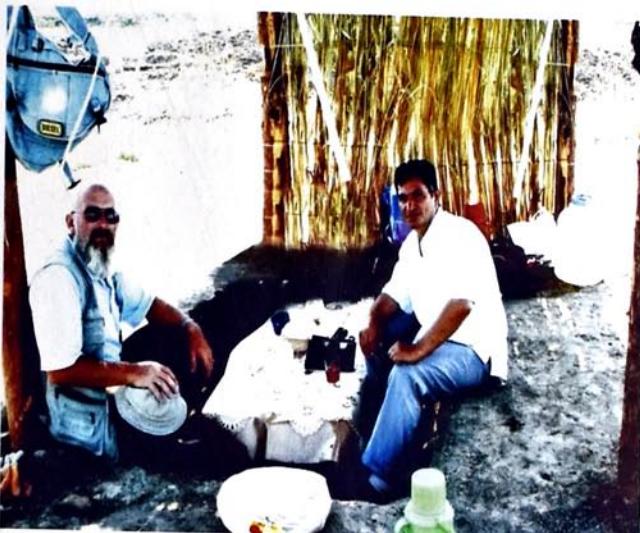
Uzuntəpə yaşayış məskəninin keçmişini:

Cəlilabad torpağı Azərbaycanın cənubunda yerləşən ən qədim yaşayış məskənlərindən biridir. Bu torpaq yeraltı-yerüstü qədim tarixi və mədəniyyət abidələri ilə doludur. Mütəxəssislər XX əsrin sonlarına qədər ərazinin Eneolit, Tunc və ilk Dəmir dövrünə gedib çıxdığını sübut etdikləri halda, son onilliklərdə aparılan arxeoloji qazıntı işləri və yapılan tarixi nümunələr bölgənin qədimliyini e.ə. VII – VI minilliyyə gedib çıxdığını göstərir. (Professor

Qədim və orta əsirlərə aid tapılmış maddi-mədəniyyət nümunələr (Uzuntəpə)

Cəngitəpə (Uzuntəpə) maddi - mədəniyyət nümunələri

Polutəpə.Arxeoloq T. Axundovla birlikdə

Polutəpə. Arxeoloq T. Axundovla birlikdə

Xanəgah. Orta əsr abidəsi

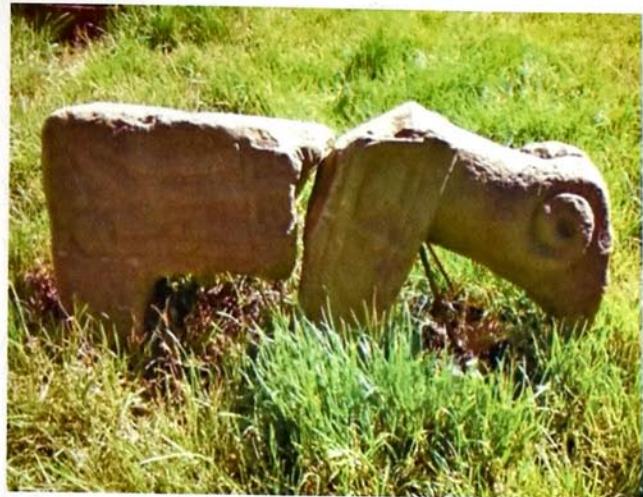

Qəbirüstü daş – abidə

Üctəpə. Alxantəpə qədim yaşayış sahəsi

Orta əsr abidələri

Qəbirüstü daş – abidə

Saxsı küp (Həməşəra)

Qazan köskündə müşahidə zamanı

Fransız arxeoloqları
Xudutəpədə (Xanəgah)

Nizə ucluğu. Dəmir dövrü

museyində saxlanılır.

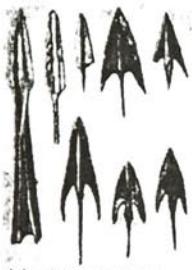
T.Axundov tərəfindən Polutəpə və Alxantəpə düşərgələrinin tədqiqi və Uzuntəpə düşərgəsindəki "Mərmər qab"ın tapılması və s.)

Bu gün öz tarixi qədimliyinə görə dünya əhəmiyyətli Əliköməktəpə və I – III Mişarçay düşərgələrindən heç də geri qalmayan Uzuntəpə abidələri haqqındaki araşdırımlarımı sizə çatdırmaq istəyirəm.

Kəndin ərazi tarixi alımların hesablamalarına görə e.e. VII-VI minilliyyə gedib çıxır. Ərazidə tapılan əmək alətləri və məişət əşyaları burada oturaq həyat sürmüş, əkinçilik və maldarlıqla məşğul olmuş insanların yaşamasından xəbər verir. (Kənd ərazisində tapılan "Mərmər qab" AMEA –nın əməkdaşı, Dr., professor T.Axundov və moskvalı alim-arxeoloq S.N.Koronevski tərəfindən müəyyənləşdirilərək VII minilliyyə aid edilmişdir).

Uzuntəpə yaşayış ərazisinin mərkəzi təpələrinin (kurqan) birində mərhum arxeoloq alim İ.Cəfərzadənin rəhbərliyi altında 1841-ci ildə qazıntı işi aparılmışdır. Alim bu ərazinin Eneolit, Tunc və Erkən dəmir dövrünə aid etmişdir. Təpədən arxeoloji qazıntı zamanı bir çox məişət əşyaları ilə yanaşı tunc qılınclar, xəncərlər, döyüş yabaları, nizə başlıqları və s. əşyalar da çıxmışdır. Bu dövürlə bağlı məlumat və faktlar (fotolar) III cildlik Azərbaycan tarixinin I cildində - 1961-ci il buraxılışında öz əksini tapmışdır. (I cild, səh.: 29-30).

İ.Cəfərzadə tərəfindən ortalağa çıxarılmış nümunələr hal-hazırda Respublika Tarix Muzeyində saxlanılır.

Son dövrlər Muğan mədəniyyəti ilə bağlı araştırma, xəritələşdirmə və tədqiqat işləri genişləndirilmiş, bir neçə obyektlərdə qazıntı işlərinə başlanılmışdır. «Muğan arxeoloji ekspedisiyası» 2004-cü ildən başlayaraq, «Muğan neolit-eneolit dövründə» adlı arxeoloji layihə programı əsasında Azərbaycanın cənub bölgəsində tədqiqat və arxeoloji iş aparır. Cəlilabad rayonunun Üçtəpə kəndində T.Axundovun rəhbərliyi altında aparılan arxeoloji qazıntı son əsas stasionar qazıntılardan hesab olunur. Polutəpə və Alxantəpə yaşayış düşərgələri bu alimin səyi nəticəsində üzə çıxarılmış və canlı müzeyə çevrilmişdir.

Alimin bölgədə işləməsindən istifadə edərək, onunla Uzuntəpə ərazisində yoxlama reydi apardıq. «Cəngi təpə» və «Qoşa-təpə» tarixi əraziləri arxeoloq alimi daha çox maraqlandırdı. Xüsusi cihazla Cəngi təpənin təbəqələri müəyyənləşdirildi və bu ərazinin çoxtəbəqəli olması qeyd olundu. İmkan olan kimi burad qazıntı işinin vacibliyini qeyd etdi.

Ondan bir neçə il qabaq Arxeologiya və Etnoqrafiya institutunun professoru arxeoloq T.Axundov Cəngitəpə haqqında öz fikirlərini belə söyləmişdi: “Cəngitəpə Azərbaycan tarixi üçün çox qiymətli bir abidədir. Görünür bura həm antik, həm erkən, həm də orta əsrin sonlarının məskəni olub. Bura çox ciddi aşdırılmalı və burada qazıntı işi aparılmalıdır”.

Doğrudan da, belə bir əraziyə biganə qalmaq olmaz.

Aşağıda göstərilən maddi-mədəniyyət nümunələri kəndin ərazisində tapılmaqla bu gün Cəlilabadın Tarix

muzeyində və işlədiyim məktəbin tarix kabinetində tədqiq olunmaq üçün öz sahibini gözləyir.

I. Cəngi-təpə - Uzuntəpə kəndinin şimal-şərq tərəfində, kənddən 4-5 km, Cəlilabadın mərkəzindən isə 9 km aralıda yerləşir. Təpənin hündürlüyü 5-6 metrdir. Sünə təpələrdən hesab olunur. Dairəvidir. Sanki, pərgarla çizilmişdir. Ətrafında yastı təpələr var. Oradan tapılan tarixi nümunələr burada insanların uzunmüddətli yaşadığından xəbər verir. Təpə 2 hektara yaxındır. Çox təəssüf ki, qorunmaq əvəzinə təsərrüfat işləri ilə bağlı əkilir və dağıdır. Oradan tapılan nümunələr aşağıdakılardır;

Təsərrüfat əhəmiyyətli küp qab. Əsədov Gülbala Əlibala oğlunun həyatında saxlanılır.

Hündürlüyü – 1m45sm

Eni – 82 sm.

Daşdan düzəldilmiş həvəng və həvəngdəstə.

Qayıqvari dənəzən daş (6-ci sinifin tarix kitabında bu nümunə neolit dövrünə aid edilir.)

Müxtəlif ölçüdə çəki daşları (dairəvi, qırmızımtıl rəngləri var).

“Qara çiraqlar” – saxsından hazırlanmışdır.

“Mərmər qab” – qaraya çalan qarışiq rəngi var.

Formaca dairəvidir

Hündürlüyü -14 sm

Diametri -12 sm

Bardaq – saxsı

Hündürlüyü -12 sm

Diametri -7 sm

Üzəngi – mis; altı dairəvi və dairənin içi boş

Zoomorf – xırda ölçülü şir bədənli, daşdan yonulmuş heykəlcik.

(A.Ələkbərov tərəfindən tapıldı və özü ilə apardı).

33 x 33 x 10 sm ölçüdə kvadrat şəkilli qırmızı kərpiclər.

Bunlardan əlavə müxtəlif formalı “Əl dəyirmanları”, sınaq saxsı qab nümunələri, şamdanlar və s.

II. Qoşa-təpə – kəndin şimal hissəsində yerləşir. Kəndlə 1,5 km ara məsafəsi var. Bir-birindən 150m məsafədə yerləşir.

Amma çox təəssüf ki, kurqan hesab etdiyimiz bu təpənin biri 2011-ci il avqust – sentyabr aylarında dağdırıldı. Oradan çıxan nümuzmatik nümunələr təsadüf nəticəsində Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutuna aparılmış, tədqiq olunmaq üçün institutun əməkdaşlarına təqdim olunmuşdur.

Dağdırılmış təpədən axtarış apararkən bizim tərəfimizdən aşağıdakı nümunələr aşkar olundu:

1. Qara-çıraq – saxsı.

2. Saxsı qazanın bir parçası.

rəngi: çöl tərəfdən boz-qara, içəridən palid rəngi.

3. Cürbəcür boyalı qabların similləri.

4. Dolça – saxsı

Hündürlüyü -13 sm

Diametri -16 sm

5. Bütöv yumru daş – içərisi oyuq

Hündürlüyü -8,5 sm

Diametri -11,5 sm

Ehtimalla toppuz rolu oynayıb.

Oradan **metal pullar** çıxsa da, biz onlardan hələlik əldə edə bilməmişik. Kəsik sikkələr Atabəylər dövrünü aid edilir.

Dağdırılmış təpənin içərisində ocaq izləri, boz rəngə çalan külli torpaqlar özünü göstərir.

III. Mişar çayın kənd ərazisindən keçən hissəsindən tapılan maddi – mədəniyyət nümunələri:

Kəndin cənub-şərq hissəsində axan çayın içərisində tapılmış vaza şəkilli şirli (**rəngli**) qab.

Hündürlüyü -5,5 sm

Sınığının diametri -21 sm

Çayın içəri divarlarında **təndir yerləri**. Çoxlu külli torpaqlar.

Kuzə - saxsı qab; çayın içəri divarlarından məktəb uşaqları tərəfindən çıxarılib.

Hündürlüyü -27,5 sm

Diametri -20 sm.

Çəki daşları – müxtəlif ölçüdə

Daş çəkic – çay daşının ustalıqla deşilməsi və çəkic formasına salınması xüsusi mədəniyyətdən xəbər verir.

IV.Uzuntəpə kəndinin qərb tərəfində yerləşən çoxtəbəqəli yaşayış yeri.

Buradan təsərrüfat işləri zamanı aşkar edilmiş saxsı qablar, bəzək əşyaları oturaq yaşayış yrinin olmasınañdan xəbər verir. Buradan tapılmış **saxsı küp** (rəngi- açıq qəhvəyi, hündürlüyü -32 sm, diametri -33 sm) 1994 – ci ildə kəndə qaz kəməri çəkilərkən 1 m dərinlikdən kənd sakini İsgəndərov Aydin

İsgəndər oğlu tərəfindən tapılıb. Küp mənə verilmiş və hal – hazırda tarix kabinetində saxlanılır.

V.Uzuntəpənin cənub-qərb tərəfində aşkar olunan küp qəbir kəndin şimal-şərq hissəsində aşkar olunan küp qəbirlərlə eynilik təşkil edir.

VI. XX əsrin 40 -ci illərində kəndin mərkəzində i.Cəfərzadə tərəfində tədqiqat işi aparılmış və tarixi kurqan aşkar olunmuşdur.

Kurqan - 1. Uzuntəpədən rayon mərkəzinə gedən yolun sol tərəfində yerləşir. Kurqanın bir hissəsi təsərrüfat əhəmiyyətli işlərlə bağlı dağıdılmış, bir hissəsi isə hərbiçilər tərəfindən məhv edilmişdir. Salamat qalmış hissəsinin hündürlüyü 4 m-dir.Şahmarov Elmanın evinin yaxınlığı.(tunc və dəmir dövrü)

Kəndin mərkəzində 2-ci kurqan .

Qardaşhanov Nizamının evinin yanı. Alımların dediyinə görə kurqan tunc dövrünə aiddir.

Kəndin qədim qəbirstanlığı yerləşən 3-cü Kurqan.

Kurqan xeyli daşıntıya məruz qalmışdır. Salamat qalan hissəsinin hündürlüyü -3 m, diametri -50 m-dir.(tunc dövrü)

Bu gün bir çox tarixi təpəyə, kurqana, yaşayış məskənlərinə və maddi-mədəniyyət abidələrinə malik olan Uzuntəpə düşərgəsi nəzərə çarpacaq dərəcədə öyrənilərsə, XXI əsr Azərbaycan tarixinə böyük töhfə vermiş olarıq.

08 avqust 2012-ci il.

Cəngitəpə
tarixi keçmişimizdən xəbər verir

Bəşəriyyət üçün əlverişli təbii şəraiti olan Azərbaycan dünyada insan tipinin formalasdığı ilk məskənlərdən biridir. Azərbaycan ərazisində bəşər cəmiyyətinin tarixi XX əsrin elmi əsərlərində 1.5 mly. ili göstərirsa, yeni tariximizin müasir tədqiqatçıları daha qədim dövrlərə aid faktlar üzə çıxarıır. Bu da onu göstərir ki, antik dövrü öyrənən və xalqımızın tarixinin tələhinə biganə qalmayan yeni tarixçi alımlarımız və tədqiqatçılarımız yetişir.

Bizim yaşadığımız və "MUĞAN mədəniyyəti" adını almış cənub-şərq bölgəsi qədim tarixi abidələrlə zəngindir. Muğan (Cəlillabad) ərazisindəki Əliköməktəpə, Sulutəpə, Üçtəpə, Mişarçay, Qurudərə və Uzuntəpə, o cümlədən, dağ və dağətəyi ərazilərdə (Qazan köşkü, Xanəgah, Porsava, Cəlair, Buravar, və s.)çox qədim dövrü əks etdirən maddi-mədəniyyət abidələri gizlənmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Eneolit dövrünə aid Əlikömək, Eneolit və İlk Dəmir dövrünə aid Mişarçay yaşayış yerləri "DÜNYA ƏHƏMİYYƏTLİ ARXEOLOJİ ABİDƏLƏR" sıyahısına daxil edilmişdir ki, bu da həm Azərbaycanın, həm də bizim regionun tarixi üçün çox böyük nailiyyətdir. Amma, gəlin görək, antik dövrü əks etdirən digər maddi-mədəniyyət abidələrimizin vəziyyəti necədir?

Mən bu yaxınlarda AMEA-nın əməkdaşı A.Ələkbərov, rayon Mədəniyyət və Turizm şöbəsinin əməkdaşı E.Nəzərov və tarixçi-tədqiqatçı Tofiq Əzizovla birgə bir neçə tarixi təpədə oldum ki, bunların arasında Cəngitəpə xüsusi əhəmiyyəti ilə diqqətimizi cəlb etdi.

Cəngitəpə (Cəng təpəsi) Uzuntəpə yaşayış yerinin şimal-şərqi tərəfində, kəddən 4-5 km, Cəlilabad şəhərinin mərkəzindən isə 8,5-9 km. aralıqda yerləşir.Təpənin hündürlüyü 7-8 metrdir (Nəzərə almaq lazımdır ki, təpənin üstü tədricən dağıdılmış,əkinçilik təsərrüfatı üçün yerli sakinlərə istifadəyə verilmişdir. Biz təpəyə baxış keçirərkən taxıl təzə biçilmişdi). Ətrafında iki alçaq təpə uzanır. 3-4 hektar sahəni əhatə edən əsas hündür təpə dairəvidir. Biz təpənin müxtəlif yerlərində nadir tapıntılar rast gəldik. Heyvan yuvalarının ağızından bir daş kərpic tapdıq. (Ehtimala görə, çöl heyvanları özlərinə yuva qazarkən bu daşları torpaqla birgə çölə atmışlar). Kvadrat şəkilli bu daş kərpicin tərəfləri 42 sm, qalınlığı 13-15 sm idi. Bundan əlavə,bir sıra sıniq saxsı qablar əldə etdik.

İkinci yastı təpədən qazılıb çıxardılmış küp qabın yeri diqqətimizi cəlb etdi.Biz bu qabın kəddə olduğunu ehtimal etdik və soraqlaşib bir kənd sakininin evində hündürlüyü 1m 47sm,eni 82 sm olan həmin küp qabı tapdıq.

Bundan əlavə,hündürlüyü 12 sm, eni 6-7 sm olan şir bədənli zoomorf bir əşya tapdıq ki, bu da ilkin və ya orta əsrlərdən xəbər verir.

Növbəti tapıntıımız "*Dənəzən daş*" oldu

Tarixdən məlumdur ki,dənəzən daşlar Azərbaycan ərazisində Neolit dövründən isdifadə edilməyə başlamışdır.Bunların ən qədimi isə qayiqvari formalı,alt və üst daşlardan ibarətdir.(Bax,Qara Əhmədov, "Bu günə necə golub çıxmışq Baki,1998)

Bizim tapdığımız dənəzən daşlar da məhz qayiqvari formalıdır - alt daşın uzunluğu 30 sm, eni isə 14 sm-dir.

Çox güman ki,yerin şümlənməsi nəticəsində üzə çıxan bu daş antik dövrlə addir.AMEA-nın əməkdaşı

A.Ələkbərov da bu qənaətdə olduğunu bildirdi.Çox nadir tapıntı olan bu dənəzən daşlar, bəlkə də, Neolit dövrünü gedib çıxır.Daşın isdifadə forması belə imiş: Alt daşın üzərinə dən tökülür,üst daşın vasitəsilə sürtülüb əzilərək üyüdülmüş.

Ərazilə saxsı qabların çox olması qədim insanların oturaq həyat keçirməsinə dəlalət edir.Oturaq əkinçilik və maldarlıq təsərrüfatında gil qablara böyük ehdiyac var idi.Arxeoloji qazıntılarından məlumdur ki,ilk gil qablar bişirilmiş şəkildə Yeni Daş dövründən (Neolit) - e.ə VII-VI minilliklərdən isdifadəyə başlanmışdır.Deməli,metal qablardan xeyli əvvəl insanlar gil qablardan isdifadə etmişlər.Arxeoloji qazıntılar gösdərir ki,ilk gil qabların yaşı ilk metal qablardan 3-9 min il qədimdir. Azərbəncanda ən qədim metal qab e.ə.II minilliyyin I yarsına aid edilir.Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki,Cəngitəpədə təpələn əşyalar Yeni-Daş dövrünə (Mis-daş), bəlkə bir az da əvvələ gedib çıxır.

Müxtəlif nəfis formada hazırlanmış bu saxsı qablar,onların sıniq parçaları heç də Misirin,Babilistanın boyalı,şirli qablarından geri qalmır.Bardaq, küp və badyaların səthində müxtəlif həndəsi formada-üçbucaq, düzxətli, butalı, sıniq xəqli və s.naxışlar çəkilib. Bəzi boyalı qabları öz hazırlanma texnologiyalarına görə Son tunc və İlk dəmir dövrünün məhsulu kimi səciyyələndirmək olar.

AMEA-nın Əməkdaşı Cəngi-təpəni müşahidə edib, oradan təpələn maddi-mədəniyyət nümunələri əsasında bu təpə haqqında öz fikirlərini bildirdi:

"Cəngitəpə Azərbaycan tarixi üçün çox qiymətli təpədir.Bu təpə bir neçə təbəqədən ibarətdir.Görünür, bura həm antik,həm də orta əsr yaşayış məskəni

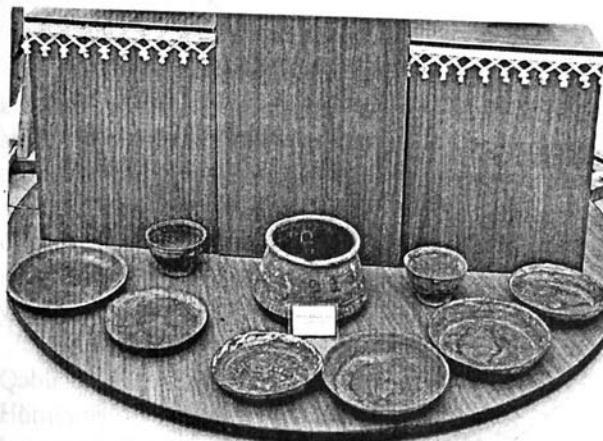
olmusdur.Qədim tarixi abidəmiz olan bu təpədə dövlət səviyyəsində arxeoloji qazıntılar aparılması çox vacibdir”.

Hörmətli vətənsevərlər! Gəlin,biz də dədə-babadan bizə əmanət qalan öz tarixi yurdumuzu,tarixi mədəniyyətimizi qoruyaq! Onların məhv olub getməsinə imkan verməyək və şərait yaratmayaq!

Uzuntəpə. 2006.

Rayon ərazisindən tapılmış mis məişət əşyaları

QURUDƏRƏ KURQANI

Cəlilabad rayonunun şərqində Uzuntəpə və Maşlıq kəndləri arasında xalq dilində "Qurudərə" deyilən tarixi abidə mövcuddur. 2003-cü ildə Qurudərə kurqanında təsərrüfat əhəmiyyətli qazıntı işi aparıllarkən, orada qəbir aşkar edilmiş, bu barədə tarixçi və tədqiqatçı Rəşid Əsgərova məlumat verilmişdi. Rəşid müəllim ora baxış keçirdikdən sonra növbəti gün biz də onunla birgə oraya yollandıq.

Məzarlığın üst hissəsi müəyyən qədər dagılmışdı. Qəbir qırmızı kərpiclərlə (30x30sm ölçündə) hörülmüşdü. Hörülmüş divarın eni beş, hündürlüyü üç metr idi. Qəbir konusvari tikiliyə oxşayırırdı.

R.Əsgərovun fikrinçə, Qurudərə kurqanı panteon (görkəmli adamların sərdabəsi, məzarlığı - *kursiv Ə.M.*) tipli məzarlıqdır. Hiss olunurdu ki, cəsədlər panteonda yandırılmış, sonra onun içərisinə dəniz qumu və çay daşı tökülmüş, üst hissədə hər hansı bir heyvanın (sonradan məlum oldu atın-*mütəxəssis rəyi*) meyidləri qoyularaq torpaqlanmışdır.

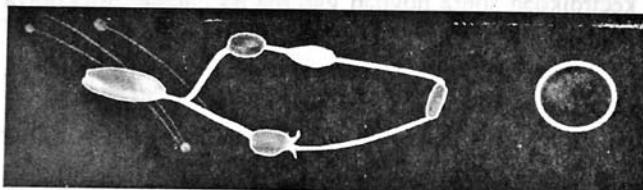
Belə məzarlıqların əsası e.ə.VII-VI minilliklərdə qoyulub. Qəbirlərin üstünə çoxlu torpaq tökməklə kurqan şəklinə salırmışlar. Bu Tunc və Dəmir dövründə daha çox yayılıb. Belə kurqanlarda qabilə, tayfa ordu başçıları basdırılmış. Qara Əhmədovun yazdığını görə, kurqanda dəfn etmək mərasimi iki cür icra edilirdi: ölü dizlərdən və dirsəkdən bükülü formada uzadılmış vəziyyətdə basdırılır, yaxud yandırılıb külü dəfn edilirdi. Zaqqafqaziyada ən qədim ölüyandırma adəti Azərbaycanda qeydə alınıb.

Araşdırmacların nəticəsinə görə, Qurudərə kurqanı türk kurqanıdır. Vaxtilə bu ərazilərdə skiflər, massagelər,

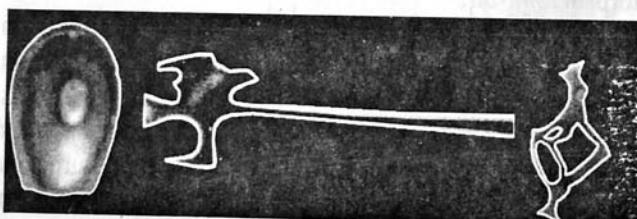

və digər türk xalqları yaşamışlar. Kurqan türk məzarlıqlarına verilən addır. Qurudərədən 4-5 km aralıda aşkar olunan Qoşatəpə kurqanı (Uzuntəpə) da bu qəbirlə eynilik təşkil edir.

Kurqan “korqan-gör(gor) yeri” (axırət evi) sözündəndir. Orta Asiyadan tutmuş Sibir çöllərinə, oradan da Rusyanın cənubuna qədər kurqanların əksəriyyəti türklərə məxsusdur.

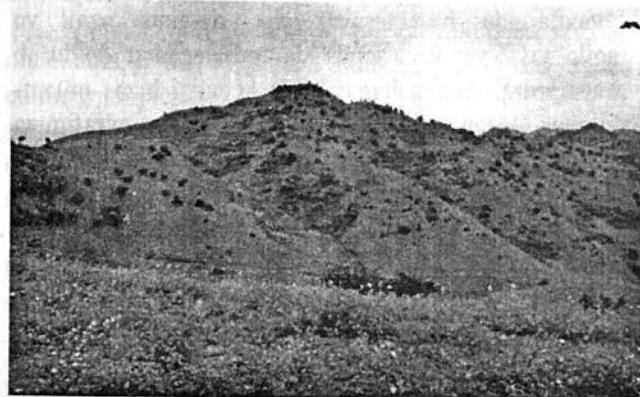
Qurudərə qəbir “evindən” qədim daş bıçaqlar, tunc bilərziklər, mil (mis) üstündə quş, qoç, maral fiqurları, ox ucluqları, boyunbağı və s. tapılmışdır. Bunların bəziləri bizdən əvvəl R.Əsgərova verilmişdi. Bu nümunələr həl-hazırda Cəlilabadın Tarix muzeyində saxlanılır.

Əldə etdiyimiz nümunələr içərisində ən maraqlısı üstündə qurd (canavar), yaxud it təsviri olan şəbəkədir. Tunc dövrünə aid olan bu şəbəkəni, mil üstündə

quş (yaz quşu-qaranquş) fiqurunu ulu qəbilə və tayfalarımız talisman kimi boyunlarında gəzdirliblər. Bu türk tayfalarının Azərbaycanda lap qədimdən yaşıdlılarına, yurdumuzun yerli əhalisi olduqlarına danılmaz sübutdur. Onları gəlmə, köçəri kimi qələmə verənlərin ağızlarını yummaq üçün tutarlı bir dəlildir.

Uzuntəpə. 2004, yanvar.

Qazan köşkü (Səngər qala)

Qazan köşkü Cəlilabad rayonunda, Musalı kəndinin şimal-şərqində, Burovar silsiləsinin ən ucqar nöqtələrindən birində yerləşir. Cəlilabad şəhərindən 25-27 km məsafədədir. Qala dairəvi, ellips formasında olmaqla, bir hektardan artıq sahəni əhatə edir.

...Biz arxeoloq alim T.Axundovla Qazan köşkünə doğru irəliləyirdik. Ən yüksək zirvədə yerləşən qala aşağıdan - meşənin ətəyindən daha əzəmətləi görünürdü. Xəyalimdən uşaqlıq illərim keçdi... Mənim doğulub boyan-başa çatdığını Kövüzbulaq kəndi Qazan köşkündən 5-6 km aralıda yerləşirdi. Biz bir dəstə uşaq payızın ilk vaxtlarında, bu meşəyə gələr, doyunca əzgil və qaragılıq yığıb yeyər və sonda da torbalarımızı doldurub evə aparardıq. Amma hər gələndə keçmişə bizi müəmmalı olan Qazan köşkünün kəlləsinə qalxar, ətrafımıza topladığımız xırda daşları qalanın içərisinə tullayardıq. İçəridən mənasını anlamadığımız gumbultu səsi gələrdi. Kimisi qorxar, kimisi isə daş "əməliyyatını" davam etdirərdi.

Budur, artıq o dövrdən 45-46 ildir ki, keçir. Mən də, bir tarixçi kimi görkəmli alimimizlə birlidə, mənə doğma olan qalaya yaxınlaşırıq. Biz ora çatanda qalanı bürümüş duman hələ çəkilməmişdi. Qalaya çatar-çatmaz rastımıza çıxan və ətrafa səpələnmiş saxsı qab parçaları, qırmızı kərpiclər ayağımıza dolaşındı. Biz qalaya qalxdıqca, xəyalimdən Babəkin Bəzz qalası, Koroğlunun Çənləbeli, xalqımızın və qəhrəmanlarımızın siğndığı Əlincəqala və Şuşa qalası keçdi. Öz coğrafi mövqeyinə görə, həmişə fatehlərin maraqlı dairəsində

olan Azərbaycan və onun ecazkar guşələri düşmənə boyun əyməmək, onlarla sonadək mübarizə aparmaq üçün bu sildırım qayalara qalxmış və belə qalalar tikmişlər. Onlardan biri də Qazan köşküdür.

Aparılan müşahidələr göstərdi ki, qala üç istehkamdan ibarətdir. Cox güman ki, biri də qalanın aşağı ətəyində yerləşir. Qalaya giriş nərdivanlarının cənub - qərb və cənub - şərq tərəfdə olması şəksizdir. Torpaq qatının axını həm istehkamları, həm də qalaya qalxacaq nərdivanları örtmüsdür. Yuxarıdan axan torpağın altından qala divarlarının hörlülmüş kərpicləri görünür. Qalanın üst dayanacağından mərkəzində diametri 2-3 metrə çatan və dərinliyi yarımlı metr olan çökəklik var. Hiss olunur ki, torpaq və daşların aşınması nəticəsində qalanın həm içəri, həm də çöl tərəfi örtülmüşdür.

Qalanın üst tərəfi kirəc məhlulundan istifadə olunmaqla, qırmızı kərpicdən tikilmişdir. Hörgüdə istifadə edilmiş kərpiclərin ölçüləri 21x21x5 sm, 21,5x21,5x5 sm olsa da, çəkiləri arasında fərqlərin olması diqqəti çəkir (Azərbaycan arxeologiyası, VI cilt, Bakı-2008, səh.352).

Kərpiclərarası kirəclərin özlərində də fərqlər var. Bu da qalanın sonralar bərpa olunmasına zəmanət verir.

Abidənin ətrafindan şirli və şırsız qab sınıqlarının, o cümlədən qırmızı kərpic qalıqlarından yonulub hazırlanmış zoomorf formalı fiqurların qırıq və aşınmış hissələri gözə dəyirdi. Biz belə fiqurlara Musalı kənd orta məktəbin tarix kaninetində də rast gəldik. Baş və arxa hissəsi sınsa da, digər tərəfləri yaxşı formada qalan fiqur qoça daha çox oxşayırıdı. Kabinetdə biz, eyni zamanda, Qazan köşkündən tapılmış qoç (qoyun)

fiqurunun yonulmuş baş hissəsinə də rast gəldik. Fiqur qıvrım tüklü, ayri buynuzlu, vüqarla durub baxan canlı bir qoçu xatırladırı. Tarix kabinetində Qazan köşkü ilə yanaşı, ətraf tarixi yerlərdən əldə edilmiş digər maddi nümunələr də səliqə ilə düzülmüşdü. Qara rəngli nazik təbəqəli saxsı dolça, cürbəcür rənglərlə bəzədilmiş boyalı qab siniqləri, gil müstəvi üzərində həndəsi fiqurlarla oyulub naxışlanmış qəbirüstü abidə, eyni zamanda məişət əşyaları bu ərazilərin sırlı tarixində xəbər verir. (Bu nümunələr Musali kənd orta məktəbin tarix müəllimi Adigözəl Nuruyevin şəxsi təşəbbüsü nəticəsində toplanmışdır).

Tarixçi E.Əmənov tərəfindən qaladan toplanmış saxsı qab nümunələri ölçülərinə, rənginə, qurluşuna görə bir-birindən fərqlənir. Saxsından hazırlanmış məişət qablarından başqa Qazan köşkündən dörd ədəd gil qoç fiqurları, üstündə indiki quşlara az oxşarlığı olan quş rəsmli saxsı cam (piyalə), bəzək əşyaları da tapılmışdır. Bütün bu nümunələr E.Əmənov tərəfindən Cəlilabad Tarix muzeyinə təqdim edilmişdir.

Qalanın tikintisində istifadə olunan kərpiclərin bir qisminin ilkin orta əsrlərə (VI-IX əsrlərə) aid olması ehtimalını söyləyən arxeoloqlarımız da olub. Onların fikirlərinə görə, qalanı özünə məskən seçən Qazan xan bu qalanı əsaslı təmir etdirib.

Azərbaycan arxeologiyasında bu abidə XIV əsrə aid edilir və Hülakü hökmədarı Qazan xanın quruculuq fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir. Qalanın xan tərəfindən inşa edilmiş qəsr-qalalardan biri olduğu ehtimal olunur (Azərbaycan arxeologiyası, VI cild, Bakı-2008 səh.352).

Qazan köşkünün hansı tarixi dövrə aid olması mübahisəli olaraq qalır. Üstü açılmayan qala haqqında

fikir söyləmək çətindir. Yerli tədqiqatçıların və bəzi alimlərin qala və qala ətrafi tarixi yerlərdə apardıqları müşahidələr, yoxlama qazıntıları nəticəsində əldə olunan maddi mədəniyyət nümunələri Qazan köşkünün XIV-XV əsrlərə yox, ondan 600-800 il əvvələ gedib çıxdığını təxmin edir.

Qazan köşkü həm görünüşünə, həm maddi mədəniyyət nümunələrinə, həm də xalqın nəsildən-nəsilə keçən deyiminə görə, tarixi yer adıdır. Hələ nə qədər ki, burada geniş arxeoloji iş aparılmayıb, abidənin XIV əsrə aid olduğunu söyləmək dəqiq sayıla bilməz. AMEA-nın əməkdaşları da bu abidənin XIV əsrə aid olduğunu ehtimal olaraq göstərirlər.

Amma görkəmli pedaqqoq Xeyrulla molla Kərim oğlu Kərimovun F.Rəşiddədinin fars dilində olan "Came - ət - Təvarix" əsərinə istinad etdiyini nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, doğrudan da Qazan xan öz qoşun - ləşgəri ilə Burovar silsiləsinin bu ucqar nöqtəsində olub.

Dövrünün görkəmli şəxsiyyəti, həkimi, tarixçisi, Qazan xanın vəziri F. Rəşidəddin "Tarixlər toplusu" ("Came - ət - Təvarix") əsərində göstərir ki, "Qazan xan Biləsuvara gəldi. Həməşərə şəhərinin yaxınlığındakı dağların ən yüksək zirvələrdən birinə qalxdı."

...İlin yay fəslini bu qalada keçirən Qazan xan arvadı Buluqa xatunla təbiətin ecəzkar gözəlliyyindən həzz almış. Buradan sərrast ovçuların ovuna tamaşa edirmiş (S.Nəsiroğlu "Həməşərədən gələn səslər", Bakı-2002, səh. 9).

Səid Əli Kazım bəy oğlu isə öz “Cəvahirnameyi – Lənkəran” adlı əsərində Əmir Teymurun da bu yerlərdə olduğunu, yay aylarını Qazan Köşkündə keçirdiyini yazar: “Əmir Teymur Sahibqiran... çox vaxt bu yerlərə də nurunu saçmış və o öz padşahlar nəslinin əcdadlarına xilaf olaraq, ədalət və ehsanla hökmranlıq edirmiş. Bu yerlərə təşrif gətirəndə qış indi Aqtam adlanan özünə məxsus imarətində qışlaşmış, yayı isə Köşki – Qazan adı ilə məşhur bir qalada keçirərdi. Və bu saat Aqtamın dağılmış əzəmətli tikililəri Balharud çayının kənarında olduqca çoxdur. Köşki – Qazan haqqında isə bu diyarda və bu ədalətli padşahın dövrünə aid, eləcə də İранa, Turana, Azərbaycana, Çinə və Türkmenistana həsr olunmuş kitablarda təfsilati ilə bəhs edilir” (Göstərilən əsər, Bakı, Örnək nəşr.- 2000, səh: 40 - 41).

Ərazidə yaşayan ahıl kişilərin dediyinə görə, həm çarizm, həm də Sovet dövründə Qazan köşkünü özləri üçün gizli məkan seçən yerli fəal şəxslərdən olan Qaçaq Həsən, Qaçaq Muxtar və bir neçə belə igidlər, həm arazin o tayindəki xan və bəylərin zülmünə qarşı, həm dərus işgalçı Qalanın uçub dağılmış kərpicləri dəstələrinə qarşı mübarizə aparmışlar.

Yaşlı adamların dediyinə görə (müsahibə alan tarixçi E.Əmənov), abidə (qala) XX əsrin 30-cu illərinə qədər öz tarixi görkəmini saxlayıbmış. Onların dediyinə görə, Sovet hakimiyətinin ilk illərində onlara qarşı mübarizə aparan yerli silahlı dəstələr bu qaladan dayaq məntəqəsi kimi istifadə edirmişlər. “Qırmızı” hərbiçilər fürsət düşən kimi qalanın üst əsas hissəsini dağdıraraq (30-cu illərdə) yerli silahlıların ora yığışmasının qarşısını almışlar.

Bu gün Qazan köşkü məhv olmaq dərəcəsindədir. Əgər tarixçil ərimiz və arxeoloqlarımız M uşaq tarixi üzrə həqiqətləri üzə çıxartmaq istəyirlərsə, bu abidələrin məhvində imkan verməməlidirlər.

Noyabr, 2012

ŞİLƏVƏNGƏ: qədim yaşayış yeri

Cəlilabad ərazisində tarixi abidələrdən biri də Sərhədabad (Qarayar) kəndindən bir kilometr qərbdə yerləşən Şiləvəngə yaşayış yeridir. Ərazi geniş sahəlidir. Qədim yurd yerinin yaxınlığından Cəlilabad - Ləkin nəqliyyat yolu keçir.

Keçən əsrin 70-ci illərində üzümlük üçün aparılan şumlama zamanı buradan xeyli miqdarda şırsız və şırı saxsı qab qırıqları, tikili qalıqları aşkarlanmışdır.

Şırsız saxsı məməlatlar güvəc, küpə, sərnic, bardaq, lüləyən, qapaq, çıraq (işıqlandırıcı vasitələr) qırıqlarından, şırı saxsı məməlatlar isə kasa və nimçə, boşqab fraqmentlərindən ibarətdir.

Şırı saxsı qab nümunələri arasında heyvan və quş təsvirləri ilə bəzədilmiş nümunələr də vardır. Üstünlüyü həndəsi fiqurlu və ornamentli naxışların təşkil etməsidir. H.Kəsəmənli və İ.Babayevin fikirlərinə görə, Şiləvəngə qədim yaşayış yeri həm antik, həm də IX - XIII əsirlərə aid edilmişdir. Şiləvəngə kəndinin şimal tərəfində öz tarixi görkəmini saxlamış "Camalxan təpəsi" deyilən ərazidə düşərgə yeri müəyyən edilmişdir. Düşərgədən bir qədər aralı küp qəbirlər - qəbiristanlıq aşkar olunmuşdur.

Təpədən tapılan maddi - mədəniyyət nümunələri ərazinin miladdan əvvələ gedib çıxdığını ehtimal edir.

Kəndin şərqi tərəfində "şəhər yeri" deyilən geniş bir ərazi var. Oradan tapılan maddi-mədəniyyət nümunələri doğrudan da oranın şəhər yeri olmasını təsdiqləyir. Kəndin yaşı nəslİ babalarından qalma bu ifadəni öz uşaqları üçün bu gün də tez-tez işlədirlər: "Mal-qoyunu şəhər yerinə aparin, orada otarın".

Bu gün Muğan şəhər yerinin tapılması üçün belə yurd yerlərinin tədqiqi və öyrənilməsi Azərbaycan tarixi üçün vacib məsələlərdən biridir.

Sentyabr, 2013

Cəlilabadın daş Qoç fiqurları

Əhalinin dini inanclarına, milli adət-ənənələrinə işiq saçan həmin abidələr Azərbaycanın bütün bölgələrində, o cümlədən, Cəlilabad bölgəsində də özünü göstərir.

Qoç rəmzlərinin türk tayfalarına, o cümlədən Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu tayfaları ilə bağlılığı şübhə doğurmur və bu tayfaların Azərbaycanda hakimiyətə gəlişi ilə bir sıra qədim dini inancların, ənənələrin dirçəlişi baş vermiş, keçmişdə xalq inamlarında totəm xarakteri daşıyan Qoç fiqurları qəbirüstü abidə kimi geniş yayılmışdır.

Qeyd edək ki, türk tayfalarında dəfin mərasimi ilə bağlı Qoç fiqurlarından istifadə qədim tarixi kökə malikdir. 1957-58-ci illərdə Monqolustanın Ulan-Bator şəhərindən 400km qərbdə türk xaqqanı Kül-Təkinin sərdabəsində arxeoloji qazıntı apararkən, girişdə qarşı-qarşıya qoyulmuş daşdan 2 Qoç fiqurunun aşkarlanması da buna bir sübutdur. (Y.Şerr, 1966, səh.18; E.Novqorodova, 1977, səh.207; M.S.Neymatova, 2001, səh. 43).

Tədqiqatçıların fikrinə görə, ilk olaraq Qoç fiqurlarının qəbirüstü abidə kimi qoyulması oğuz türklərinə məxsusdur.

Azərbaycanın cənub bölgəsində dağ abidələri içərisində daş Qoç fiqur abidələri nəzərə çarpacaq dərəcədə özünü göstərir. Bu da ilk orta və sonrakı əsirlərdə ərazidə türkərin yerli xalq olaraq həm oturaq, həm də yarımköçəri bir həyat keçirməsinə bir sübutdur. Muğanın Cəlilabad bölgəsi köhnə dəfin yerlərinin - qəbiristanlıqların çox olması ilə seçilir. Əksər qəbir düşərgələrində qəbirüstü abidə olaraq Qoç fiqurlu daşlar özünü göstərib. Belə abidələrə bölgədə ən çox dağlıq

ərazilərdəki qəbristanlıqlarda rast gəlinib. Bu da türklərin maldarlıqla - qoyunçuluqla bağlı ömürlərinin çox hissəsini uca dağında, yaylaqlarda keçirməsini göstərir. Təəssüf ki, Azərbaycan tarixini və arxeologiyasını araşdırın alımlarımız əsil türk yurdu olan və sakların, massagetlərin, göytürklərin, səcuqların, onların törəmələri olan şahsevənlərin, alarların, dilağardalıların yurdu olan Cəlilabad tarixinin qəbirüstü daş Qoç fiqurları haqqında susurlar. Bu iki səbəbdən ola bilər: ya bu haqda onların xəbəri yoxdur, ya da bu bölgəyə olan bigənəlik.

Cəlilabad ərazisində, dediyimiz kimi, bu cür daş fiqurlara dağ və dağətəyi ərazilərdə - qəbiristanlıqlarda rast gəlinib. Təəssüf ki, onların bir çoxu keçən əsrin (XX) 80-90-ci illərində sökülrək, həm qənimət kimi, həm də ticarət məqsədilə başqa ölkələrə aparılmışdır. Cəlilabad bölgəsində həm qəbirüstü abidə kimi, həm də soomorf formalı olan daş Qoç fiqurları aşağıdakı ərazilərdə özünü göstərib:

Ecəra yaşayış sahəsi – orta əsr qəbiristanlığı.

Xanlı yaşayış sahəsi - orta əsr qəbiristanlığı

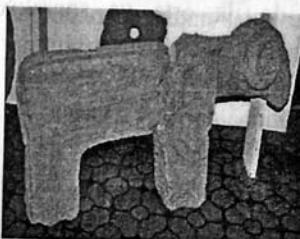
Buravar yaşayış sahəsi – orta əsr qəbiristanlığı

Seyidbazar yaşayış sahəsi – orta əsr qəbiristanlığı

Sadatlı yaşayış sahəsi – orta əsr qəbiristanlığı

Ləkin yaşayış sahəsi – orta əsr qəbiristanlığı-ocaq yeri

və s.

Cəlilabad. Tarix muzeyi.

Xudu təpə yaşayış məskəni

Hər bir xalqın yaşadığı torpağın tarixi onun ümumi vətənin tarixidir, əgər Azərbaycan xalqının öyrənilməmiş, sırrı açılmamış bir tarixi abidəsi varsa, biz deyə bilmərik ki, bizim bütöv tarix kitabımız var. Azərbaycan xalqının tarixi çox qədim bir dövrü əhatə edir və hər bir ölkənin tarixinin qədimliyi insanın yaranma tarixi ilə ölçülür. Bizim ölkəmizdə də saysız- hesabsız müxtəlif dövrləri əhatə edən insan məskənləri mövcuddur. Belə ən qədim insan məskənlərindən biri də, hələlik tunc dövrü kimi tanınmış **Xudu təpəsidir**. Xudu təpə yaşayış məskəni Cəlayır kənd inzibati ərazi nümayəndəliyinin Lallar kəndi ərazisində yerləşir. Ərazi qərbdən Çəmənli (Təzəkənd) şimaldan Cəlayır, cənub-qərbdən Xanəgah yaşayış sahəsi ilə həmsərhəddir. Xudu təpə ərazisi qərbdən, şərqdən və cənub -şərqdən daimi su axarı olan dərələrlə əhatə olunmuşdur. Ərazinin ümumi sahəsi 4 hektardır. 1982-ci ildən bu ərazidən keçən yoluñ çəkilişi və ərazidə aparılan əkin sahəsinin şumlanması zamanı oradan tapılan məşət əşyaları, silah və əmək alətləri şagirdlərin köməyi ilə mənim tərəfimdən toplanaraq məktəb tarix kabinetində yerləşdirildik. Sonradan mən kolleksiyaların əksəriyyətini mərhum tarixçimiz Rəşid müəllimin məsləhəti ilə Cəlilabad rayonunda yaradılmış muzeyə təhvil verdim. 1992-ci ildə mərhum arxeoloq Fərman Mahmudov Rəşid müəllimin göstərişi ilə bizə gəldi. Biz onunla birlikdə Xudu təpəsinə baxış keçirdik. Burada çoxlu sayıda məşət əşyalarının qırıntılarını tapdıq, sonra mən özümdə olan tapıntıları - məşətdə işlədilən tünd qara rəngdə su qabı, misdən hazırlanmış ox ucluqları, mis oraq və sümükdən hazırlanmış biz verdim. Fərman müəllim qeyd etdi ki,

Xudu təpəsi yaşayış məskəni neolit,eneolit və tunc dövrünə aiddir.O mənə söz verdi ki, Azərbaycanda abidələrin yenidən qeydə alınması xəritəsi hazırlanır.Bu abidəni neolit, eniolit və tunc dövrü abidəsi kimi xəritəyə salacaq. Elə həmin ildən bu yaşayış məskəni Azərbaycan ərazisində qədim insan məskəni kimi xəritəyə salındı. Fərman müəllimin ölümündən sonra, bu yaşayış məskəni ilə heç kim maraqlanmadı. Nəhayət 2008-ci ildə topladığım materialların video çəkilişini AMEA-na apardım və burada cənub zonasının arxeoloji ekspedisiyasının kuratoru professor Abuzər Ələkbərovla tanış oldum. Beləliklə, 2010-2014-cü ilə qədər AMEA-nın professoru A.Ələkbərov, Cəlilabad rayonunun tarixinin öyrənilməsində fədakarcasına çalışan dostum Elşad Əmənov və mən Cəlilabadda apardığımız kəşfiyyat xarakterli arxeoloji tədqiqatlar göstərdi ki, burada neolit dövründə başlayaraq 'son orta əsrlərə qədər bir dövrü əhatə edən saysız hesabsız çox zəngin dünya əhəmiyyətli tarixi abidələr və yaşayış məskənləri vardır.

Bu məqsədlə 2011-ci ildə Xudu təpədə apardığımız qazıntı zamahı bir ədəd möhrə ilə hörulmuş kişi qəbri, iki ədəd isə qadın qəbri olan torpaq qəbir aşkar olundu.Bu tipli qəbirlərin burada aşkar olunması Atropatena ərazisində qəbir abidələrinin öyrənilməsində bir yenilik idi. Məlum olduğu kimi Atropatenanın qəbir abidələri in迪yədək kifayət dərəcədə öyrənilməmişdir. Əslində iri gil qablardan ibarət olan və tarixi ədəbiyyatda Küp qəbirlər adını almış qəbirlərdən başqa Atropatena ərazisindən qəbirlərin digər növləri arxeoloqlara məlum deyildi. Qazıntı zamanı məlum oldu ki, möhrə qəbrin ətrafi dörd kunc formada palçıqdan təxminən 30 sm hündürlüyündə hörülmüşdür. Meyid qəbrə qoyulmamış

dan qabaq icərisində ocaq qalanmışdı. Qəbrin baş tərəfində tonqal yandırılmasına təsaduf olundu.Bu qəbirdə kül izləri və kül topaları var idi. Göründüyü kimi ocaq qalamaqda məqsəd qəbirin yerinin paklaşdırılması olub. Qəbirin yeri yandırıldıqdan sonra meyid üzü şərqə tərəf, sağ böyü üstə, baş ayrıca saxsı qabda,bədənin digər hissəsi başqa bir saxsı qaba-yalnız kürək hissəsi-qoyularaq dəfin olunmuşdu. Bu cür dəfin adəti bizdə iki fikir yaratdı.Ya bu insannın başı kəsilərək ayrı qaba qoyulmuş, ya da dəfindən sonra torpaq basması ilə baş bədəndən ayrılib.Yandırıldıqdan sonra möhrənin içəri və cöl üzü bizə məlum olmayan məhlul qarışığы ilə suvanmışdı. Maraqlı odur ki, bu möhrə-suvaq 3 ildir ki, qar və yağış altında qalmاسına baxmayaraq, öz əvvəlki keyfiyyətini bu günə kimi itirməmişdir. Bu möhrə qəbirdə meyidin baş hissəsində 2ədəd 3-4 litirlik küp bardaq, 2 ədəd litirlik, 2ədəd isə 0.5-litirlik gil rəngsiz qablar aşkar olundu. Həmcinin meyidin yanında rəngsiz qabda qurbanlıq heyvanın cəmdəyi var idi. Bütün bunlardan əlavə meyidin yaxınlığından ona məxsus konusvari mis bicaq və döyüşdə istifadə olunan dəmir ucluqlu nizə götüruldu. 2012-ci ildə Xudu təpədə yenidən A.Ələkbərovun rəhbərliyi ilə kəşfiyyat xarakterli qazıntı aparıldı. Burada 2ədəd torpaq qəbir aşkar olundu. Qəbirin biri qadına, digəri isə kişiye məxsus idi. Əvvəlki qəbirdən fərqli olaraq bu qəbirlərdə paklaşma, yəni qəbrin yerinin yandırılması əlaməti aşkarlanmadı. Kişi qəbirindən yumru daşdan hazırlanmış halqavari muncuq götürüldü. Qadın qəbrindən isə misdən duzəldilmiş bir cut sürğa, bir ədəd dən daşı,iki ədəd sümükdən düzəldilmiş biz,dəvəgözündən hazırlanmış bicaq və muxtəlif sayda acıq- qırmızı rəngdə irili- xırdalı muncuqlar götürüldü. Maraqlı odur ki, muncuqların 75

əksəriyyəti romb formasında olmaqla yanaşı, həcimcə cox kicik idi. Butun bunlarla yanaşı, buradan əvvəlki qəbirə nisbətən cox kicik həcimdə məişət əşyaları götürüldü. Bütün bunlar onu göstərir ki, Eneolit və Tunc dövründə sakinlər vəfat etmiş qəbilə üzvülərinin xususi qəbristanlıqda deyil, elə yaşayış məskəндə dəfn etmişlər. Mənim fikrimcə, vəfat etmiş qəbilə üzvülərinin fiziki ölümündən sonra da müəyyən mənada yaşamasına başqa sözla, "ruhi yaşamasına" inanırdılar. Belə hesab edirdilər ki, ölülərin də yeməyə, icməyə hətta, ünsiyyətə ehtiyacı vardır. Qəbirdə ölüünün başının hansı tərəfə qoyulması dini xüsusiyyətləri, adət-ənənələri özündə əks etdirir. Xudu təpədəki möhrə və torpaq qəbirlərdə kişilər sağ böyrü üstə, qadınlar isə sol böyrü üstə dəfin edilmişdi. Qadının başı qərbə, ayaqlarını şərqə tərəf, kişilərin başları cənub-şərqə, ayaqları şimal-qərbə tərəf qoyulmuşdu. Həmcinin hər üç ölünen üzü gunəşin ən gur işıq sadığı səmtə yönəlmüşdi. Meyidin əsasən, baş tərəfində coxlu gil qabların olması mərasimin murəkkəbliyini göstərir. Beləliklə, bu yuxarıda qeyd olulanlara əsaslanaraq, deyə bilərem ki, torpaq qəbirlər mədəniyyətinin daşıyıcıları gunəşə ibadət edir, oda inanırdılar. Deməli, burada qəbirdə dəfn olunan insanların üzü şərqə tərəf- gunəşə doğru dəfin olunması və buradan tapılan rəngli və rəngsiz qabların üzərindəki günəş rəmzlərinin olması, onu deməyə əsas verir ki, burada yaşayan insanlarda təkallahlıq-yalnız gunəşə sitayış mövcud olub. Yuxarıda qeyd etdiyim qəbir abidələri ilə yanaşı, Xudu təpədən traktor şum vurarkən, bir ədəd gümüş pul, polixrom şırı saxsı qab "xac şəkilli" və cox ustalıqla bəzədilmiş yəhər tipli xəncər tapdım.

GÜMÜŞ PUL...

Məlumdur ki, Atropatena ərazisində Parfiya hökmüdarlarının sikkələri, əsasən, draxmaları cox geniş yayılmışdı. E.ə.1-ci

əsrin - eramızın2-ci əsrinin draxmaları xüsusilə, geniş şəkildə təmsil olunmuşdur. Həmin draxmalar 2-ci Orroydan e.ə.təqrıbən 57-ci - 37-ci illərdən başlamış, 1-ci Vologezdədək (eramızın 147-191-ci illəri) dövru əhatə edir. Xudu təpədə tapılan gümüş pul-draxma I Qotazda aid olduğunuAMEA-nın numizmatikanı öyrənən alim Əli Rəcəbli tərəfindən təsdiqləndi. Deməli, b.e.ə. Seleviklər dövləti dağıldıqdan sonra Atropatena uzun muddət Parfiyanın təsiri altında olmuşdur. Buradan aydın olur ki, Xudu təpədə yaşayan insanlar Parfiya ilə siyasi, iqtisadi və ticarət əlaqəsi yaratmışlar. 2013-cu ildə Abışabadda apardığımız kəşfiyyat xarakterli arxeoloji qazıntı zamanı burada aşkar etdiyim qadına məxsus kup qəbirdən də 4-cü Vologezdə məxsus bir ədəd gümüş pul draxma tapılmışdır.

YƏHƏR TIPLİ XƏNCƏR.. Bu xəncəri yer şumlanarkən kotan dağıtmış möhrə qəbirdən tapdım. Xəncərin üzəri həndəsi fuqurlarla cox gözəl bəzədilmişdi. Mənim fikrimcə, bu xəncər tayfa başçısına məxsus olub.

POLİXROM ŞIRİLİ SAXSI

QAB... Qabın içindəki təsvir məni təccubləndirdi. Qabın torpaq və ya möhrə qəbirdə olması mənə məlum olmadı. Cünki onun yeri şum zamanı tamamilə dağıdılmışdı. Bu qabın içərisində güllü xac təsvir olunmuşdu. Xacın ətrafı

isə günəş rəmzi ilə işaretlənmişdir. Həmcinin, qabın qıraq və orta hissəsi bizi məlum olmayan həriflərlə işaretlənmişdir. Mənim fikrimcə hələ b.e.ə.l-ci minilliyin sonunda Xudu təpə yaşayış məskənində yaşayan insanlara xaç malum olub. Bu o deməkdir ki, xaç ilk əvvəller bizim mülkümüz olub. Yəni burada atəşpərəstliklə yanaşı xacpərəstlik də mövcud olub. Tam əminliklə deyə bilərem ki, Azərbaycan ölkəsində tolerantlıq hələ qədim zamanlarda da mövcud olub. Bəli Azərbaycan bu gün tolerant ölkə olmaqla başqa ölkələrə numunə olmayı ilə fəxr edə bilər. Yuxarıda qeyd etdiyim yəhər tipli cox nəfis bəzədilmiş xəncər, içərisi güllü xaç olan polixrom saxsı qab mənim fikrimcə, burdakı tayfa başçısına məxsus olub və onların burada hazırlanması məndə şübhə doğurdu. Mənə elə gəlir ki, belə məişət əşyaları və silahlar yaxınlıqda mövcud olan şəhərdə hazırlanıb. Fikrimi əsaslandırmaq ucun tarixə muraciət edirəm. Cənubi Azərbaycanda madallaların hakim dövlət olmasına baxmayaraq bölgənin əhalisi muxtbəlit idi. Burada Əhəmənilər dövründə saqartalılar, müklər, kadusilər, kaspilər və başqa tayfalar yaşamışlar. Miletli Hekatey və Heredot müklər adlanan arazboyu tayfalardan birini xatırlamışlar. "Tarixin atası"nın məlumatından aydın olur ki, müklər e.ə. V əsrin siyasi hadisələrində iştirak etmişlər. Müklər 14-cu satraplığı daxil idilər. Mukan(indiki Muğan cölündə) ərazisində yaşayanlar şübhəsizdir ki, bu vilayətin adı maqlardan(orta əsirlərdə muğ) deyilmiş etnonemindən törəmişdir. (Azərbaycan tarixi, yeddi cilddə, 1-ci cild, səhifə 282).

Bələliklə, Heredotun verdiyi məlumatına əsaslanaraq, deyə bilərem ki, Muğanna vilayətinin mərkəzi şəhəri olub. Cox güman ki, bu şəhər Cəlilabad rayonunun

ərazisində olub və 17-ci əsrin sonuna qədər mövcud olub. Bunu əsaslandırmıq üçün iki rəvayəti xüsusi olaraq qeyd etmək istəyirəm:

1.Şiavəngə kəndində yaşayan yaşlı nəsil hələ bu gündə ata-babalarından qalma bu sözü uşaqlarına muraciətlə tez-tez deyirlər:-heyvanları apar şəhər yerində otar.

2.Xanəgah kənd ərazi nümayändiliyinin Turkelli (keçmiş Turkulu) kənd sakini, 1850-ci ildə doğulan və 1970-ci ildə vəfat edən Məmi kişi deyirdi ki, onun üçüncü babası Murad İran təpəsi deyilən yerdən köcüb Pirxəncər adlanan ziyarətgahda məskən salır. Onunla birlikdə gələn qardaşı (adi bizi məlum deyil) Şilavəngə yaxınlığındakı şəhərə gedərək, ömrünün sonuna qədər orada yaşayıb. Dündür, bu gün bizim üçün bu bir rəvayət olaraq qalır. Lakin mən əminəm, Cəlilabad rayonunda gələcəkdə aparacağımız kəşfiyyat xarakterli arxeoloji qazıntıların nəticəsində Muğan şəhərinin yerini tapmaq mümkün olacaq.

2013-cu ildə AMEA -nın professoru A.Ələkbərovun söyi nəticəsində fransız arxeoloqları Xudu təpə yaşayış məskənində oldular. Əraziyə baxış kecirdikdən sonra Xudu təpə yaşayış məskəni sputnik vasitəsilə cəkilərək, Azərbaycanın, həm də dünyanın topoqrafik xəritəsinə salındı. Ekspedisiyanın rəhbəri Mişel xanım buranın unikal bir qədim yaşayış məskəni olduğunu xüsusi olaraq qeyd etdi. Daha sonra söylədi ki, gələcəkdə bu yaşayış məskəninin öyrənilməsi Azərbaycan xalqının, daha doğrusu Atropatenanın eneolit və tunc dövrü tarixinin daha əsaslı şəkildə və daha dərindən öyrənilməsinə imkan verəcək.

Xudu təpədə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı burada aşkar olunan qəbirlər, silahlar, məişət əşyaları,

insan və heyvan təsvirləri və s. subut etdi ki, hələ bizim eradan çox-çox əvvəl bu yerlərdə yüksək mədəniyyətə malik oturaq əhali yaşamışdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bu gün məni daha çox bir sual düşündürür: görəsan 4500 il bundan əvvəl buraya bu insanlar haradan gəlib? Nə ucun burada məskən salmışlar? Burada nə yemişlər? Bu dövürdə coğrafi şərait necə olub? Və nə üçün buradan köç ediblər?... Umid edirəm, ki, gələcəkdə Cəlilabad rayonunun ərazisində aparacağımız arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində bu kimi suallara cavab tapmaq mumkun olacaq.

Mənim fikrimcə, Cəlilabad rayonunda aparılan kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar zamanı rayon ərazisində aşkar olunan bu tarixi abidələr Atropatena dövlətinin tarixinin öyrənilməsində muhum rol oynayacaq. Yaxşı olar ki, ilk növbədə Xudu təpə yaşayış məskəni, layihəyə salınsın bə burada davamlı arxeoloji qazıntı aparılsın. Bu işdə ilk növbədə kəndimizin imkanlı şəxslərinə müraciət edirəm. İmkanınız catlığı qədər burada aparılacaq arxeoloji qazıntıya maddi cəhətdən köməklik göstərin!.

Rza Rzayev

Tarix müəllimi

Xanəgah kənd sakini

Küp qəbir mədəniyyəti

(*Tarixçi E. Əmənovun araşdırmasında*)

Dəfin adəti bəşəriyyət tarixində mövcud olan ən qədim adətlərdən biridir. Arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində mütəxəssislər tərəfindən müəyyən olunmuşdur ki, ölmüş insanları dəfn etmək üçün 8 tip qəbir abidəsi mövcuddur. Torpaq, küp, gil təknə, taxta qutu, katakomba, ciy kərpic, daş qutu və quyular. Bizim araşdıracağımız mövzu Cəlilabadın tarixində öz aktuallığı ilə seçilən küp qəbir abidələri ilə bağlıdır.

Küp qəbirlər bölgəmizdə son vaxtlar daha tez-tez aşkar olunur. Bu sahə ilə mərkəzin mütəxəssisləri ilə yanaşı rayonumuzun tarixçiləri, araşdırıcıları, tədqiqatçıları da bu işlə məşğul olmağa, araşdırmağa cəhd edirlər. (E. Əmənov, R. Rzayev, Ə. Mirzəzadə). Son vaxtlar E. Əmənovun küp qəbirlərlə bağlı apardığı araşdırmanı sizlərə təqdim edirəm.

Müəllif

Cəlilabad ərazisindəki küp qəbirlər sayına və coğrafi ərazisinə görə region ölkələrindəki küp qəbirlərdən çoxdur. Büyük mədəniyyət dövrünü əhatə edən bu arxeoloji nümunələr kütləvi olduğu üçün Cəlilabad tarixinin öyrənilməsi zərurətini yaradır. Qeyd edim ki, ərazidə olan küp qəbirlər, əsasən çayların axar yerindən 100-150 m aralı Günəş şüasının daha çox düşdüyü yerdə basdırılıb.

Burada istər-istəməz belə bir sual yaranır: küp qəbirlər nə üçün suya yaxın yerlərdə və günəvərlərdə basdırılmış?

İslam qaydasına görə ölen adam hansı istiqamətdə basdırılıb? Bu sualın cavabını hər kəs bildiyi üçün xüsusi şərhə ehtiyac yoxdur. Sadəcə bu mənətiq əsasında əvvəlki suala cavab verəcəyəm.

Atəşpərvəstliyə görə torpaq, od, su müqəddəsdir. Torpaq murdarlanması deyə ölen adamı hər hansı bir qabda və ya küpdə basdırırlılar. Onların ideyasına görə, ölen adamın ruhu günəşlə daha çox təmasda olmalıdır idi. Eyni zamanda, Ölən adamın ruhu da suya yaxın olmalıdır idi. Küp qəbirlerin basdırıldığı yer məhz bu 3 müqəddəs varlığın mövcudluğu ilə əlaqəlidir. Mən bu küplərin tapıldığı yerdə dayanaraq ətrafi müşahidə edəndən sonra gəldiyim nəticə ilə sualın cavabını yazdım.

2009-cu ilin aprel ayının 10-da yaşadığım kəndin ərazisində (A.Qasimovun həyətyanı sahəsində) təsadüfən tapılan küp qəbirin içərisindəki əşyaları təhlil edəndən sonra mövzuya aid olan dörd suala aydınlıq gətirməyi vacib bildim.

1."Küp qəbir" nə deməkdir?

2. İnsanların küplərdə dəfn olunması nə deməkdir?
3. Bu hansı dini ayın çərçivəsində icra olunurdu?
4. Ölən adam küplərə necə yerləşdirilirdi?

1-ci sualın cavabı:

Küp qəbir Albaniya ərazisində tədqiq olılmış 8 növ dəfn qaydalarından biridir. Son tədqiqatlara görə bu növ dəfn qaydası təqribən 1600 illik (e. ə.VIII – eramızın VIII əsri) tarixi dövrü əhatə edir. Ölən adamlar Küplərdə dəfn olunduğu üçün bu dövr "küp qəbirlər mədəniyyəti" dövrü adlanır. Bu barədə ilk məlumatı 1895-ci ildə Emil Resler vermişdir. Azərbaycanda küp qəbirlərin İlk tədqiqinə 1927-ci ildə başlanılmışdır.

2-ci sualın cavabı:

Arxeoloqların küp qəbirlər haqqındaki tədqiqatlarında ümumi cəhət nədir? Küplərin içərisində insan skeletinin olması, bəzək və məişət əşyalarının olması, küpün ətrafında irili-xirdalı saxsı qabların olması. Sonradan alımlar buradakı əşyaların düzelmə materialı və metoduna görə, izahlar verərək konkret tapıntıının tarixi yaşı və digər məlumatları qələmə alırlar. Bu barədə oxuduğum ədəbiyyatlarda ölen adamın nə üçün küplərdə dəfn olunması haqqında məlumatata rast gəlmədim. Mən bu məsələyə münasibətimi bildirmək üçün müasir dəfn qaydasının icrası (İslama görə) ilə qədim dövr dəfn qaydasını müqayisə etməli oldum. Belə ki, müasir dövrdə ölen adamlar dəfn olunan zaman əsasən, 2 hərəkət icra olunur. 1-ci hərəkət qəbirin qiblə istiqamətində qazılması və ölen adamın bu istiqamətdə sağ ciyini üstə dəfn olunmasıdır. Bu hərəkət ölen adamın sosial vəziyyətdən asılı olmayaraq eyni qaydada icra olunur. Yəni, bütün insanlar bərabər qaydada dəfn olunurlar. Dəfn olunan insanın qəbri üstündə isə vahid qayda-qanun yoxdur. Qəbirüstü hərəkət dəfində 2-ci hərəkətdir. Qəbirin üst quruluşuna görə, insanların sosial bərabərsizliyi dərhal hiss olunur. Odur ki, yerüstü əlamətlərinə görə, hansı qəbirin zəngin adamlara məxsus olduğu elə ilk baxışdan bilinir. Elə bu səbəbdən də, müharibələr zamanı, işgallar zamanı belə qəbirlər talançıların, ogruların qazanc mənbəyinə əvvəlib. Nəticədə qəbirin nə yeraltı, nə də yerüstü hissəsindən əsər-əlamət qalmır. "Yaşayan qəbirlər" isə kasıblara məxsus qəbirlər olur.

Qədim zamanlarda isə əksinə; kasıblar ota-ələfə, dəriyə bükülərək basdırırlırdı. Qəbilə və tayfa başçıları, din adamları- ümumiyyətlə, o vaxtin zəngin adamları isə küplərdə (başqa formalar da var) dəfn olunurdular. Həmin

qəbirlərin yerüstü əlamətləri olmurdı. Kasıbların sümükləri torpağa qarışır itirdi, zəngin adamların qəbirləri isə tarixin yaddasına döndürdü. Beləliklə, 2-ci sualın cavabı konkret olaraq belədir:

a) Ölən adamın ruhunun mühafizəsi.

b) Dəfn olunan adamin xüsusi mənsəb sahibi olması.

3-cü sualın cavabı:

Küp qəbirlər mədəniyyətinin aid olduğu dövrdə Azərbaycanda müxtəlif dini görüşlər olsa da, atəşpərəstlik kütləvi xarakterdə olmaqla, dövlət səviyyəsində bir din olmuşdur. Bununla yanaşı atəşpərəstlik başqa dini görüşlərə nisbətdə daha yaxşı öyrənilib. Ölənlərin küplərdə dəfn olunmasının atəşpərəstlik qaydası olması haqqında hər hansı bir yazı və ya tarixi bir material olmasa da, atəşpərəstliyi öyrənən alımların məlumatlarında və tarix dərsliklərindəki materiallarda maraqlı informasiyalar var ki, onların əsasında küplərdə dəfn olunmanın atəşpərəstlik əsasında məntiqi əlaqənin olduğunu söyləmək mümkündür.

Əvvəlcə, tarixi məlumatda nəzər salaq. Atəşpərəstlərə görə, od, torpaq və su müqəddəsdir, onları murdarlaşdırmaq günah sayılır. Ölünü yandırmaq, torpağa basdırmaq və suya atmaq olmazdı. Meyitlər xüsusi daxmalarda (Yaşayış yerindən uzaq və ən hündür yerlərdə) qoyulur, onların ətini qarğı-qızğın yedikdən sonra, sümüklər qablarda (eyni zamanda küplərdə) yiğilib basdırılırdı.

Deməli, ölən adamin xüsusi qablarda basdırılmağı atəşpərəstlərin dini qaydalarına əsaslanır. Elə bu məntiqlə də üçüncü sualın cavabını yekunlaşdırmaq olar.

4-cü sualın cavabı:

Bəzi arxeoloqlar güman edir ki, meyidi küpün içərisinə qoymaq üçün küpün ya oturacaq hissəsi, ya da

ağız hissəsi sindirilmiş. Mənim fikrimcə, bu, yanlış versiyadır. Əvvəla, bir neçə küp qəbir aşkar olunub ki, (Əsədli kəndində) onların içərisində skelet olub. Ancaq küplərdə siniq izləri olmayıb. 2-cisi, əgər küpü sindirib, meyiti onun içərisinə qoyurdularsa, onda nə üçün küpü düzəldirdilər. 3-cü variantda isə, küpün içərisinə meyit yox, meyidin sümükləri yiğilmiş. Hələ indiyə qədər küp qəbirlərin içərisində baş tükünün və küpün daxili divarlarında insan yağıının olması haqqında məlumat rast gəlməmişəm.

20 iyul 2009 - cu il

QƏDİM YURD YERİ: EÇARA

Tarixin köçünün getdiyi yolda hər bir bəşər övladının izləri qalır. Hara insan ayağı dəymişsə, insan haradan yol eyləyib karvan sürüb keçmişsə, orada bəşər mədəniyyətinin kiçik bir parçası həkk olunmuş tarix vardır. O yollar və cıçırlar tarixin kitabələridir. Bumlarsız, bütünlükdə tarix özü olmazdı. Məntiqi olaraq, belə bir nəticə hasil olur ki, bizim yerlər də tarixlərin şahididir. Bu tarixi insan özü yaratmışdır. Əcdadlarımız həmin salnamələrin ən ilkin, ən öncül, ən cəfakes müəllifləridir. Əlverişli coğrafi və təbii iqlim şəraiti, geniş çəmənliklər və olaqlar, bərəkətli torpaqlar ən qədim zamanlardan insanları buraya cəlb etmişdir. Ərazilərimizdə müxtəlif vaxtlarda aparılan elmi tədqiqat işləri, arxeoloji axtarışlar bunu sübuta yetirmiştir.

Bax, tarixi yurd yeri olan doğma Eçara kəndinin həndəvərindəki o təpələrin üzərində çox-çox qədimlərdə atəşgahlar varmış. Rayonumuzun tanınmış tarixçi tədqiqatçıları Rəşid Əsgərov və Ələsgər Mirzəzadənin şəhadətinə görə, bizim eradan min illər onçə, bu yerlərdə insanlar yaşamışlar. Gecələr yatırsan qədim dünyanın musiqisi gəlir qulaqlarına, gözlərinin qapaqları altında məşəllər alovlanır. O həndəvərdə babaların əbədə evləri var. Onların ruhu harada dolaşırsa, orada həyat əbədidir.

Burada qədim dövrlərə aid tarixi abidələrin qalıqları dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Eçara yaşayış yerində qədim qəbirlər, qoç fiqurları, sənduqələr və məişət əşyaları tapılmışdır. Qəristanlığın ortasında ocaq olmuşdur ki, bu da Zərdüştün dövrünə aiddir. Bir sıra

abidələr Azərbaycan xalqının tarixini və mədəniyyətini öyrənmək baxımından çox maraqlıdır.

Mənbələr və alımların araşdırması, habelə digər faktlar göstərir ki, b.e.ə. IV-III minilliklərdə Kür-Araz çayları vadisinin cənub hissəsində, konkret olaraq bu yerlərdə yaşayan əkinçi-maldar tayfalar öz mədəniyyətlərini yaratmış, həmin insanlardan yadigar qalan mədəniyyətlərin qalıqları təpələr, sikkə və müniatiylü saxsı qablar, küp qəbirlər zəmanəmizə qədər gəlib çatmışdır. Herodot, Strabon, şərqi salnaməçiləri və digər qədim döha sahibləri bu ərazilərin qədim yaşayış məskənləri olduğunu, burada gell, muğ, massaget tayflarının milada qədərki dövrdə yaşadıqlarını bildirmişlər. Tarixin müxtəlif dönenlərində şahlar, sultanlar və əmirlər dəfələrlə işgalçılıq müharibələri aparmış, səlcuqlar, monqollar, ruslar, ərəblər, onların neçə-neçə sərkərdələri buralarda at oynatmışlar. Ancaq ulu əcdadlarımız min bir keşməkeşə davam gətirərək yaşamış, öz ənənələrini qoruyub saxlamış, tarixə əmanət etmişlər.

Nə deyəsən ki, ötən əsrin sonlarında sərhədlər açılarken, İrandan buraya keçib Eçara qəristanlığını qarət edənlər də olmuşdur. Qəbirlərin daşları dağdırılmış, torpaqları qazılmış, məqsəd də bu olmuşdur ki, həmin daşların altında bəlkə də, ləl-cavahirat ola.

Beləliklə, bizim torpaqların hər qarışında tarixi hadisələrin, qədim insanların yaşantılarının izləri var, əcdadlarımıza kölgələri dolaçır. Bu torpağın ən kiçik parçası əvvəl-axır bizim də pənah yerimizdir.

*Mirzəbala Mübariz (Yazar).
"Münasibət" qəz. 18 avqust 2010-cu il.*

Əziz oxucu, sizə təqdim etdiyim bu kitabda yazılanlardan aydın olur ki, bizə doğma olan yurdumuz Azərbaycanın bir parçası Cəlilabad bölgəsi cənub-şərqdə ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olmuş, bəşər cəmiyyəti burada ibtidai icma dövrü keçirmiş, sonra sinifli cəmiyyətə keçərək, tarixi sivilizasiyanın inkişafında müühüm rol oynamışlar.

Son yüz ildə aparılan uğurlu arxeoloji qazıntılar bunu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanın cənub-şərq əraziləri tarixin **Daş**, **Tunc**, həm də **Dəmir** dövrünü özündə əks etdirən bir bölgəsidir.

Bu ərazilərdə aparılan arxeoloji və kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar zamanı keçmişib zərər olmayan qədim insanların - yerli qəbilə və tayfaların, yaşayış məskənlərinin, qala və bürclərin izləri görünür.

Tarixi mənbələrə əsasən deyə bilərik ki, min illər bundan qabaq Kür-Araz çayları vadisinin cənub hissəsində - Muğanda yaşayan əkinçi-maldar tayfalar burada öz həyat tərzlərini qurmuş, mədəniyyətlərini yaratmışlar. Onlara məxsus kurqanlar, qəbir abidələri, müxtəlif məişət əşyaları, soyuq silahlar, sikkə və qiymətli bəzək əşyaları zəmanəmizə qədər gəlib çatmışdır.

Ərazimizin tarixi 9 min il öncədən süzülüb gəlir. Süzülüb gələn bu tarixin içərisində nələr yoxdur?! Mərmər daşından yonulmuş məişət qabı, put daşdan hazırlanmış həvəngdəstə, çay və put daşdan cilalanmış balta, çəkic, toppuz və minlərcə maddi-mədəniyyət nümunələri... Bütün bunlar Neolit (Yeni daş) dövründən süzülərək Eneolit (mis-daş) mərhələsinə keçmiş, eyni zamanda Tunc və Dəmir dövrünü də özlərində yaşıtmışlar.

Kitabda eyni zamanda, ən qədim abidələrimiz - Əliköməktəpə, Cəngitəpə, Qoşatəpə, Mişarçay, Həməşəra

və bu gün ərazilərində arxeoloji iş aparılan Alxantəpə, Polutəpə haqqında da məlumatlar var. Onlardan əldə olunmuş tarixi nümunələr kolleksiya şəklində sizə təqdim olunur. Amma öyrənilməmiş abidələrimiz yüzlərcədir. Hansı qəsəbəyə, hansı kəndə gedirsən, sənə bir tarix, bir keçmiş göstərirler. Şübhəsiz, bütün bunların tez bir zamanda aşkar olunması, öyrənilməsi heç alımlar səviyyəsində də mümkün deyil. Bütün bu işlər vaxt-zaman, bir də səbr tələb edir. Təki abidələrimizi qoruyaq!

Cəlilabad rayonu qədim maddi və mədəniyyət yurdudur. Kitabı vərəqləyərkən bunu yəqin ki, hiss etdiniz. Amma, bu gün bu mədəniyyət dağılib məhv olmaq dərəcəsindədir. Bununla bağlı qarşımızda bir neçə sual durur:

- 1.Necə edək ki, bu mədəniyyəti qoruyaq?
- 2.Təsadüf nəticəsində üzə çıxan və əllərə düşən maddi-mədəniyyət nümunələrini nə üçün muzeyə, yaxud bu işlə məşğul olan şəxslərə verməyək?
- 3.Tarixi kurqanları, qəbir və qəbirüstü abidələri, tikililəri dağdan oğrulara, maddiyyatı mənəviyyatdan üstün tutanlara qarşı necə mübarizə aparaq?

Gəlin bu haqda düşünək və AR Konstitusiyasının 77-ci maddəsini yadımıza salaq: "Tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq hər bir şəxsin borcudur".

Əziz oxucu, bu kitabı oxuduqdan sonra, yəqin hiss etdiniz ki, tariximiz zəngindir. Və onu da hiss etdiniz ki, ulu babalarımızın bizə əmanət qoyduğu bu tarixi mədəniyyəti canla-başla qorumaq lazımdır.

Kitabın ərsəyə gəlməsi ağır zəhmətlərin bəhrəsidir. Bu missiyani mən öz boynuma götürəndə, bu işin bu qədər ağır olduğunu təsəvvür etmirdim. Elmi, praktiki iş olduğu üçün məsuliyyətli olmağım lazım idi. Həm öz axtarış və araşdırılmalarım, həm tədqiqatçı dostlarımın işləri, həm də

Yaradanın köməyi bu işi cüzi də olsa yerinə yetirməyə imkan verdi.

Bu işə məşgulkən, alim və mütəxəssislərin elmi işləri ilə yanaşı, yerli tədqiqatçı, tarixçi, jurnalist və həvəskar ziyalıların əsər, monoqrafiya, məqalələrinindən lazımlı olduqda istifadə etmişəm. Həvəskar tədqiqatçı dostlarım mərhum Rəşid müəllimin, Rza müəllimin, Elşad müəllimin və başqalarının Cəlilabad muzeyinə təqdim etdikləri tarixi nümunələrin foto suratları öz tapıntılarımla birlikdə kitabda öz əksini tapmışdır. Bu işdə məqsədim yurdumuzun hələ öyrənilməmiş maddi-mədəniyyət nümunələrini kolleksiya şəklində toplamaqla gələcək nəslə çatdırmaqdır.

Cəlilabadın ilk pilot tədqiqatçısı R.Əsgərovun ruhu şad olsun. Gözəl həvəskar tədqiqatçı ziyalılarımız E.Əmanova, S.Nəsiroğlu, R.Rzayevə eloğlumuz H.Əliyevə (Lerik), şəxsən öz dəyərlı vaxtını mənə ayırdığı üçün Fəlsəfə doktoru B.Alarlıya, eyni zamanda, müxbir dostlarım B.Bağırlıya, A.Hüseynova A.Ağazadəyə, Ə.Salmana, A.Həsənliyə hər hansı bir sahədə etdikləri köməyə görə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Məni bu işə həvəsləndirən və düzgün istiqamət verən çox hörmətli arxeoloq alim, AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya institutunun professoru T. Axundova, şəxsən dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Öziz oxular, əvvəlcədən sizə də öz minnətdarlığını bildirirəm. Əgər siz bu kitabda nöqsan və çatışmazlıqlarla üzləssəniz, bunu təbii sayın. Çünkü bu bir elmi iş olduğu üçün, mütəxxəsislər tərəfindən öyrəniləsi bir işdir.

Tanrı bizə kömək olsun!

2015, avqust

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan tarixi. İ.A. Hüseynov, A.S. Sumbatzadə, A. N. Quliyev və E. A. Tokarjevskinin redaktorluğu ilə. Üç cilddə, I cild: Ən qədim zamanlardan Azərbaycanın Rusiyaya ilhaqına qədər. Bakı. Azərb. SSR EA nəşri, 1961, 446 s.
2. Azərbaycan tarixi. Yeddi cilddə, II cild: III-XIII əsrin I rübü. Bakı, Elm, 2007, 608 s.+24 s. illüstrasiya
3. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu. Bakı, 2008, 10 s.
4. Azərbaycan arxeologiyası. "Azərbaycan Araşdırmaçıları jurnalı"na əlavə, Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, cild 9, say 1-2, 2007, 127 s.
5. Azərbaycan arxeologiyası. "Azərbaycan Araşdırmaçıları jurnalı"na əlavə, Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, cild 10, say 3-4, 2007, 152 s.
6. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. C.B.Quliyevin baş redaktorluğu altında. On cilddə, VII cild. Bakı, 1983, 624 s.
7. Azərbaycan tarixi. I cild: Ən qədim zamanlardan XX əsrədək. Z.M. Bünyadov və Y.B.Yusifovun redaktorluğu ilə. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, Azərnəşr, 1994, 687 s.
8. Alarlı B. Alar və Alarlar. Bakı, Adiloğlu, 2003, 250 s.
9. Aşurbəyli S. Şirvanşahlar dövləti. VI-XVI əsrlər. Bakı, Avrasiya press, 2006, 414 s.
10. Bünyadov T.Ə. Azərbaycanın arxeologiyası öcerkləri Bakı, 1962.
11. Cəfərov Y. H. Qədim Azərbaycan: nə bilirik. Bakı, Azərnəşr, 1989, 157 s.

- 12.Dövlət və Din // Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş Üzrə Dövlət Komitəsinin ictimai fikir toplusu. 2012, Yanvar, fevral. Say: 1(27)
13. Əsgərov R. Cəlilabad: dünən və bu gün. Bakı, Çaşıoğlu, 2000, 130 s.
14. Əsgərov R. Tarixi keçmişimiz və ya Zərdüslüyü təsdiqləyən Muğan abidələri /Respublika qəzeti, №6.
15. Əhmədov Q.M. Bu günə necə gəlib çıxmışq. Bakı. Azərnəşr. 1989. 118 s.
16. Əliyev B. H. Tarixin izləri ilə. Bakı. 1975.
17. Əliyev B.H. Azərbaycanda boyalı qablar mədəniyyəti. Bakı, 1982.
18. Əliyev H.Q. Buzeyir. Bakı, MBM. 2012, 40 s. +16 s. illüstrasiya.
19. Əfəndiyev R.S. Daşlar danışır... Neolit dövründən XIX yüzilliyədək. Bakı, Gənclik, 1980, 31 s. +50 s. illüstrasiya.
20. Əmənov E. Küp qəbirlər və Cəlilabad tarixi / Region səs, 2009, 20 iyul
21. Əmənov E. Sahibsiz qalala / Region səs, 2009, 20 iyul
22. Mirzəbala M. Yurd yeri Eçara / Münasibət, 2010, 18 avqust
23. Mirzəzadə Ə. A. Qədim Muğan tarixindən bir epizod. Uzuntəpə düşərgəsi / Region səs, 2008, sentyabr.
24. Mirzəzadə Ə. Cəngitəpə(Uzuntəpə) tarixi keçmişimdən xəbər verir / Region səs, 2008, 9 oktyabr, №23
25. Mirzəzadə Ə. Tariximizə işıq salan Əliköməktəpə / Yeni gün, 2007, 2-8 mart
26. Nağıoğlu Q. Tarix kül deyil, canlı alovdur (Arxeoloqla musahibə) / Yeni gün, 1990, 8 sentyabr
27. Nəsiroğlu S. Həməşaradan gələn səslər. Bakı, 2002, 150 s.
28. Göyüşov R.B. Azərbaycan Arxeologiyası. Bakı, İşıq, 1986. 156 s. +32 s. illüstrasiya.
29. Hüseynov M.M. Uzaq daş dövrü. Bakı, Gənclik, 1973, 71 s.
30. Kazımbəyoğlu Səid Əli "Cəvahirnameyi-Lənkəran" Bakı, Örnək nəşriyyatı 2000-ci il, səhifə 40-41.
31. Rəşidəddin Fəzlullah Cami ət-Təvarix (Tarixlər toplusu).

«Муган. Культурные памятники»

Резюме

Эта книга отражает в себе древнюю историю нашего государства, рассказывает о прошлой истории Мугана, сыгравшая исключительную роль в экономическом, политическом и культурном развитии Азербайджана являющийся свидетелем многотысячелетий Муган, наряду со многими территориями сберег исторические следы Джалилабадской территории.

В произведении собраны много сведений о десятках исторических памятниках Джангитапе, Ролутапе, Худутапе, Аликомектапе, Мишарчай, Хамашара.

Произведение объединяет в себе в основном цикл статей и коллекция собранных фотографий. Также в книге собраны мысли и рекомендации учёных и специалистов.

В книге исследованы исторические периоды Неолит, Енеолит, Бронзы и Железо. Найдены и разработаны авторам книги исторические факты и образцы культуры.

Итогом археологических ископаемых работ, выполняемый учёным археологом Т.Ахундовым в регионе Учтапе Джалилабадского района занимает специальное место, как оригинальная работа.

Проведенные археологические исследования на ровнике Мугана в селении Учтапе Джалилабадского района (в Полутапе и Алхантапе) в эпохе Неолит на

ряду с животноводством и земледелием обнаружил процес развития руководство общин.

В этой эпохе произошло специальное передвижение в общественном развитии общества. Развивалось животноводство, земледелия, межплеменные отношения, формировалась культура сидящей жизни. Очень давно до нашей эры в территориях Узунтаре, Аликомектаре, Мишарчае, Хамашаре и Учтапе произошли изменения в жизненных условиях людей.

Уже в V тысячелетии до н.э. приручили домашних животных, в том числе и лошадей, построили круглые и четырехугольные дома, появились разные бытовые предметы крашенные посуды и т.д. появились как новое открытие. Появились вера и новые обряды похороны. Характерные черты искусства обнаружены на территории Учтапе. Здесь обнаружены образцы ружья разных величин мяча, штыка и коня сделанные из железа и бронзы. В книге занимают особые места стати и оригинальные фотографии, связанные с похоронным обрядом.

Больше всего вскрываются большие глиняные кувшинные гробы в населённых пунктах Узунтаре, Ковузбулак, Шатырлы, Шорбачы. Похоронные обряды в кувшинграбах(кюп кабир) очень древны. На равнинах Мугане на ряду с почвенными гробами, большое место занимает курган и искусственные холмы. До сих пор основательно не изученные Муганские курганы, которые сохраняют в себе секретные стороны Азербайджанской истории.

SUMMARY

This book reflects the history of our mother land. It speaks about Moghan, its economic, political and art development. The Moghan is the witness of thousand years which consists of the territory of Jalilabad region. The Moghan keeps the historical persue of ancient Azerbaijan state.

There are many historical places such as: Jangitepe, Polutepe, Khudutepe, Alikomektepe, Misharchay, Hamasharah and other ancient historical places in Jalilabad region.

This book includes a lot of information about ancient towers old graves,Korgans and a lot of antiquary home things,cultural and daily round historical things which are explored by scientific researchers.

There are many scientific articles,photos,the range of ancient monuments here.

At the same time this book reflects the opinions of different specialists and scientists.

The historical periods such as Neolit, Eneolit, Bronze, Iron are learned by author of this book and specialists.

Archa eologist Tufshan Akhundov has found a great,ancient monuments in Uzuntepe village of Jalilabad region.

T.Akhundov made great scientific receurches in the territory of Uzuntepe village and obtained original

**Muğan maddi-mədəniyyət
abidələrinin inventar siyahısı**

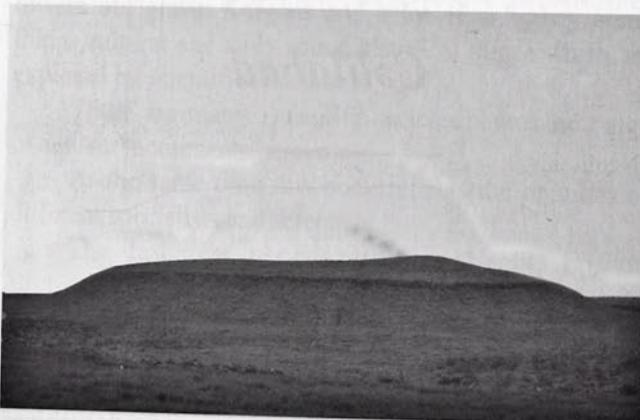
Cəlilabad

I.Uzuntəpə kənd ərazisi

Tarixi abidələr:

- 1.Cəngitəpə
- 2.Qoşatəpə
- 3.Yastı təpə
- 4.Çayıçı abidələr
- 5.Kəndiçi abidələr
- 6.Küp qəbir abidələri

Tapıntılar Ə.Mirzəzadəyə aiddir

Mərmər qab.

Qaraya çalan qarışıq rəngi və
Formaca dairəvidir.
Hündürlüyü – 14 sm
Diametri – 12 sm
Neolit dövrü.

Həvəng və həvəngdəstə

Put daşdan düzəldilmiş
məişət əşyası.
Hündürlüyü – 12 sm;
Diametri – 19sm
Antik əşya

Qayıqvari Dənəzən daş və sürtkəc.

Tapıldığı yer: Cəngitəpə
Uzunluğu – 26.5sm
Eni – 13sm
Neolit dövrü

Çarx moleli.

Tapıldığı yer: Qoşatəpə
Antik əşya.

Qazan (saxsı).

Sınıq şəkildə **Yastı təpədən** tapılmışdır.
İçeri hissəsi palid rəngində, çöl hissəsi
isə boz - qara rəngdədir.
Hündürlüyü –15sm;
Diametri –12sm
Antik dövrü.

Daş alət.

Dərinliyi 8sm olan deşik var.
Hündürlüyü – 13.5sm,
Antik əşya.

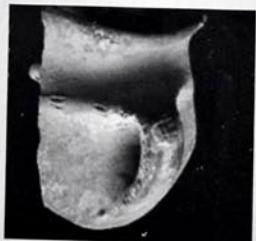
Gil qabların nümunələri.

Tapıldığı yer: Çayıcı abidə.
Məktəbin tarixsevər uşaqları tərəfindən
toplantılmışdır.

Qazan (saxsı).

Sınıq şəkildə **Yastı təpədən** tapılmışdır.İçeri hissəsi palid rəngində, çöl hissəsi
isə boz - qara rəngdədir.
Hündürlüyü –15sm;
Diametri –12sm
Antik dövrü.

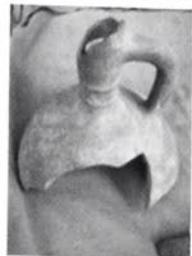
Küpə(saxsı).

Şabalıdı rəng.
Tapıldığı yer: Qoşatəpə.
Hər iki tərəfdə deşilmiş
qulaqcığı var.
Hündürlüyü –9.5sm;
Diametri - 12 sm.
Ehtimalla qədim və ilk
orta əsr nümunəsi.

Kuzə

Qoşatəpə abidəsi.
Sınığının hündürlüyü-15sm;
diametri – 17sm.
Son antik və ilk orta
əsr nümunəsi.

“Qara” çıraqlar.

Qoşatəpə nümunəsi.Gildən və saxsından
hazırlanmış bu çıraqın burnu və qulpu
var. Piydanlardan sonra meydana
çıxmışdır.

Hündürlüyü-9sm;
uzunluğu-15sm; eni-9sm.
Bu çıraqlardan Azərbaycanda
IX – XVII əsrlərdə istifadə olunub.

Çəki daşları

Vulkanik,dəvəgözüvəs.
materiallardan hazırlanıb.
Tapıldığı yerlər: Kəndiçi ərazilər,
Cəngitəpə.

Rəngləri: qara,boz, şabalıdı.
Orta əsr nümunələri.

Tam hazırlanmamış Əsa başı.

Tapıldığı yer: Yasti təpə
Üst diametri 3, 6 sm.
Tunc dövrü.

Tunc və dəmir silahlar.

Qılınclar, xəncərlər, döyük yabaları.
1941-ci ildə kəndin mərkəzində
yerləşən təpələrdən birində (Kəndiçi abidə)
arxeoloq İshaq Cəfərzadə tərəfindən
aşkar edilmişdir. Qılınclar Cənub bölgəsinə
xas olan üslubda hazırlanmışdır.
Dəstəklər yəhərvəri formadadır.
Son tunc dövrünə aiddir.

Tunc qılınc.

Tapılma yeri: Hacıismayıllı kəndi.
E.ə.III-I minillik.

Nizə və ox ucluqları

Metaldan hazırlanmış bu silahlar
XX əsrin 40-cı illərində Uzuntəpə
kəndinin mərkəzi təpələrinin birində
İ.Cəfərzadə tərəfindən tapılmışdır.
Məmulatlar Tunc dövrünün
sonlarına aid edilir.

Dolça (saxsı qab).

Hündürlüyü – 16sm;
Diametri – 13sm.
Boğazı və qulpu siniq şəkildə.
Orta əsr nümunəsi.

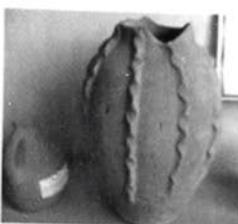
Süfrə Bardağı (saxsı)

Cəngitəpə mədəniyyətinin
nümunəsi. Ağa çalan rəngi var.
Hündürlüyü – 9sm;
diametri – 6.5sm
Ehtimalla antik dövr.

Bardaq (saxsı).

Qoşatəpədə tapılmışdır.
Hündürlüyü – 30sm;
Diametri – 24sm.
Üzərinə palçıqdan primitiv
naxışlar vurulmuşdur.
Orta əsrlər.

Fit.

Qoşatəpə nümunəsi.
Uzunluğu – 5sm
Nəfəs aləti kimi üzərində
Bir neçə deşikləri var.

Kuzənin boğazı (sınıq).

Hündürlüyü – 16sm;
Diametri – 10sm
Rəngi – ağ çalarlı.
Erkən orta əsr nümunəsi.

Piydan, yaxud Şamdan,

Gildən hazırlanmışdır.
Hündürlüyü – 11sm;
Yuxarıdan eni – 10.5sm
Aşağıdan eni 7sm.
Hər iki tərəfdən kvadrat şəkillidir.
Orta əsr abidəsi

Ev məişət əşyası.

Cəngi-təpə mədəniyyəti.
Hər hansı narin maddələrin
işlənməsi üçün istifadə olunan yeddi
bucaqlı gil qab. Üstü oval formalı və
dairəvi. Orta əsr nümunəsi.

Sümükdən hazırlanmış baş sancağı.

Uzunluğu 7.5 sm; baş tərəfdəki
deşiyin diametri 1 sm.
Uzun saçları arxada bir yerə
yiğmaq üçün insanlar antik
dövrdə saplı sancaqdan istifadə etmişlər.

achievements In Moghan steppe during the archeological excavation in Uzuntepe, Polutepe and in Alikhantepe of Jalilabad region. They researched the evolution of tribe communities were busy with agriculture, farming, breeding Pottery in Neolithic period.

During this period the intercommunity connections have developed and sedentary life was formed. During B.C V the domestic animals were used by these communities. The house building began to grow. The people began to build square shaped and circular shaped houses. The pottery, farming began to grow. They made colourful house things, different kind of pots.

They began to change the form of burial traditions.

As well as the members of these communities began to make different tools, arms, swords, daggers, bronze arrows and so on. The photos of burial traditions are shown in this book. In Uzuntepe, Kovuzbulagh, Shatirli, Abishabad, Shorbachi of Jalilabad region they researched jug graves. There are a lot of photos of stone graves, jug graves ancient pots, tools and other historical monuments in Jalilabad territory.

You, reader, you will learn many interesting things about ancient times from the book "Moghan".

Üzəngi (mis).

Altı dairəvi. Dairənin içərisi
6sm

dərinlikdə boş. Bu üzəngidən,
çox güman ki, su içmək üçün
də istifadə edərmişlər.

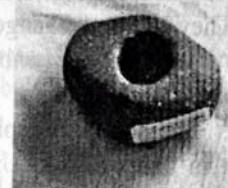
Bu üzəngi orta əsr monqol
süvarilərinə aiddir..

Daş çəkic.

Tapıldığı yer: Mişar çayın kənd
hissəsindən əldə edilmişdir.

Neolit dövrü.

Sikkələr.

Müxtəlif metal lardan
ibarət, ayrı – ayrı dövlətlərə
məxsus qədim, orta əsr və yeni
dövr pulları.

Gümüş və mis sikkələr.

Uzuntəpə ərazisindən tapılmış
pullar.

Atabəylərə aid numizmatik dirhəmlər.

Qoşatəpədən tapılmış bu kəsik
dirhəmlər İraq Səlcuq
Sultanının adından kəsilmişdir.

Şirli və boyalı saxsı qab məmulatları.

Uzuntəpə abidələri nümunələri
(sınıq formada).

Orta əsr məişət əşyaları.

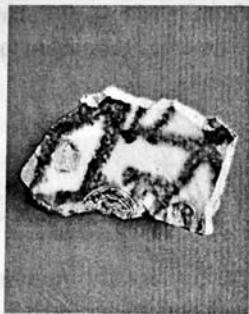

Boyalı qab.

Cəngitəpə.

Boyalı qab.
Cəngitəpə.

Boyalı və şirli qab.
Cəngitəpə.

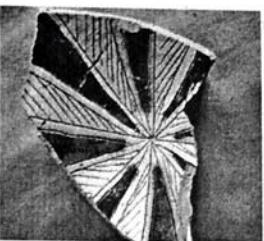
Boyalı qab.
Qoşatəpə.

Boyalı və şirli qab.
Çayıçı tarixi nümunə.

Boyalı qab.
Çayıçı tarixi nümunə

Şirli və boyalı qab.
Qoşatəpə.

Şirli və boyalı qab.
Qoşatəpə.

Boyalı qab.
Yasti təpə.

Boyalı qab.
Yasti təpə.

Boyalı qab.
Çayıçı tarixi nümunə.

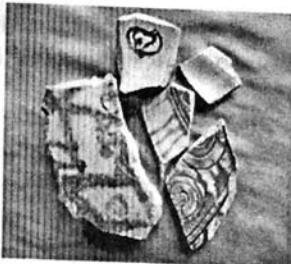
Boyalı qab.
Yasti təpə.

Boyalı qab.
Kəndiçi tarixi nümunə.

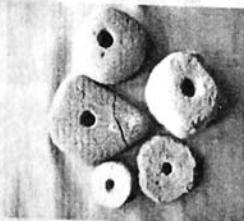
Boyalı qab.
Kəndiçi tarixi nümunə.

Küp qəbir.
Tapıldığı yer: Cəngitəpənin
şərqi hissəsində yerləşən
qəbiristanlıq. Şumlama zamanı
aşkar olunmuş abidə.

Çay daşı və put daşdan
hazırlanmış məişət əşyası.
Tapıldığı yer: Çayıçı ərazi.
Dairəvi daşların mərkəzi səliqə
ilə deşilmiş, müxtəlif ipliklərin
hazırlanması üçün əmək aləti
səviyyəsinə gətirilmişdir. Deşiyin
diametri 1 sm həcmindədir.

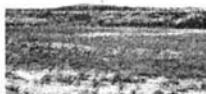

Müxtəlif tərkibli daşlardan hazırlanmış orta əsrlərə aid müxtəlif məişət əşyaları və tikinti materialları. Tapıldığı yer: Uzuntəpə ərazisi.

II. Üçtəpə kənd ərazisi

- Tarixi abidələr:*
- 1.Əliköməktəpə
 - 2.Alxantəpə
 - 3.Polutəpə
 - 4.Fəhttəpə

I. Polutəpə abidəsi

Yerləşdiyi ərazi: Üçtəpə kəndinin şərq hissəsi.

Sahəsi: 6 ha-dan çox.

Ümumi mədəni təbəqə: 4 m 40 sm.

İki təbəqədən ibarətdir.(qədim və orta).

Buradan tapılan əşyalar:

dulus kürələri, insan qəbirləri, bəzək və məişət nümunələri, 7ədəd aşiq (oynamaq üçün, küpün içərisindən tapılmışdır), sümük və daşdan məişət əşyaları, çoxsaylı heyvan və quş sümükləri, sapand daşları və s.

II. Alxantəpə abidəsi

Yerləşdiyi ərazi: Üçtəpə kəndinin şm.-şərqi hissəsi.

Sahəsi: 4-5 ha.

Ümumi təbəqənin qalınlığı: 3 metrdən artıq.

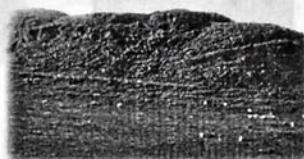
Qazıntı işlərinin getdiyi ərazi: 144 kv m.

Dövrü: IV minillik.

Tapılan əşyalar: metaləritmə kürləri, saxsı qablar, metal əşyalar, filiz ərimək üçün sobalar, dulus çarxları, təsərrüfat quyuları və s.

Üliköməktəpə

III. Üliköməktəpə abidəsi

Yerləşdiyi ərazi: Üçtəpə kəndinin şm.-da, İncəçayın sahilində. **Sahəsi:** 1,2 ha. **Təpənin hündürlüyü:** 4m-dən çox; **Qazıntı aparılan ərazi:** 600 kv. m.

Mədəni təbəqənin dərinliyi: 3,5m.

Qazıntı işləri İ.Nərimanov və F.Mahmudov tərəfindən aparılıb (1971, 1980, 1991).

Ərazidən tapılan tarixi əşyalar: Əhliləşdirilmiş at sümükləri, zəngin avadanlıqlı qəbirlər, Tikinti qalıqları, dairəvi yaşayış binaları, çaxmaqdaşı və obsidian alətlər, sadə və boyalı saxsı qablar, bəzək əşyaları, öküzün kürək sümüyündən hazırlanmış biçin aləti (oraq) və s.

Arxeoloji qazıntı zamanı
divardan tapılmış uşaq küp
qəbri.

Tapıldığı yer: Alxantəpə
E.ə. V-IV minilliyyə aiddir.

Saxsı küp.

Polutəpə maddi-madəniyyət nümunəsi.

Antik əşya.

Dənəzən daşlar. (Çay
daşından)

Polutəpə abidəsi.

25x16 ölçüsündə.

Neolit dövründə dənli bitkiləri
daşın üzərinə töküb əzməklə
un, yaxud yarma alarmışlar
Qazıntı zamanı Polutəpədən
çıxarılmış
müxtəlif tərkibli sıniq
saxsı parçaları.

2014-cü il.

Torpağa basdırılmış
məişət əhəmiyyətli saxsı qab
nümunələri.

Polutəpə abidəsi.

E.ə.V-IV minillik.

Diametri -56sm,

Hündürlüyü-67sm.

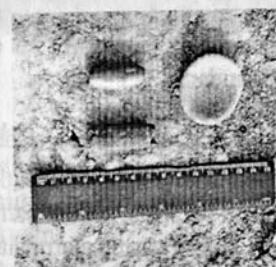

Gildən hazırlanmış
sapand daşları. Polutəpədən
tapılmış nümunələr. E.ə.V-IV min.
aid edilmişdir. Vəhşi heyvanların
və quşların ovlanmasında istifadə
edilib.

Polutəpə nümunələri.

Bir ədəd gildən hazırlanmış
məişət qabı, bir ədəd **muncuq**, bir
ədəd isə lülə(ebonit). Antik dövr.

Vəhşi heyvan və balıq sümükləri.

Qəbilə üzvülərinin qidalandıqları azuqə.

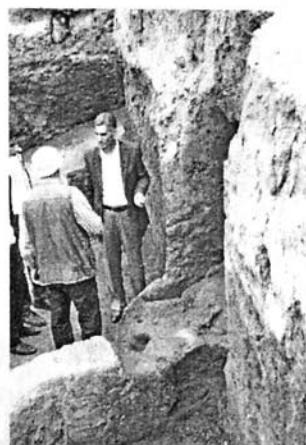
Polutəpə, e.ə.V-IV minillik.)

Əkinçilikdə istifadə olunan və

əkinçilik məhsulların emal edən daş

alətlər, iki növ buğda və bir növ arpa dənəsi qalıqları.

Polutəpə, e.ə.V-IVmin.

Metaləritmə kürələri.

Bu prosesi təsdiq edən nümunələr:

Filizi əzmək üçün “daş gürz”, filiz və
metaləritmə sobaları, qəliblər metal əşyalar.

Polutəpə, e.ə.V-IV minillik.

III. Həməşara yurd yeri

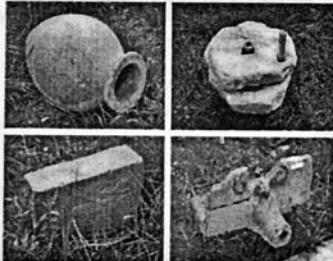
Tarixi abidələr:

1.Mişarçay abidələri

2.Həməşaratəpə abidəsi

Güclən hazırlanmış

səyənd - daşları. Pəhləpedən

Gil qab.

Tapıldığı yer: Həməşərə şəhər yeri. Ehtimalla e.ə. XV-XII əsr.

Daşdan müdafiə,

yaxud məişət əşyası.

Hündürlüyü - 12sm; oturacağı - 8 sm.

Həməşara nümunəsi.

Antik əşya.

Küp (saxsi).

Həməşara maddi-mədəniyyət nümunəsi.

II-III əsr.

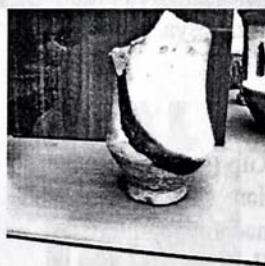
Gil qab.
Həməşara şəhər yerindən
tapılmışdır. Məişət əşyası.

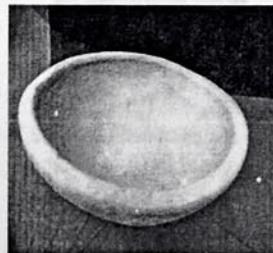
Gil qab.
İlk orta əsr nümunəsi.
Həməşərə nümunəsi. Məişət
əşyası. Ehtimalla V-IX əsr
nümunəsi.

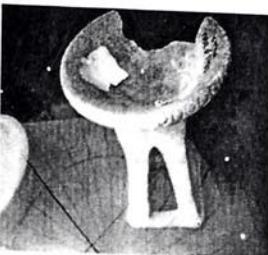
Şirli qab. Tapılma yeri:
Həməşara
Süfrə qabı. Öksər hissəsi ağ,
üstündə yuxarıdan aşağı qara
zolaq çəkilmişdir. VIII-XII əsrə
aid olması ehtimal olunur.

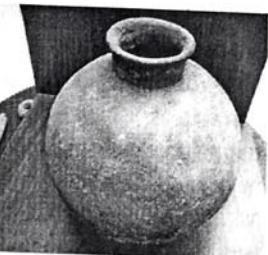
Gilbosqab.
Həməşaradan tapılmış
məişətəşyası.
Diametri-15,6sm;
qabın dərinliyi-4,7sm.
Ehtimalla Tunc dövrü.

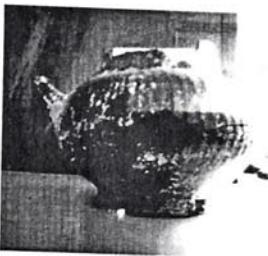
Dörd dayaq üzərində
hazırlanmış şamdan.
Hündürlüyü-21sm;
üst diametri- 14sm.
Orta əsr nümunəsi.

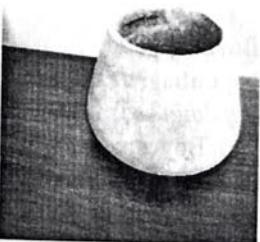
Küp.
Təsərrüfat-məişət əşyası.
Həməşara-Mişarçay ərazisindən
tapılmışdır.
Antik dövr əşyası.

Süfrə qabı.
Çaydan formalı məişət
əşyası. Həməşara - Mişarçay
mədəniyyətinə aiddir.
E.ə.I minillik.

Gil qazan.
Həməşara ərazisindən
tapılmışdır. Ağ-qırmızı rəngə
çalır.
E. ə.II-I minillik əçyası.

Dopu.

Antik süfrə qabı.

Dövrü: Miladdan əvvəl.

Həməşara - Mişarçay
mədəniyyətinə aiddir.

Mis çiraq.

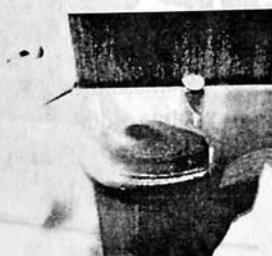
Cox gözəl dizaynla hazırlanmış
son orta əsr çirağı. İşorisinə neft
tökəmkələ, lüləsindən çıxmış və
nefta bulaşmış
əskini yandırmaqla
işıqlanarmış. **Həməşara**.

Xüsusi xətlərlə çizilmiş daş
möhür.

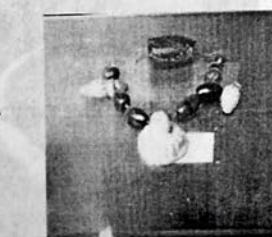
Zərdüstilik dövrünün
nümunəsidir.

Həməşara.

Boyunbağı və boyunbağı aralıqları.

Tapıldığı ərazi: Həməşara şəhər
yeri. Boyunbağı
əhəməncuları, kaurilərdən və
s. hazırlanmışdır. Antik döv.

Xəncər tiyəsi (tunc).

Tapıldığı yer: Həməşara -
Mişarçay ərazisi.

Orta tunc dövrünün metal
məmulatı - silahı.

Tunc qılinc.

Son Tunc dövrünə aid silah.

Həməşara-Mişarçay
nümunəsi. Qılinc kəsilmmiş
formada tapan şəxsən
alınmışdır.

Qılinc.

Orta əsr silahı. Həməşara yurd
yerindən tapılmışdır

Tiyəsinin uzunluğu-45sm;
Qəbzəsinin uzunluğu 12sm.

IV. Abışabad kənd ərazisi

Küp qəbir abidələri
2011

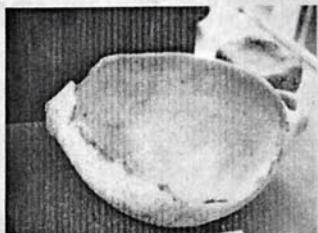
Mənşə qəbir abidələrinin
səmədani formaları. Aşağıdakı

V. Şatırlı-Buravar kənd ərazisi;
qədim yurd abidələri
Tapıntılar E. Əmənovə aiddir.

Kuzə.
Tapıldığı yer: Şatırlı k.
E. ə.I minillik.

Saxsı qazan.
Tapıldığı yer: Şatırlı k.
Antik nümunə.

Cilalanmış çay daşı.
Şatırlı kənd ərazisindən
tapılmış nümunə.
Antik əşya.

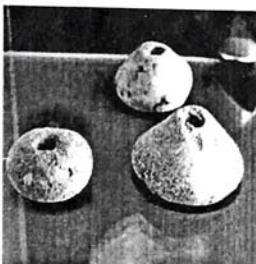
İy daşı.

Tapıldığı yer: Şatırlı k.
Cəhrənin ixtirasından qabaq ipin
hazırlanmasında bu kimi
cılalanmış daşlardan istifadə
olunub.
E. ə. I min.-eramızın sonrakı
dövrü.

İy daşları.

Tapılma yeri: Şatırlı

Daş balta.

Şatırlı kənd ərazisindən
tapılmışdır.
Antik əşya.

Gil qab nümunəsi.

Tapıldığı yer: Şatırlı k.
Üzərində çox qədim yazı növü
olan və boğaz hissəsi sınmış
məişət qabı.
Antik əşya.

Küp qəbirdən tapılmış gil qab, mis bilərzik və digər maddi-mədəniyyət nümunələri. Tapıldığı yer: Şatırlı k.

İşqlandırma üçün cilalanmış daş. Üstünə dairəvi bəzəklər vurulmuşdur. Tapıldığı yer: Şatırlı k. Antik aşya.

Gil qab.
İlk orta əsr nümunəsi.
Şatırlı-Buravar mədəniyyətinə aid nümunə.
Orta əsr.

Gildən hazırlanmış qab.
E.ə. I minilliyyə aid nümunə.
Tapıldığı yer: Şatırlı k.

Kuzə (aftafa).
İlk orta əsrlər.
Şatırlı k.

Saxsı qab (dopu).
İlk orta əsr nümunəsi.
Tapıldığı yer: Şatırlı k.

Dopu.
Ehtimalla III-IX əsr.
Tapıldığı yer: Şatırlı k.

Altı enlisaxsı qab- Dopu
İlk orta əsr nümunəsi.
Şatırlı k.

VI. Qazan köşkü (Qala)

Yerləşdiyi ərazi: Musalı kəndinin şimal-şərqi. Burovar silsiləsinin ən ucqar nöqtəsi. Cəlilabad şəhərindən 25-27 km aralı.

Forması: dairəvi, ellips formasındadır.

Ərazisi: bir hektardan artıq sahəni əhatə edir.

Abidənin hansı dövrə aid olması mübahisəlidir.

Azərbaycan arxeologiyasında qəsr-qalanı XIV-XV əsrə aid edirlər. Amma, bizcə, bu qala deyilən tarixdən 600-800 il əvvələ gedib çıxır. Hələlik dövlət tərəfindən tədqiqat aparılmayıb.

Qazan köşkü tapıntıları

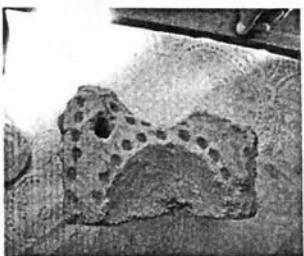

1. Qoç bütü

2. Dolça

3. Gil və saxsı qab sinqları

Saxsı kuzə. (Dopu)

Tapıldığı yer:
Şatırlı k.
Antik dövrü.

Dopu.

İlk orta əsrlər. Ə aid məişət
qabı. Tapıldığı ərazi:
Şatırlı k.

Daş əşyalar.

Şaquli deşiyi var.
Tapıldığıyer: Burovar kəndi.
Erkən orta əsrlər.

Qoç “büüt”.

Tapıldığı yer: Şatırlı k. Orta
əsr.

Qoç figurlu “büüt”

Tapıldığı yer: Qazan
köşkü.
Orta əsrlər.

Qoç figurunun baş hissəsi.

Burovar ərazisindən
tapılmışdır. Orta əsrlər.

Tunc halqa

*Tapıldığı yer: Burovar k.
Son Tunc dövrü.*

Nizə ucluğu.

Dəmir dövrü.

*Tapıldığı ərazi:
Şatırlı k.*

Antik əşyalar.

*Tapıldığı yerlər: Şatırlı
Burovar-Qazan köşkü.*

Dopu.

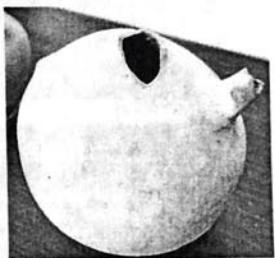
İlk orta əsrlər

*Tapıldığı ərazi:
Şatırlı kəndi.*

Dolça (dopu).

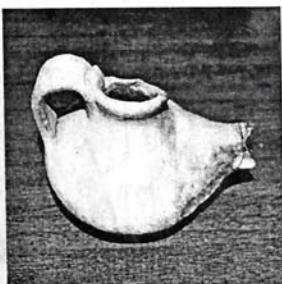
Musah kəndindən tapılmışdır.
Antik dövr.

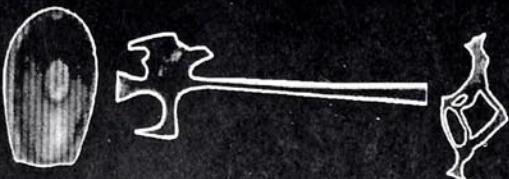

Qara çıraq.

İlk Orta əsr nümunəsi.

Tap. yer: Burovar k.

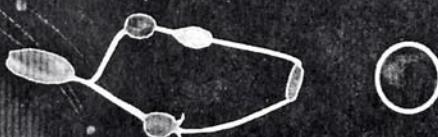

Qurudərən tapılan Zərdüşt ibadət möhürü, mil üstündə xoruz, tunc dövrürə aid it şəbəkə boyunbağı və sair nümunələr atəşpərestliyin-Zərdüştliyün müqəddəs rəmzleri sayılır. Muğanın Cəlilabad ərazisində 20-dən çox yerüstü atəşpərest məbədləri və daxmaları vardır: Sədəbazar, Eçara, Xanegah-Pirexəncər, Həməşara, Beçirəvan-Pirhəsən, Ləzran, Parsova, Abudərən və sairləri bu abidələrdəndir.

Qurudərə yaşayış məskəni

Cəlilabad rayonunun Maşlıq və Uzuntəpə kəndləri arasındaki ərazini ehatə edir. Bu ərazinin tarixi b.e.a. cox-cox uzaqlara gedib çıxır. Bir neçə il bundan önce Qurudərə yaşayış məskənidən 2 m dərinliyində IV minilliyyə aid edilən saxsı küp tapılmışdır. Küpdən bir neçə tarixi nümunələrlə yanşı üstündə sikke olan bir boyunbağı da çıxmışdır. Boyunbağı mil üstündə xoruz, lazurit muncuqlar və Hindistandan getirilmiş ehtimal olunan kaurilərle bezədilmişdir. Sikkenin üst tərafında hökmdarın, arxa tərafında isə Qız qalasının təsviri, o cümlədən aramey əlifbasi ile yazılar var.

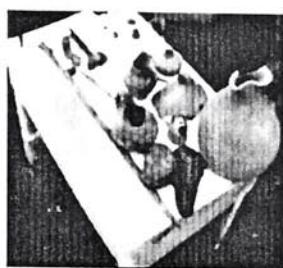
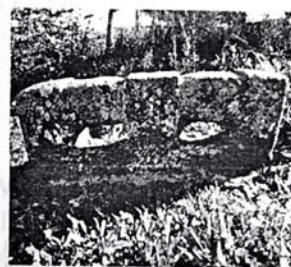

VII. Xanagah kənd ərazisi:

Tarixi abidələr: 1.Pir-xəncər- xanagah

2.Xudu təpəsi(Çəmən kənd ərazisi)

Tapıntılar tarixçi R.Rzayevə aiddir.

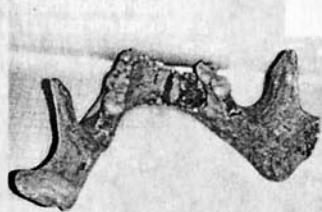
Daş üzərində qoç təsviri.
Dini inanc obyekti.
Erkən orta əsrlər.
Pir-xəncər (xənəgah)
maddindən.

Dopu.
Tapıldığı yer:
Xudutəpə.
İllk orta əsr.

İnsanın çənə sümüyü.
Müasir insanın çənə
sümüyündən müəyyən
qədər böyük.
Xudutəpədən tapılmışdır

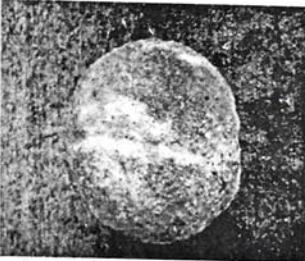
"Qara" çıraqlar.
Tapıldığı yer: Xudu təpə
(Çəmənli kəndi).
Orta əsr.

Xaç şəkilli Vaza.
Tapıldığı yer: Xudutəpə
Orta əsr.

Yumru daş
Mancanaq daşı.
Tapıldığı yer: Xudu təpə.
Orta əsr.

Vəhşi quş fiquru (dinozavr).
Tapıldığı yer: Xudutəpə
Antik dövrü.

Draxma-
pul vahidi(Parfiya).
*Tapıldığı yer:*Xudutəpə.
E.ə-I- E.sonra III əsr.

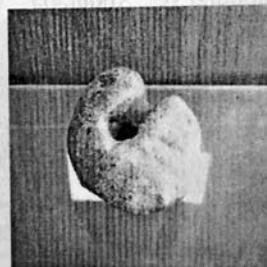
Qəbilə mənsubiyyətini eks etdirən boyunbağı aralığı. Üstündə gözmunucusunu eks etdirən işarələr var.
*Tapıldığı yer:*Xudutəpə.
Antik dövrü.

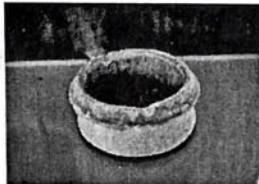
Boyunbağı, mil üstündə xoruz (saçları yiğmaq üçün sancaq) və bir ədəd sikkə.
Qurudərədən -2m dərinlikdə saxsı küpün içərisindən tapılmışdır.
Erkən orta əsrlər.

Əl əməyi üçün cilalanmış daş.
Qurudərə yurd yerindən tapılmışdır.
Orta əsrlər.

Duz qabı, yaxud müxtəlif ədvaların saxlanması üçün qab.Qurudərə yurd yerindən tapılmışdır.
Orta əsrlər.

Xəncər.
Cəngan kənd ərazisindən tapılmışdır.
Son Tunc və İlk Dəmir dövrü nümunəsi.

Qılınc dəstəyi (Tunc).
Hacıismayıllı kənd ərazisindən tapılmışdır.
E.ə. I minilliyyin ortaları.

Qılınc dəstəyi (Tunc).
Tapıldığı yer: Xəlliili kəndi.
E.ə. I minilliyyin ortaları.

Döyüş yabası.

Sərhədabad kənd ərazisindən
tapılmışdır.
E.ə. II-I minilliklər.

Xəncər.

Tapıldığı yer: Narınqala.
Şatırlı kəndi.
E.ə.III minilliyin sonu.

Xəncər tiyəsi.

Tapıldığı yer: Mirzəli kəndi.
E.ə.I minillik

Xəncər.

Hacıismayıllı kəndindən tapılmışdır.
E.ə.I minilliyin ortaları.

Xəncərlər

Tapıldığı yerlər: Xanəgah kəndi və
Göytəpə şəhər ərazisi.
Son orta əsrlər

Süngü.

Qurudərə yurd yerindən tapılmışdır.
Son dövrlər.

Kəsici daş alət.

Tapıldığı yer:

Hacıismayıllı kənd ərazisi.

Ehtimalla antik dövrü.

Daş alət.

Tapıldığı yer:

Hasıllı kənd ərazisi.

Orta əsrlər.

Gil qab.

Tapıldığı yer:

Bəcirəvan yaşayış sahəsi.

Antik dövrü.

Gil qab.

Tapıldığı ərazi:

Bəcirəvan kəndi.

Ehtimalla e.ə.III minillik.

Küp.

Tapıldığı yer:

Bəcirəvan yaşayış sahəsi.

Ehtimalla III minillik.

Dolça.

Tapıldığı yer:

Ağdaş kənd ərazisi.

Antik dövrü.

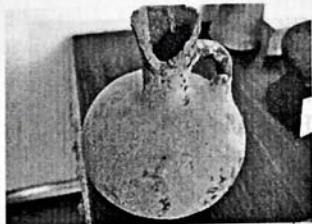

Dolça.

Tapıldığı yer:

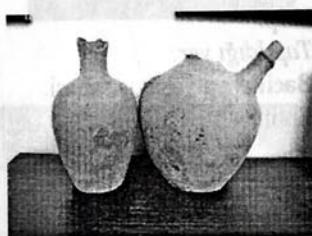
Cəngan kənd ərazisi.

Antik dövrü

Nº 137. Dolçalar.

Cəngan kənd
ərazisindən tapılmışdır.
Antik dövrü.

Nº 138. Gil qab.

Kövüzbulaq kənd
ərazisindən tapılmışdır.
Antik dövrü.

Kövüzbulaq kənd ərazisi

Tarixi abidələr:

1.Şüs təpə

2.Yəhya hamarı

Sasani sikkəsi (gümüş)

Tapıldığı ərazi:

Kövüzbulaq kəndi.

İlk orta əsr.Sasani pulu.

Sasani sikkəsi(gümüş).

Tapıldığı ərazi:

Kövüzbulaq kəndi.

Sasani pulu.

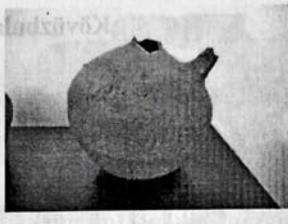
Sikkə.

Çar I Nikolaya aiddir.

Tapıldığı ərazi: Kövüzbulaq k.

Dolça.
Tapıldığı yer:
Musalı kənd ərazisi.
Antik dövrü.

Nə 143.Dolça.
Tapıldığı yer:
Musalı kənd ərazisi.
Qabın üst hissəsində
nadır naxışlar var.
İlk orta əsrlər.

Uzunsov dolça.
Tapıldığı yer:
Cəngan kənd ərazisi.
III-IX əsrlər.

Dopu.
Cəngan kənd ərazisindən
tapılmışdır.
Orta əsrlər.

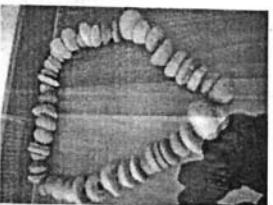
Qara çiraqlar.
Tapıldığı ərazilər:
Xanəgah, Ağdaş, Şatırlı,
Kövüzbulaq, Hasilli,
Burovar və s.
Orta əsrlər.

Mis üzük möhör
Şatırlı kənd ərazisindən
tapılmışdır.
Antik dövrü.

İy başları
Ev əmək alətləri.
İp əyirməkdə istifadə olunub.
Tapıldığı yer: **Bəcirəvan k.**
E.əvvəl. və e.sonra.

İy başları

Tapıldığı yerler:

Cəngan və Kövüzbulaq
əraziləri.

Kiçik heyvan fiqurları.

Tapıldığı ərazilər:

Kövüzbulaq və Sərhədabad
kənd əraziləri.

Saxsı qab (dopu).

İlk orta əsrlər.

Qulp və lüləkli

Saxsı qab. Tapıldığı yer: Bəcirəvan
kəndi.

İlk orta əsrlər.

İri həcmli Küp (saxsı).

Bəcirəvan yurd

yerindən tapılmışdır.

Antik qab.

Küp.

Tapıldığı ərazi:

Lallar kəndi.

Saxsı qab.

Ehtimalla ilk orta əsr
nümunəsi.

Kövüzbulaq kənd
ərazisindən tapılmışdır.

Orta əsr dirhəmi.

Tapıldığı yer: Dələli kəndi,
Xandərəsi ərazisi.

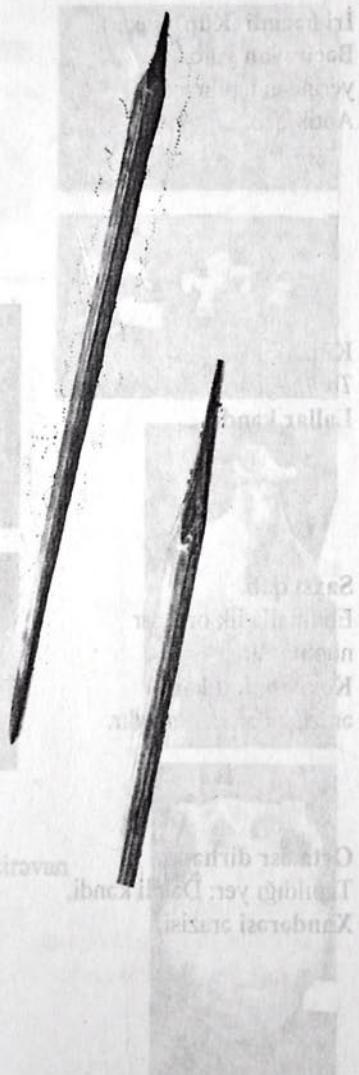
Saplaqlı Tunc qılınc.

.Tapıldığı yer:

Abışabad kənd

ərazisi.

Tunc dövrü.

Adnaltı kənd ərazisi: tarixi-maddi nümunələri

Saxsı qab.

Antik əşya

№ 159. Bardaq (saxsı).

Orta əsr.

Dopu (saxsı).

Orta əsr.

Bardaq (saxsı).

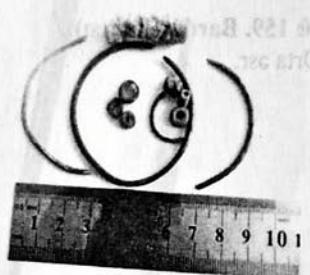
Tapıldığı yer: Adnalı k.

Antik dövrü

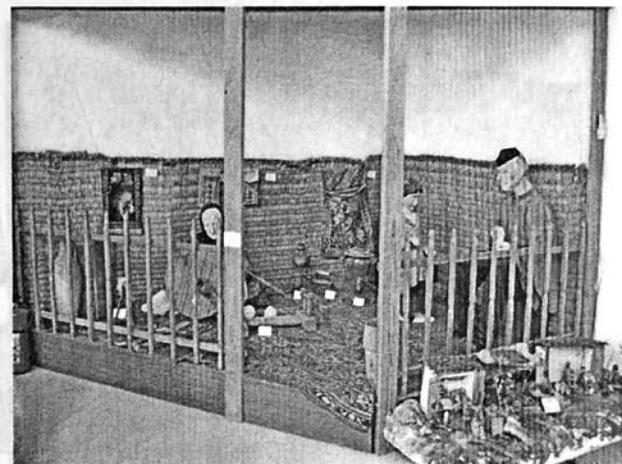
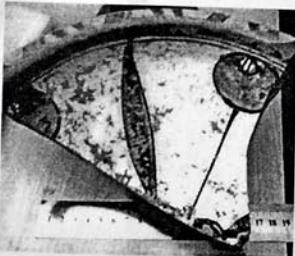
**Tunc qolbağı və
muncuqlar.**

*Tapıldığı yer: Adnalı k.
Antik dövrü*

Boyalı saxsı qab.

Antik əşya.

Son orta və Yeni dövr Azərbaycanın kənd həyatı.

2.Orta əsr kənd məişət əşyaları (mis).

Son orta əsr. Baba və nəvə

1.Sadə kənd həyatında yunun daranması və cəhrə ilə
əyirilməsi (ipə çevrilməsi)

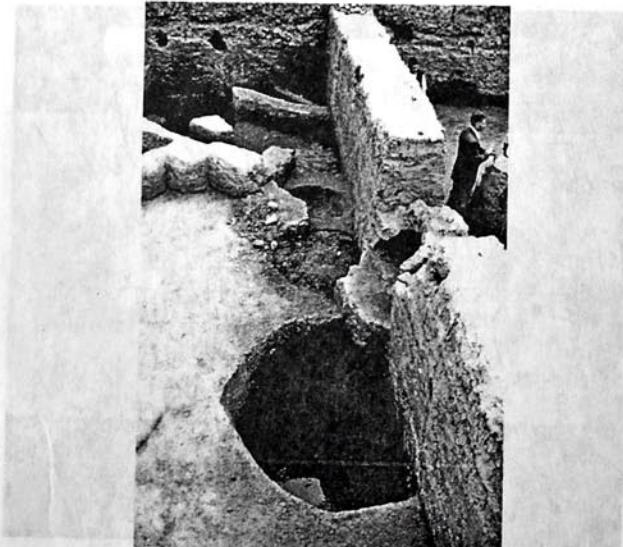

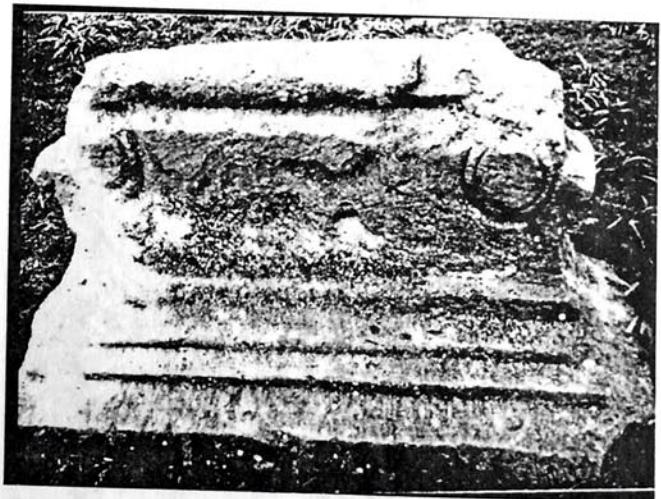
Uzuntəpə - Tarixi kurqan

Cəngi təpə (Uzuntəpə).

Polutəpə. İstehsal üçün kürələr.

Abışabad. Küp qəbir. E.ə. I minillik.

Məlumat, hərəkət üçün kifayət

Abışabad. Küp qəbri.

Qəbirüstü daş – abidə

Abidələr dəri

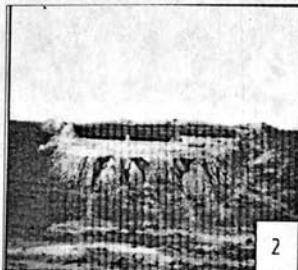
Tarix muzeyində

1

Polutepa abidəsi

2

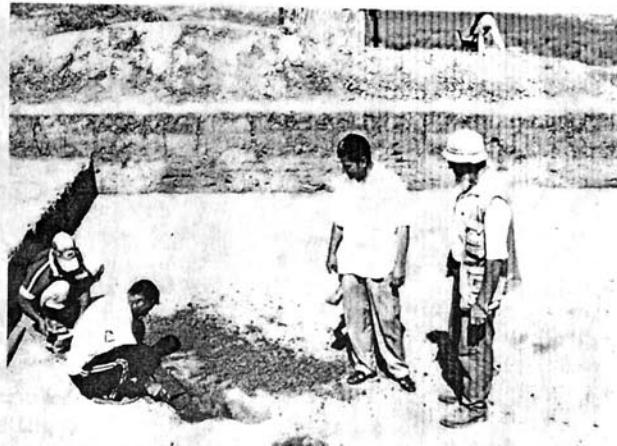

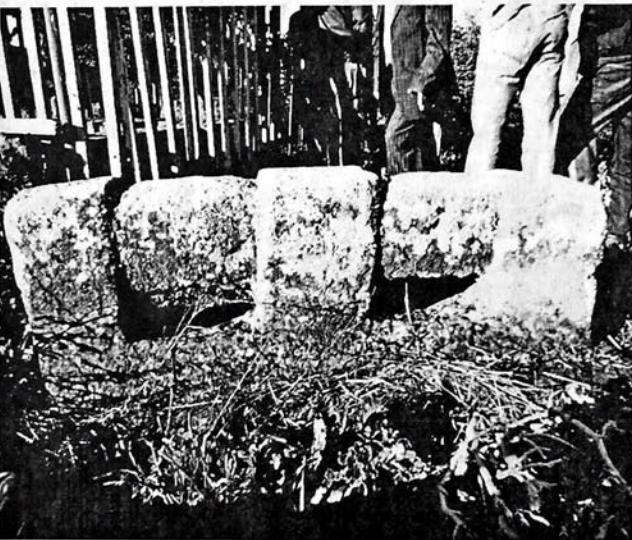
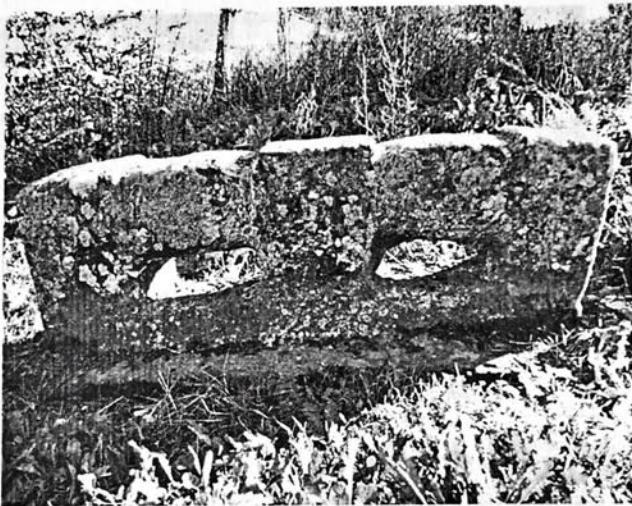
3

4

1. Polutepa abidəsinin ümumi görünüşü;
- 2.Qazıntıının ümumi görünüşü;
- 3.Tikinti qalıqları;
- 4.Dulus sobasının qalıqları.

MÜNDƏRİCAT

“Muğan. Maddi-mədəniyyət abidələri” kitabı haqqında düşüncələrim....	3
Kitab və onun müəllifi haqqında.....	5
MUĞAN MƏDƏNİYYƏTİ.....	7
GİRİŞ	11
Cəlilabad rayonu haqqında qısa məlumat	22
Polutəpə.....	24
Eneolit döşərgəsinə səyahət	27
Tariximizə işıq salan	33
Qədim və orta əsr yadigarı <i>QOŞA TƏPƏ</i>	40
<i>HƏMƏŞƏRƏ</i> yurd yeri.....	45
Uzuntəpə abidələri.....	48
Cəngitəpə	55
QURUDƏRƏ KURQANI	61
Qazan köşkü.....	64
<i>ŞİLƏVƏNGƏ</i> :	70
Cəlilabadın daş Qoç fiqurları	71
Xudu təpə yaşayış məskəni	73
Küp qəbir mədəniyyəti	81
<i>QƏDİM YURD YERİ</i> :	86
Nəticə	88
İstifadə olunmuş ədəbiyyat:	91
«Муган. Культурные памятники» Резюме.....	94
“MOGHAN. Material cultural monuments”SUMMARY	96
II. Üçtəpə kənd ərazisi	105
II. <i>Axantəpə abidəsi</i>	106
III. Əliköməktəpə abidəsi	106
Vəhşi heyvan və balıq sümükleri	109
III. Həməşara yurd yeri	110
IV. Abışabad kənd ərazisi	116
V. Şatırlı-Buravar kənd ərazisi;	118
VI. Qazan köşkü	122
Qazan köşkü tapıntıları	123
VII. Xanagah kənd ərazisi:	129
Kövüzbulaq kənd ərazisi	139
Adnalı kənd ərazisi: tarixi-maddi nümunələri.....	145

Nərgiz - NƏŞRİYYATI

Baş direktor: Hidayət Musabəyli

Korrektor: Yasəmən İsmayılova

Dizayn: Ülviyə Quliyeva

Texniki redaktor: Sitarə Musayeva

Kağız formatı: 60x84 1/16

Həcmi: 11 çap vərəqi

Tiraj: 300 nüsxə; Sifariş: 1064

Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya
Nazirliyi tərəfindən 1998-ci ildə qeydə alınmışdır.

Şəhadətnamə № 45.

Ünvan: 8-ci km qəsəbəsi, R.Rüstəmov küç. 36

Nəşriyyatla əlaqə telefonları:

012-323-69-53

050-738-37-22

nesriyyat.nergiz@mail.ru

Azf 302432

Ələsgər Ağahəsən oğlu Mirzəzadə

Ələsgər Mirzəzadə 1956-ci ildə Cəlilabad rayonunun Kövüzbulaq kəndində anadan olub.

ADPU-nun tarix fakültəsini bitirib. Pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı, Azərbaycanın cənub-şərqi bölgəsinin tarixi keçmişinin açılmamış sırlarını öyrənir və kolleksiyalar toplayır. Muğan tarixinə aid publisist yazılarla mətbuatda, sosial şəbəkələrdə çıxış edir. Muğan şəhər yerinin araşdırılmasında alim və mütəxəssislərlə əməkdaşlıq edir.

Bu kitab Muğan tarixinə dair silsilə məqalə və illüstrasiyalardan ibarət "Cəlilabad: Tarixi abidələr" məlumat kitabından sonra müəllifin ikinci kitabıdır.

